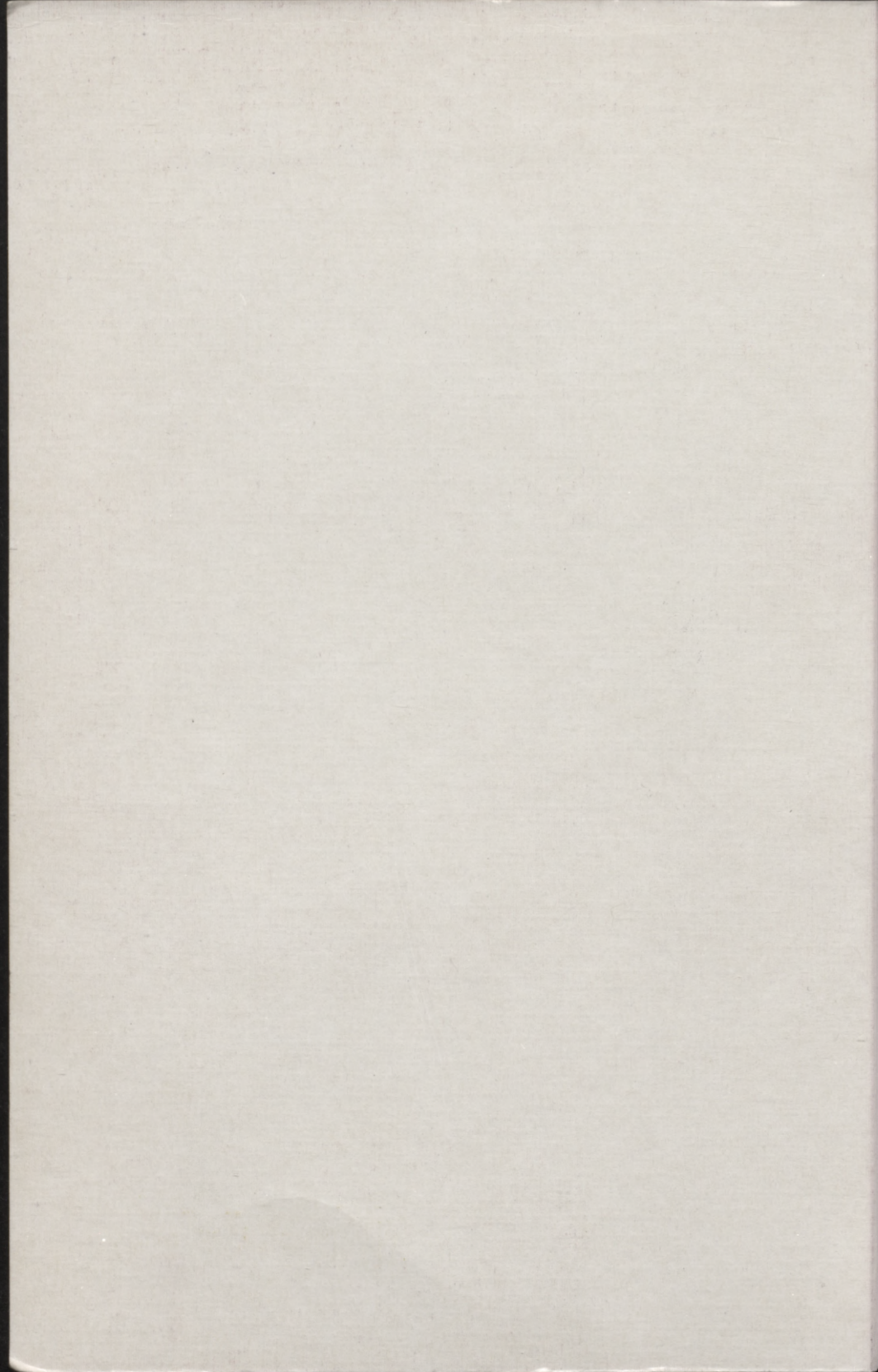

LA2

Subtitrēšanas māksla

99-4
L 28

L
778

LAT2 mācību metodikas izdevumu sērija

Kontrolshemplārs

JANS IVARSONS

Subtitrēšanas māksla

Šīs sērijas izdevumi top ar Eiropas Savienības,
Dānijas, Nīderlandes, Norvēģijas, Somijas,
Zviedrijas un UNDP finansiālu atbalstu

UDK 791.4:811.174

Iv 150

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

99-2-554

0304055294

D. Subtitrēšanas māksla

Rokasgrāmata subtitrēšanas apguvei

Autors: Jans Ivarsons (*Jan Ivarsson*)

No zviedru valodas angļu valodā tulkojis Roberts F. Kroftss
(*Robert F. Crofts*)

No angļu valodas tulkojusi Santa Strupiša

Redaktore: Aija Ozoliņa
Vāku noformējis Edgars Švanks
Tehniskā redaktore: Ilga Āķe

*Šīs sērijas izdevumi top ar Eiropas Savienības,
Dānijas, Nīderlandes, Norvēģijas, Somijas, Zviedrijas
un UNDP finansiālu atbalstu*

© 1992 Jan Ivarsson and Transedit HB
© 1998 tulkojums latviešu valodā, LVAVP un UNDP

ISBN 9984-9344-0-3

«Es varu zvērēt,» teica dons Kihots, «ka jūsu žēlastība neesat pazīstams pasaulē, jo pasaulei nepatīk apbalvot izcilas dotības un teicamus darbus. Cik daudz spēju tāpēc gājušas bojā! Cik daudz talantu palikuši neievēroti! Cik daudz tikumu nav noniecināti! ... Es negribu ar to teikt, ka tulkot nebūtu ieteicami, jo ir cilvēki, kas nodarbojas ar vēl sliktākām un nederīgākām lietām.»

Migels de Servantess Saavedra,
Atjautīgais idalgo Lamančas dons Kihots,
II daļa, LXII nodaļa,
tulk. M. Ķempe

... manis paša darbs, ceru, paliks anonīms, jo teksts runās pats par sevi un bez autora balss.

Stefāns Malarmē,
Prozas darbi, Autobiogrāfija

Satura rādītājs

IEVADS 9

Literatūra (10); Subtitrēšana kā māksla (11); Cik daudz tiek subtitrēts? (12); Subtitrēšana = mazvērtīga tulkošana? (13); Vai prasības ir nepamatotas? (15); Kas ir mani lasītāji? (16); Tehnika un terminoloģija (16)

1. DUBLĒŠANA PRETSTATĀ SUBTITRĒŠANAI 17

Vispirms bija dublēšana (18); No starpkadru uzrakstiem līdz subtitriem (19); Dublēšanas priekšrocības un trūkumi (19); Subtitrēšanas priekšrocības un trūkumi (20); Ieraduma jautājums (21); Subtitrēšanas ekonomika (22); Subtitrēšanas nākotne (23)

2. AGRĪNIE GADI — ĪSA VĒSTURE 24

SUBTITRĒŠANA KINO 24

Filmu subtitrēšana, lietojot mehāniskos un siltuma procesus (25); Ķīmiskais process (25); Optiskā metode (26); Lāzersubtitrēšana (27)

SUBTITRĒŠANA TELEVĪZIJAI 29

Filmu optiskie subtitri televīzijai (29); Burtu ģeneratori (30); Subtitrēšanas iekārtas (31); Laika kodi (32)

SUBTITRĒŠANA MŪSDIENĀS 32

CITI SUBTITRĒŠANAS VEIDI 34

3. LASĪŠANAS ĀTRUMS UN SINHRONIZĀCIJA 35

LASĪŠANAS ĀTRUMS 35

Acs redz vairāk nekā tikai subtitrus (36)

LASĪŠANAS ĀTRUMS DAŽĀDOS MEDIJOS 37

Filmu subtitri pretstatā TV subtitriem (37)

DAŽĀDAI AUDITORIJAI DAŽĀDS LASĪŠANAS ĀTRUMS 39

Ātrie filmu subtitri (39); Pārāk ātri, lai derētu video (40)

SUBTITRĒŠANA VISĀM AUDITORIJĀM 41

Kam domāti subtitri? (41); Divi piemēri (42)

SINHRONIZĀCIJA 43

Skaņas un subtitru satura sinhronizācija (45); Attēla un subtitra sinhronizācija (46); Dubls (46)

4. SUBTITRU IZSKATS 48

Redzamība (49)

FONTI 49

Burti ar proporcionālām atstarpēm vai burti, kas aizņem vienādu vietu? (52)

FONA IZMANTOŠANA VAI MALU ĒNOŠANA? 53

Krāsaini subtitri un ieēnots teksts (53); Melnais fons (54)

TELETEKSTS UN SALASĀMĪBA 55

5. SUBTITRU IZVIETOJUMS 57

Vai likt tekstu centrā? (57); Titru izvietošana (58); Attēla «tīrība» (59); Viena, divas vai trīs rindas (59); «Kustīgie» subtitri (60); Vienrindas subtitri un to izvietojums (61); Teikuma dalījuma apzīmēšana (61); Dalījums rindās (63)

6. NEPIECIEŠAMĪBA PĒC PRECIZITĀTES 65

«Speciālistu» kritika (66); Kad speciālistiem nav taisnība (68); Precizitātes un rūpīguma nozīme (69); Kļūdas oriģinālā (70); Korektūra (71); Saskaņošana ar attēlu un skaņu (72)

7. SUBTITRĒŠANAS PRAKSE 73

VISIEM MEDIJIEM VIENĀDAS METODES 73

DARBA MATERIĀLI 73

SAGATAVOŠANĀS 75

LAIKA NOTEIKŠANA 76

Kā mācīties iedalīt laiku jeb hronometrēt (77); Signālvārdi (79)

REDIĢĒŠANA 79

Teksta īsināšana (79); Izlaidumi un parafrāzes (80); Neskaidra runa (81); Elipses (82); Īsu dialogu apvienošana (82); Sintakses vienkāršošana (83); Vienkāršāka leksika (83)

SUBTITRU IEDALĪŠANA 84

Laikā «aizņemšanās» (86); Izlaidumi (87)

DIALOGI 88

TEKSTI ATTĒLĀ 91

«Attēla teksti» un titri (91); Filmu, programmu un epizožu nosaukumi (92); Titri ar filmas veidotāju vārdiem (92); Subtitrētāja vārds titros un autortiesības (93)

8. INTERPUNKCIJA UN CITI NOTEIKUMI 95

INTERPUNKCIJA 95

Defises (95); Domuzīmes (96); Daudzpunktes (97); Pēdiņas (97); Pasvītrojumi (98); Izsaukuma un jautājuma zīmes (98); Komati (99); Iekavas (99)

CITI NOTEIKUMI 100

Kursīvs (101); Vēstules (102); Skaitļi (102); Laiks (103); Mērvienības (103); Valūta (103); Dziesmu teksti (104); Opera (105); Dzeja (105); Saīsinājumi (105); Personāža pieteikšana (106); Amatū un organizāciju nosaukumi (107); Īpašvārdi un sugas vārdi (108); Uzrunas formas (109); Rupji vārdi (109)

9. DAŽĀDU MEDIJU ATŠĶIRĪBAS 110

KINOFILMU SUBTITRĒŠANA 111

VIDEO SUBTITRĒŠANA 113

SUBTITRĒŠANA TELEVĪZIJAI 114

Tulkojumi no mazpazīstamām valodām (115)

10. SUBTITRI CILVĒKIEM AR DZIRDES TRAUCĒJUMIEM 117

TELETEKSTA SUBTITRI 118

Īpašas prasības (118); Auditorija ar dzirdes traucējumiem (120)

SINHRONĀ SUBTITRĒŠANA 121

Subtitru ātruma palielināšana (122); Sinhronai subtitrēšanai nepieciešamās iemaņas (123); Apmācība (124); Sinhronā tulkošana un subtitrēšana (125); «Ātrie komentāri» (125)

11. SUBTITRĒŠANA VAIRĀKIEM MEDIJIEM 126

MULTILINGVĀLĀ SUBTITRĒŠANA 128

IEPRIEKŠĒJA LAIKA IEDALĪŠANA 129

Kāpēc iepriekšēja laika iedalīšana nav populāra (131)

12. SUBTITRI «ĀRPUS EKRĀNA» 132

Subtitrēšana skatuvei (133); Subtitrēšana filmu festivālos (134); Subtitrēšana konferencēs (135)

13. SKATS NĀKOTNĒ 135

Uzlabota teleteksta tehnika (136); «Subtitrēšana» neredzīgajiem (136); Subtitri ārpus ekrāna (137); HDTV (137); Balss atpazīšana (139); Datorprogrammas (138)

14. NEPIECIEŠAMAIS APRĪKOJUMS 139

Darba vieta (139); Videomagnetofons (141); Videomonitors (141); Skaņa (142); Dators (142); Hronometrs (143)

SPECIFISKAIS SUBTITRĒŠANAS APRĪKOJUMS 143

ScanTitling (144); Screen Electronics (145); Softel (146); Vector (147); LVT (147); Cine-text (148); Dune (148); Softitler (148); Focon (149); Velotype (149); «Voice Subtitling» (150)

PIELIKUMI 151

1. PIELIKUMS — Diktora teksts 151
2. PIELIKUMS — EBU programmas standarts subtitrēšanai 153
3. PIELIKUMS — Lappuse no montāžas lapas 154
4. PIELIKUMS — Filmu un izrāžu sinhronā tulkošana 156

BIBLIOGRĀFIJA 158

BEIGU TITRI 161

Par autoru

Jans Ivarsons (dzimis 1931. gadā) studējis literatūru un angļu valodu Upsalā, bijis zviedru valodas un literatūras pasniedzējs Kristiana Albrehta universitātē Ķilē un Sorbonnas universitātē Parīzē, kur bija mācībspēks arī tulkotāju skolā. Viņš ir iestudējis izrādes un veidojis gaismas dizainu vairākos Parīzes teātros, 1970—78 bija ģenerālsekretārs Zviedru kultūras centrā Parīzē. Pēc atgriešanās Zviedrijā strādāja par TV un filmu subtitrētāju, galvenokārt Zviedrijas televīzijā, vēlāk kļuva par programmu iepircēju ar specializāciju dramaturģijā. Pirms dažiem gadiem viņš tika iecelts par Attīstības departamenta vadītāju un bija atbildīgs par jaunas, datorizētas, uz laika kodēšanu balstītas subtitrēšanas sistēmas ieviešanu Zviedrijas televīzijā.

Tulkojis arī dzeju, lugas un vairākas dokumentālas grāmatas zviedru valodā no franču, vācu un angļu valodas.

IEVADS

Atšķirība starp tulkošanu, veidojot subtitrus, un jebkuru literāru tulkojumu ir tieši tāda pati, kāda ir starpība starp mutvārdu tulkošanu (interpretāciju) un rakstisku tulkošanu. Jūs patiešām interpretējat, sekojot runātājam vai aktierim — jūs ievērojat mūziku, ritmu, pauzes.

Orna Kustovs, Filmu tulkošana — subtitri
(skat. Harrison M.)

Centieni sasniegt nevainojamu subtitrēšanu ir kaut kas līdzīgs centieniem atrast Svēto Grālu. Atšķirīgās pazīmes, kas piemīt rakstītai un runātai valodai, nosaka to, ka pilnīga atbilstība starp abām nav iespējama. Piemēram, vispārpieņemtā pareizrakstība nespēj attēlot balsis īpatnības, runas ātruma un intonācijas nianšes. Tieši šās savstarpējās atbilstības trūkuma dēļ nepieciešami pieredzējušu subtitru veidotāju radošie pūliņi.

Beikers, Lemburns, Rovsons,
Rokasgrāmata televīzijas subtitru veidotājiem

Pirmajā EBU (*European Broadcasting Union* — Eiropas Raidorganizāciju apvienība — tulk. piez.) konferencē par dublēšanu un subtitrēšanu, kura notika 1987. gada vasarā Stokholmā, vairāki kolēģi man vaicāja, vai ir iespējams pārtulkot angļu valodā zviedru televīzijas (SVT) rokasgrāmatu subtitru veidotājiem jeb subtitrētājiem, jo daudzās iestādēs bija asi jūtama nepieciešamība pēc tāda veida grāmatas jauno subtitrētāju apmācībai. Toreiz atbildēju, ka tā man liekas nerealizējama ideja, jo rokasgrāmata bija pielāgota tieši SVT specifiskajām prasībām un iekšējai kārtībai, un tikai dažas tās nodaļas varētu noderēt citiem. Turklāt daudz kas grāmatā vairāk attiecās uz tādām problēmām, kas saistītas ar tulkošanu zviedru valodā, nevis subtitrēšanu.

Taču es piebildu, ka varētu apsvērt ideju par jaunu — vispārīgāka rakstura grāmatu, kurā stingru un ciešu likumu vietā es aplūkotu vispārīgos principus un to, kādēļ vienas metodes ir labākas par citām, lai veicinātu «radošos pūliņus», kas pieminēti citātā. Taču drīz vien es sapratu, ka šāds pasākums ir grūtāks uzdevums, nekā to biju iedomājies sākumā, it īpaši, kad dažādu iemeslu dēļ izrādījās vēlams iekļaut rokasgrāmatā arī nodaļu par subtitru veidošanu kino vajadzībām. Televīzijas un video subtitrēšanas vēsturei ir dziļas saknes kinofilmu subtitrēšanā, turklāt daudzi subtitrētāji darbojas vairāk nekā vienā mediju jomā. Tāpat nelikās saprātīgi pilnībā ignorēt tulkošanas jautājumus, jo dažas subtitrēšanas problēmas ir cieši saistītas ar tulkošanu. (Tomēr es vairījos aplūkot tulkošanu no kādas konkrētas valodas aspekta.)

Literatūra

Jau pirms ilga laika atklāju, ka pastāv ļoti maz literatūras par tematu — subtitrēšana. (Pat vēl vairāk — tādi vārdi kā «subtitri» un «titri» ir reti sastopami rokasgrāmatu rādītājos vai bibliogrāfijās par kino vēsturi.) Tikai šur un tur piemin faktu, ka filmas bieži tiek subtitrētas, bet, kopumā runājot, viss, kas ir pieejams, ir tikai atsevišķas publikācijas avīzēs un citos periodiskajos izdevumos, pārsvarā ar diezgan primitīvu saturu. Tulkošanas aspekts ir bijis kāda akadēmiska dokumenta objekts — tās ir īsas tēzes, no kurām dažās pat mazliet aplūkota subtitrēšanas tehnika.¹ Taču, cik esmu varējis pārliecināties, par šo tematu nav publicēta

¹ Rozmarija Branta (*Rosemary Brant*) darbā *The History and Practice of French Subtitling* sniedz labu ieskatu par filmu subtitrēšanu Francijā, arī tās tehnikas vēsturi un moderno tehnoloģiju aprakstu; Henrika Gotlība (*Henrik Gottlieb*) *Tekstring — Synkron billedmedieoversaettelse* pēc visiem standartiem ir visvērtīgākais pētījums par televīzijas subtitrēšanas vēsturi un tehniku, kāds līdz šim ir sarakstīts. Diemžēl tas nonāca manā rīcībā tikai tad, kad mana grāmata bija gandrīz pabeigta. Ja man būtu bijusi iespēja izlasīt to iepriekš, šī grāmata daudzējādā ziņā būtu citāda.

neviena grāmata, izņemot divas brošūras, kas satur padomus un instrukcijas par filmu subtitrēšanu (skat. bibliogrāfiju grāmatas beigās). Daži pieredzējuši subtitru veidotāji ir uzrakstījuši savus vērojumus un pārdomas vai snieguši lekcijas par šo tematu — un arī es esmu aktīvi piedalījies šajā procesā —, taču kopumā vajadzīgo materiālu atrašana ir prasījusi lielus pūliņus. Kas attiecas uz subtitrēšanas vēsturi, šo nodaļu rakstot, man galvenokārt vajadzēja balstīties uz intervijām ar cilvēkiem. Subtitrēšana to personu vajadzībām, kurām ir dzirdes traucējumi, ir izņēmums, jo šajā jomā ir veikti daudzi pētījumi un to rezultāti publicēti; daudz kas no šā materiāla ir tieši attiecināms uz subtitrēšanu kopumā.

Tādēļ šī grāmata patiesībā ir sava veida pirmatklājēja darbs un, protams, tai piemīt visi trūkumi, kas piemīt tādiem darbiem. Virzoties cauri svešai zemei, ir viegli paiet garām nozīmīgām teritorijām un ir grūti zināt, vai tā kalna virsotne, uz kuru skatāmies, patiešām ir visaugstākā. Iespējams, tā aizēno smailli, daudzreiz augstāku par pirmo. Es varu vienīgi cerēt, ka citi sekos manās pēdās un apgūs arvien vairāk jaunu zemi, līdz, iespējams, kādu dienu mums būs droša karte, uz ko varēsīm paļauties.

Subtitrēšana kā māksla

Šī grāmata ir par *subtitrēšanu, nevis tulkošanu*. Tulkošana ir pilnīgi cita māksla. Sākumā domāju grāmatai dot nosaukumu «Rakstiskas sinhronās tulkošanas rokasgrāmata», jo subtitrēšana ir ļoti tuva konferenču runu mutiskajai tulkošanai, kuras mērķis ir sniegt auditorijai sinhronu runātā teksta tulkojumu. Teiktais attiecas arī uz subtitrēšanu cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem, kuri saņem tulkojumu rakstiskā veidā.

Beigu beigās tomēr nolēmu grāmatu nosaukt par rokasgrāmatu subtitrēšanas mākslas apguvei (kas nebūt nenozīmē, ka es neuzskatu par mākslu arī sinhrono tulkošanu, tieši otrādi), jo, manuprāt, subtitrēšana, ja tā ir veikta pēc augstiem standartiem, ietver sevī tik

daudz ar mākslu saistītu elementu un turklāt vēl prasa tik pilnīgas iemaņas, iztēli un radošo talantu, ka tā patiešām ir māksla.

Cik daudz tiek subtitrēts?

Iespējams, ka subtitrēšana pieder pie «mazsvarīgākajām» mākslām, tāpat kā daudzi izklaidējošie un interpretējošie mākslas veidi. Taču daudzās valstīs, kur notiek subtitrēšana, tā apjoma ziņā nekādi nav mazsvarīga. Patiesībā subtitrēšanas apjoms, kāds tiek veikts mūsdienās, ir ievērojami lielāks, nekā daudzi cilvēki iedomājas. Tālāk minētie aptuveni statistikas dati sniegs jums priekšstatu par to, kāda apjoma subtitrēšanas darbs tiek veikts.

Kādas uz labu laimi izvēlētas nedēļas laikā 1991. gada maijā atklājās, ka pieci zviedru bezmaksas televīzijas kanāli raidīja tulkotas programmas (neieskaitot ziņas, aktuālo notikumu atspoguļojumus un programmas, subtitrētas cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem), kuru kopējais ilgums bija aptuveni 100 stundu. Nav viegli noteikt precīzus datus par subtitrēto filmu apjomu četros kabeļtelevīzijas tīklos, bet aptuvenus minējums būtu 30 stundu nedēļā filmām ar oriģinālajiem subtitriem (filmas, kuras iepriekš rādītas kinoteātros, protams, jau ir subtitrētas). Kas attiecas uz videotirgu, tad šeit iegūt skaidru ainu ir vēl grūtāk. Liels procents filmu, kas domātas rādīšanai kinoteātros, agrāk vai vēlāk nonāk videokasešu veikalos un vēl vairāk tiek nopirkta videoversijā jau pašā sākumā. Ir grūti bez darbietilpīga pētījuma noteikt, cik daudzas no tām parādās publiskajos kanālos vai kabeļtelevīzijas tīklos un vai tās ir jau iekļautas iepriekšējos skaitļos. Tikai kinoteātros tiek rādīts neliels skaits filmu. 1990. gadā Filmu cenzēšanas Nacionālā padome pirms rādīšanas kinoteātros un videonomā pārbaudīja aptuveni 400 filmu, taču diezgan liels skaits videofilmu palika ārpus šās kontroles.

Taču nebūs tālu no patiesības apgalvojums, ka Zviedrijā rādītās subtitrētās TV programmas un filmas sastāda apmēram 200 stundu nedēļā, t.i., apmēram

10 000 stundu gadā. Ja pieņem, ka viena filmas vai TV programmas stunda ir vienlīdzīga 30 rakstīta teksta lappusēm — kas ir aptuvens pieņēmums —, skaitlis rakstīta teksta izteiksmē atbilstu apmēram 1500 grāmatām gada laikā jeb piecām grāmatām dienā. Šis skaitlis ir apmēram vienāds ar ik gadus zviedru valodā tulkoto un izdoto grāmatu sējumu skaitu, ko reģistrē UNESCO. Turklāt šie skaitļi attiecas tikai uz Zviedriju.

Zviedrijā veiktās subtitrēšanas apjoma rādītājs ir viens no augstākajiem pasaulē, bet daudzās valstīs, piemēram, Nīderlandē, Beļģijā un Austrālijā tas ir tāds pats kā Skandināvijas valstīs un pat lielāks. Filmu subtitrēšana ieņem ievērojamu vietu arī citās valstīs, īpaši Francijā un dažās Latīņamerikas valstīs.

Tas ir pārsteidzoši un paradoksāli, ka darbs, kas tiek veikts tik lielā apjomā, ir izpelnījies tik niecīgu uzmanību un netiek pienācīgi novērtēts. Vēl tikai pirms dažiem gadiem filmu un TV tulkotāji netika uzņemti Zviedrijas Rakstnieku savienības tulkotāju sekcijā, pamatojoties uz to, ka nebija izpildīts obligāts priekšnoteikums, lai saņemtu savienības biedra karti — nebija divu publicētu tulkotu grāmatu. Tajā pašā laikā ikviens, kurš pārtulkojis pāris trilleru, automātiski saņēma attiecīgo kvalifikāciju. Un reti kad tāda veida tulkošana rod kritisku novērtējumu.

Subtitrēšana = mazvērtīga tulkošana?

Pastāv vairāki skaidrojumi, kādēļ subtitrēšanai kopumā ir tik slikta reputācija. Viens no iemesliem ir tas, ka daudzās valstīs auditorija nav pieradusi pie subtitrēšanas, taču jāatzīmē, ka bieži vien pieņemtie standarti arī varētu būt daudz labāki. Savukārt tam par iemeslu kalpo fakts, ka daudzus gadus filmu importētāji pielika visas pūles, lai pazeminātu filmu subtitru veidotāju statusu. Izmantojot montāžas lapas (skat. paraugu 3. pielikumā — tulk. piez.) viņi iemanījās iztikt ar nepietiekami kvalificētiem un samērā slikti apmaksātiem subtitrētājiem, bieži vien svešvalodu studentiem vai piepelnīties gribošām mājsaimniecēm. Skopā ap-

maksa neveicina kvalitatīvu darbu, un atgriezeniskās informācijas un paškritikas trūkuma dēļ atbildīgās amatpersonas filmu izplatītājkompānijās pat neiedomājas, ka kaut kas notiek nepareizi. Ja subtitrētāja darba kvalitāte ir acīmredzami zemāka par pieņemamo, vienkāršākais risinājums ir subtitrētāja atlaišana: nekad netrūks studentu, kuri cieš materiālas grūtības. Tāda pati attieksme vērojama arī videokompānijās, kur tā, iespējams, ir vēl spilgtāk izteikta, jo šajā biznesa jomā kritikas trūkums ir vēl uzkrītošāks.

Cieņas trūkums pret tulkotāja darbu — un pret patērētāja tiesībām saņemt baudamu un kvalitatīvu tulkojumu — ir tāds, ka dažreiz lūdz tulkot no attiecīgās valodas jau gatavus subtitrus, pat nedodot iespēju noskatīties filmu! Kāds varētu pamatoti painteresēties, vai šāda rīcība nav pretrunā ar UNESCO 1976. gadā izstrādātajām rekomendācijām, saskaņā ar kurām tulkotājiem vienmēr jābūt tiesībām pildīt savu darbu, tulkojot no oriģināla.

Diemžēl filmu režisori un TV producenti reti kad izrāda interesi par to, kas notiek ar viņu darbiem pēc to eksportēšanas uz citām valstīm. (Tas varētu būt izskaidrojams ar nepietiekamu valodu zināšanu līmeni vai to, ka nav informācijas, kas notiek ar viņu darbiem ārzemēs.) Taču ir arī izņēmumi. 1988. gada janvārī Federiko Fellīni iesūdzēja savu filmu franču versijas izplatītājus un pieprasīja, lai viņa filmas «Intervija» gan dublētā, gan subtitrētā versija tiktu izņemta no apgrozības, pamatojoties uz to, ka «brutāli brīvais» tulkojums bija briesmīgs un izkropļoja filmu. Uz līdzīgiem gadījumiem varētu reaģēt daudz biežāk, un parasti tam būtu vēl lielāks pamatojums.

Televīzijas tīklu darba devēji parasti subtitrētājiem izvirza augstākas prasības (skat. 63.—69. lpp.), taču arī šeit sastopami neiedomājami pārkāpumi. Ikviens var atrast piemērus, kad subtitrēšana nodota tāda cilvēka rokās, kurš nepārzina vai nu valodu, no kuras tulko, vai kurā tulko, un kuram, šķiet, nav pieejamas pat visvienkāršākās vārdnīcas. Īpaši postošas sekas tas atstāj uz dokumentālām programmām, kas domātas prasīgai auditorijai. Šādi cilvēki šķiet ignorējam arī elemen-

tāros noteikumos, kas regulē subtitru vai rindu pārnesumus un nosaka tulkojamo teksta daļu izvēli.

Taisnīguma labad mēs tomēr nedrīkstam visu vainu par izveidojušos situāciju uzvelt subtitrētāju pleciem. Tulkojumu un subtitrēšanas pakalpojumu izmantotāji parasti saņem to, par ko viņi maksā, un, ja tulkotāju darbs tiktu novērtēts augstāk, būtu pamats pieprasīt kvalitatīvāku rezultātu.

Vai prasības ir nepamatotas?

Kāds varētu protestēt, ka es izvirzu nepamatoti augstas prasības attiecībā uz subtitru kvalitāti. Ja tā ir, tad tādēļ, ka es kā jebkurš skolotājs tiecos pēc ideāla rezultāta. Un tieši tā: nav nekāda iemesla nolaist prasīguma latiņu zemāk, nekā tas ir nepieciešams. Es būšu apmierināts tikai tad, kad subtitrētāji, kā arī visi tie, kas jebkādā veidā ir atbildīgi par subtitru kvalitāti, sapratīs, ka publikai, kura beigu beigās maksā par viņu darbu, ir tiesības pieprasīt vislabāko sasniedzamo rezultātu, un subtitru veidotājiem ir jāmēģina šīs prasības apmierināt.

Reiz es saņēmu vēstuli no praktikanta — subtitrētāja, kurš pēc gara apmācību perioda SVT netika atzīts par atbilstošu mūsu skrupulozajiem standartiem un tādēļ tika atlaists. Viņa reakcija šādā situācijā bija ļoti neparasta — puisis pateicās par iegūtajām zināšanām un rakstīja: «Es iemācījos daudz vairāk nekā vienkārši tulkot un subtitrēt TV pārraides. Es sapratu, ka sekmju sasniegšanai ir nepieciešama tikai un vienīgi profesionāla pieeja. Nevaru apgalvot, ka pats esmu pieņēmis šādu attieksmi, taču jūsu profesionālisms atstāja uz mani lielu iespaidu. Par to es esmu ļoti pateicīgs.»

Es ceru, ka šī grāmata lasītājiem dos līdzīgu atziņu. Ja tā notiks, tā būs sasniegusi savu mērķi.

Kas ir mani lasītāji?

Vēl un vēl šajā grāmatā es uzsveru nepieciešamību subtitrētājam strādāt tā, lai viņa darbs atbilstu auditorijas vajadzībām. Es daudz esmu domājis par to, kas tad visdrīzāk lasīs šo grāmatu, un nonācu pie secinājuma, ka galvenokārt tās būs divas cilvēku grupas:

1) potenciālie subtitrētāji, kuri vēlas labāk saprast, ko nozīmē subtitrēšana, un iegūt kādu padomu, kā to darīt;

2) «lēmumu pieņēmēji», kas ir atbildīgi par subtitrēšanu. Šajā grupā ietilpst tie, kuru pienākumos ir izlemt, vai filmas vai TV programmas jādublē vai jāsubtitrē, taču kuriem bieži vien trūkst zināšanu, uz kā pamatot savu lēmumu; tie, kas ir tieši atbildīgi par subtitrēšanu un kuri varbūt nedomā par to, kādēļ kaut ko dara tieši tā, taču saka «tā mēs darām vienmēr»; un tie, kuri ir atbildīgi par tehniskajiem procesiem un no kuriem parasti neprasa, lai viņi domātu par subtitrēšanas psiholoģiskajiem vai estētiskajiem aspektiem, tādēļ kā salasāmība, teksta fons utt.

Protams, ir arī citas, mazākas grupas, tādas kā zinātkāri cilvēki no plašās auditorijas, kas vēlas uzzināt, «kā tas tiek darīts», kolēģi, kuri alkst redzēt, kādas kļūdas autors pieļāvis jomā, kurā viņiem ir atbildes uz visiem jautājumiem, un kino un televīzijas vēsturnieki, kam būs prieks uzzināt kaut ko vairāk par šo novārtā atstāto jomu.

Tehnika un terminoloģija

Tādējādi mani iespējamie lasītāji pārstāv ļoti atšķirīgas grupas, kas rada pāris sarežģītu problēmu. Cik plaši ir jāizskaidro dažādi tehniskie termini cilvēkiem ar lingvistisku un humanitāru izglītību, un kā viņi spēs uztvert šos tehniskos jēdzienus? Neesmu pārliecināts, ka esmu atradis zelta vidusceļu, taču šaubu gadījumos centos skaidrot nevis īsi, bet padziļināti, un dot vienkāršus skaidrojumus, saprotamus nespeciālistam, nevis tādus, kas apmierinātu speciālistus, taču būtu pilnīgi nesaprotami citiem.

Jau pašā sākumā es gribētu noskaidrot dažas terminoloģiska rakstura problēmas. Jēdzieni «subtitri» un «titri» bieži vien tiek lietoti kā sinonīmi. Taču domāju, ka šie termini ir jānodala, un šajā grāmatā es lietoju jēdzienu «subtitri», lai apzīmētu runātā teksta atspoguļojumu (tie var būt gan redzami, parastie subtitri, gan teleteksts, ko skatītājs pēc vēlēšanās var pievienot attēlam). Jēdziens «titri» tiek lietots, lai apzīmētu tekstu, ko oriģinālajā attēlā ievietojis filmas vai programmas veidotājs (vai šo tekstu aizstājoši uzraksti). Es lietoju terminu «attēla teksti», runājot par tiem tekstiem, kas ir attēla neatņemama sastāvdaļa, piemēram, veikalu izkārtnes vai ceļa norādes, avižu virsraksti, vēstules.

Es bieži arī lietoju jēdzienu «laika iedalīšana» (*timing* — angļu val.) vietās, kur daži gaida cita termina — «kadru hronometrāža jeb iezīmēšana» (*spotting* — angļu val.) lietojumu. Tas tiek darīts ar nolūku, jo manā izpratnē kadru iezīmēšana piedāvā kaut ko visnotaļ mehānisku, kas notiek savā ziņā neatkarīgi no dialoga satura un niansēm (bieži vien to dara cilvēki, kuri nezina valodu): subtitri parādās, tiklīdz kāds atver muti, un nozūd, kad mute tiek aizvērta vai iestājas pauze. Savukārt laika iedalīšana ir subtitru ritmiska izvietošana, kas varētu būt salīdzināma ar deļotāja sekošanu mūzikai. Viņa frāzējums varbūt nav tieši tāds pats kā komponistam, taču sakars starp tiem abiem ir nepārprotams.

1. DUBLĒŠANA PRETSTATĀ SUBTITRĒŠANAI

Manas valodas robežas nozīmē manas pasaules robežas.

L. Vitgenšteins, Tractatus logico — philosophicus, 5.6

Kopš skaņu filmas izgudrošanas laikiem lielas pūles tiek veltītas tam, lai atrisinātu problēmu, kā pārraidīt dialogu auditorijai, kas runā citā, no aktieru runātās atšķirīgā valodā.

Mēmo filmu ēras laikā bija relatīvi viegli atrisināt tulkošanas problēmu. Oriģinālie starpkadru uzraksti tika izgriezti, pārtulkoti, uzzīmēti vai iespiesti uz papīra, nofilmēti un ievietoti atpakaļ filmā. Taču kopš 1927. gada, kad skatītājiem radās iespēja dzirdēt aktierus, uzraksti starp ainām ar laiku nozuda, un problēma ieguva pilnīgi jaunas dimensijas.

Vispirms bija dublēšana

Filmu veidotāji un viņu tehniskais personāls drīz vien gluži nejauši atklāja paņēmieni, kā aktieriem runāt fragmentus no pārtulkotā teksta un tad nomainīt oriģinālo skaņu ieraksta celiņu ar jaunu ierakstu. Jaunais teksts tika rakstīts, sekojot tam, lai labiālo līdzskaņu un patskaņu izruna cik vien iespējams precīzi saskanētu ar aktiera lūpu kustībām. Savienojumā ar rūpīgu sinhronizāciju starp izrunāto vārdu un kustīgo attēlu tas radīja diezgan pārlicinošu iespaidu, ka aktieri runā jaunajā valodā, lai gan viņu balsis, protams, atšķirās no oriģinālajā skaņu celiņā ierakstītajām. Faktiski tā bija tā pati metode, kas tiek lietota filmu ieskaņošanai studijā tajās ainās, kas ir uzņemtas ārā, kur skaņu ierakstu traucē dažādi trokšņi, lai gan šajā gadījumā tekstu ierunā tas pats aktieris.

Fakts, ka balsis nav tās pašas, kas oriģinālajā ierakstā, toreiz bija maznozīmīgs, jo tikai nedaudzi mēmo filmu skatītāji bija jebkad dzirdējuši ārzemju aktieru vai pat pašmāju aktieru īstās balsis.

1929. gadā ASV filmu ražotāju kompānijām Eiropā bija jau pilnībā aprīkotas dublāžas studijas ar pastāvīgiem štata aktieriem, kuri specializējās filmu dublēšanā gandrīz visās svarīgākajās Eiropas valodās. 1930. gada rudenī, piemēram, Parīzē jau bija izveidota zviedru aktieru grupa, kas jaunās filmas dublēja zviedru valodā.

No starpkadru uzrakstiem līdz subtitriem

Tomēr daži filmu producenti un izplatītāji uzskatīja, ka šāda metode ir pārlietu komplicēta un dārga. Kādēļ gan nevarētu lietot uzrakstus kā iepriekš, tikai ievievojot tos tieši attēlā, nevis starp ainām? Tādējādi radās subtitri, un, tā kā šī metode ir salīdzinoši lēta (subtitrēšana maksā aptuveni desmit līdz divdesmit reizi mazāk nekā dublēšana), subtitrēšanai tika dota priekšroka tā saucamajos mazāko valodu apvidos, tādos kā Nīderlande un Skandināvijas valstis. Un, protams, izmaksu jautājums kļuva aizvien svarīgāks TV programmu tulkošanā, kur pārraides tiesības parasti maksā lētāk nekā filmu demonstrēšanas tiesības.

Dublēšanas priekšrocības un trūkumi

Abām metodēm ir savas priekšrocības un savi trūkumi. Ja dublēšana ir veikta augstā līmenī, to grūti atšķirt no oriģināla. Kā labu piemēru var minēt Viskonti filmu dažādās versijas (lai gan viņa ļoti rūpīgā un dārgā dublēšanas pārraudzība nebija populāra producentu vidū). Dublēšana neietekmē attēla kompozīciju, un dialogu var saprast arī tie, kam ir grūtības ar lasīšanu, vai pat analfabēti, kas daudzās valstīs ir izšķirošs faktors. Taču dublētais teksts var mainīt visu epizodes jēgu.¹ Var arī, piemēram, tekstu cenzēt, ņemot vērā morālus vai politiskus aspektus, un darīt to tā, ka auditorijai nerodas ne mazākās aizdomas (diezgan plaši izplatīta prakse, īpaši totalitārās valstīs). Diemžēl ļoti bieži ne tikai teksts, bet pat scenārija saturs tiek grozīts, lai panāktu labāku teksta sinhronizāciju ar lūpu

¹ Cik tālu tas var aiziet, to visnotaļ uzjautriņošā veidā ilustrēja vācu ZDF TV tīkla dublēšanas darba grupa konferencē par dublēšanu un subtitrēšanu Stokholmā, 1987. gada jūnijā. Viena un tā pati aina (policists pratina aizturēto) tika dublēta vairākās versijās, piemēram, samainot pratinātāja un pratināmā lomas, visu ainu izveidojot kā tīru farsu, pat liekot aktieriem runāt Šekspīra vārsmas. Turklāt visām versijām bija izveidots ideāls dublējums!

kustībām. Faktiski daudzi dublētāji ilgi nešaubās, ja jāupurē ne tikai sīkas detaļas, bet pat ainas svarīgākie momenti.

Pats lielākais trūkums ir tas, ka skatītāji nedzird oriģinālās aktieru balsis, tas ir, aktierus, kuriem filmas režisors devis precīzus norādījumus, kā tekstu runāt. Nemaz nerunājot par to, ka nekvalitatīva dublāža var kļūt neciešama: studijas akustika saklausāma pat āra ainās, aktieru spēle ir banāla un iztēlē nabadzīga, sinhronizācija slikta utt. Patiešām, tā ir daudzu zemāka līmeņa filmu, kā arī otršķirīgu televīzijas programmu pastāvīgā kvalitāte. «Pusdublēšanu» jeb metodi, kad tulkotā teksta lasītāja balss pārklāj tik tikko sadzirdamo oriģinālo skaņu, pāršvarā lieto Austrumeiropā (ekonomisku iemeslu dēļ). Šo metodi kā vienu no iespējamajiem variantiem es pat nevēlos apspriest.

Subtitrēšanas priekšrocības un trūkumi

Subtitrēšanas trūkumi ir acīmredzami, un dažādu skolu kinokritiķi nenogurdami norāda uz tiem. Neizskatīgie subtitri bojā attēlu un izjauc kompozīciju, īpaši, ja subtitru fonu veido šausmīgās piķa melnās «kastītes», ko bieži lieto televīzijas un video subtitriem. Tie novērš skatītāju uzmanību no attēla. Subtitri bieži parādās un pazūd neatbilstoši filmas epizodēm. Netiek pārtulkots viss, kas ir pateikts. Un — vissliktākais — nezinošs tulkotājs nekad nebeigs kļūdīties (scenāriji, kas tiek tulkoti dublēšanai, protams, nekad nav ar kļūdām!), un tas ir skaidri saskatāms ikvienam, kas cik cik zina valodas, jo var sadzirdēt oriģinālu.

Nav tik viegli definēt subtitrēšanas priekšrocības, izņemot dažas. Viena no tām, protams, ir tā, ka skaņa, ko jūs dzirdat, ir oriģinālā skaņa, ar visām režisora iecerētajām un aktieru ievērotajām niansēm, ar vārdu ritmu, pauzēm un intonāciju. Ikviens, kam ir bijusi iespēja salīdzināt, piemēram, Lorensa Olivjē (*Laurence Olivier*) Hamletu ar kādā svešvalodā dublētu versiju, sapratīs, ko es gribu teikt.

Cits arguments par labu subtitrēšanai ir fakts, ka

valoda ir kaut kas vairāk par runu. Žesti, ķermeņa valoda un sejas izteiksme ir cieši saistītas ar oriģinālajā valodā izrunāto vārdu, un kad atšķirīgi vārdi citā valodā pārklāj šos vizuālos elementus, rezultāts bieži vien ir dīvains.¹ Subtitrēšanas priekšrocība ir tāda, ka tā neiejaucas šajā smalkajā, taču ārkārtīgi svarīgajā informācijas avotā.

Pēdējais, taču nebūt ne mazsvarīgākais apstāklis ir subtitrēšanas metodes izglītojošā nozīme. Kad skatītāji redz tulkojumu savā dzimtajā valodā tam, kas tiek runāts no ekrāna, viņi ar laiku gūst papildinājumu savām svešvalodu zināšanām, sevišķi tajās valodās, kurās viņiem jau ir kādas pamatzināšanas. Galvenokārt tas attiecas uz jauniešiem, kuriem vismaz Eiropā ir diezgan labs valodu izglītības līmenis, īpaši angļu valodā. Televīzija, bez šaubām, dod lielu ieguldījumu viņu angļu valodas apguvē un izrunas uzlabošanā. Ka tas pats attiecas arī uz citām valodām, ir tikai pieņēmums.²

Šajā sakarībā ir vērts pieminēt vēl vienu interesantu faktu. Kinokritiķi var zūdīties par subtitru kaitīgo ietekmi uz attēlu, taču valstīs, kurās skatītāji var izvēlēties, vai skatīties filmas dublēto versiju vai oriģinālfilmu ar subtitriem (piemēram, Francijā un Anglijā), tieši viņu augstības kinokritiķi ir tie, kas metas skatīties pēdējo variantu!

Ieraduma jautājums

Galū galā jautājums par konkrētās metodes izvēli, šķiet, vairāk saistās ar auditorijas pieradumu pie kādas no tām nekā ar racionāliem argumentiem. Tie, kuri ir pieraduši skatīties dublētas filmas vai televīzijas programmas, uzskata, ka subtitri ir neestētiski, traucējoši un grūti lasāmi. Pats par sevi saprotams, ka viņiem

¹ Meistarīgā manierē to analizē Helēna Reida (*Helen Reid*) savā nelielajā aizstāvības darbā *Subtitling, the Intelligent Solution*.

² Skat. *Findahl, Language in the Age of Satellite Television*.

Amerikas Savienotajās Valstīs subtitrus lieto arī angļu valodas apmācībai. Skat. *Koskinen & Wilson, Have You Read Any Good TV Lately?*

pilnīgi dabiski liekas tas, ka filmas personāžam jārūnā vācu vai franču valodā tāpat kā Hamletam tas jādara teātrī. Tie, kas pieraduši pie subtitriem, lasa tos gluži neapzināti (pieņemot, protams, ka tie ir labā kvalitātē) un, iespējams, pat nepamana tos, taču kļūst nikni, ja ir spiesti klausīties Tosiro Mifunes (*Toshiro Mifune* — japāņu kinoaktieris, kopš 1963. gada arī kinoproducents — tulk. piez.) samurajus runājam kādā citā, nevis japāņu valodā.

Subtitrēšanas ekonomika

Nemaz jau nerunājot par šiem estētiskajiem apsvērumiem, pastāv arī daži nopietni ekonomiski faktori. Masu mediju pasauli raksturo televīzijas kanālu pārpilnība, gan satelītu televīzijā, gan kabeļtelevīzijā, un arvien pieaugošs pieprasījums pēc programmām, kuru cenas paaugstina programmu iepircēju lielā kārē pārspēt citam citu, kas savukārt izraisa lielākas izmaksas. Aizvien lielāks izplatītājkompaniju skaits pat tajās valstīs, kurās parasta ir filmu dublēšana, ir spiests pārvarēt nepatiku pret subtitriem.

Skatītāju piesaistīšanai, kas ir svarīgs faktors, lai gūtu ienākumus no reklāmdevējiem, kompānijām jāpie-dāvā viņiem programmas, kas ir saprotamas, tas ir, vai nu programmas viņu dzimtajā valodā vai tulkotus ārzemju raidījumus. Izveidot pašu programmas ir ārkār-tīgi dārgi, iepirkt un dublēt ārzemju programmas ir daudzreiz lētāk. Taču ārzemju materiāla subtitrēšana ir nesalīdzināmi lētāks variants.

Prasība pēc racionalizācijas arī radīja vajadzību izvairīties no kādas filmas vai televīzijas programmas tulkošanas ražošanas ķēdītē vairāk nekā vienu reizi. Pašreizējā situācija bieži vien ir šāda. Filma tiek tulkota gados jaunai auditorijai, kas spēj lasīt ļoti ātri, tāpēc subtitri ir gari un tie parādās ekrānā tikai uz dažām sekundēm. Tad tiek sagatavota videoversija izīrēšanai individuāliem patērētājiem (arī rādīšanai maksas, sate-lītu vai kabeļtelevīzijā), un, ja tiek izmantots kinoteātriem gatavotais tulkojums, subtitri jāpadara īsāki un

lēmāki. Vai arī jāsagatavo pilnīgi jauns tulkojums. Tad nāk kārtā sabiedriskajām televīzijas kompānijām. Daudzos gadījumos (un parasti ar dažiem attaisnojošiem iemesliem) tulkojums video neatbilst nacionālās raidījumu padomes noteiktajiem augstajiem standartiem tādēļ, ka programmām jābūt piemērotām daudz plašākai publikai, un te nu ir vajadzīgs jau trešais tulkojums. Papildu problēmas var radīt nepieciešamība pirkt attiecīgās tiesības.

No ekonomiskā viedokļa nenoliedzami daudz izdevīgāk būtu visas šīs versijas saskaņot. Arī no tehniskā aspekta tā ir priekšrocība, ja visas versijas ir savienojamas. Un arī ņemot vērā mediju un auditoriju dažādās prasības, var pilnīgi droši sasniegt kaut kādu noteiktu harmonizācijas pakāpi, it īpaši, ja tiek lietota datoru tehnoloģija, lai gan pilnīga savienojamība vienmēr, iespējams, būs ilūzija (par šo tēmu skat. 37.—38., 126.—129. lpp.).

Subtitrēšanas nākotne

Ir fakts, ka mūsu dienās arvien vairāk sabiedrisko un komerciālo televīzijas kompāņu rāda programmas ar subtitriem, tas notiek pat valstīs, kur pirms gada vai diviem pat doma par subtitriem likās nepieņemama. Nav ne mazāko pazīmju, ka varētu tuvoties šā posma beigas, daudzās valstīs process ir tikai sācies. Turklāt ir pamats domāt, ka auditorijām, kas pieradušas savos televīzijas ekrānos lasīt subtitrus, būs arvien mazāk un mazāk pretenziju pret kinoteātros rādītām subtitrētām filmām.

Cits attīstības virziens ir subtitru ieviešana programmām skatītāju dzimtajā valodā, lai atvieglotu uztveri vārdzirdīgajiem skatītājiem, bieži vien savienojot to ar teleteksta sistēmu, kas ļauj tiem, kas to vēlas, ieslēgt subtitrus, bet pārējiem skatītājiem skatīties programmas bez uzrakstiem, un arī tas palīdz pieradināt auditoriju pie subtitriem. Šo tehniku ir iespējams lietot arī tulkotām programmām un pat subtitrēt programmas dažādās valodās, tulkojot sinhroni (par šo tēmu skat. 126. lpp.).

Tādējādi subtitrus veidojošo kompāniju un subtitrētāju darba lauks ir strauji paplašinājies, faktiski dažu pēdējo gadu laikā tas ir noticis gandrīz sprādzienvēidīgi. Taču daudziem cilvēkiem — gan tiem, kas darbojas komerciālajos kanālos, gan pašmācības ceļā prasmi apguvušiem subtitrētājiem, šķiet, trūkst īstas sapratnes par to, kas ir vajadzīgs, lai radītu patiešām labus subtitrus. Īpaši lieli trūkumi ir subtitru veidotāju sagatavošanā.

2. AGRĪNIE GADI — ĪSA VĒSTURE

Subtitrēšana kino

Filmu subtitrēšanas pagātnē galvenais bija jautājums par to, kā dabūt subtitrus uz izplatāmajām kopijām, jo negatīvi parasti tika rūpīgi glabāti valstī, kam piederēja filmas oriģināls. Faktiski paši pirmie «subtitri» ieraudzīja dienas gaismu mēmo filmu ēras laikā. 1909. gadā M.N.Tops (*M.N.Topp*) reģistrēja patentu «ierīcei, ar ko var ātri radīt uzrakstus pie kustīgiem attēliem, citus nekā tie, kas rakstīti uz filmas lentes». Ar šo metodi kinomehāniķis, izmantojot skioptikonu (kaut ko līdzīgu diapozitīvu projektoram), rādīja uzrakstus uz ekrāna zem starpkadru titriem. Taču tas nekļuva par kaut ko vairāk kā tikai kuriozu, lai gan līdzīga tehnika, drukātu uzrakstu vietā izmantojot uzrakstus uz filmu lentes, vietām tiek lietota līdz pat mūsdienām (*Brant*, 30. lpp.).

Līdz ar skaņu filmu parādīšanos drīz vien aktualizējās prasība radīt lētu dialogu tulkošanas metodi. Norvēģija, Zviedrija, Ungārija un Francija drīz vien ieņēma vadošo lomu filmu subtitrēšanas tehnikas attīstībā. Tomēr pirmā ziemeļvalsts, kurā subtitrēta filma, šķiet, bijusi Dānija: 1929. gadā Kopenhāgenā tika rādīta Ala Jolsona (*Al Jolson*) filma «Dziedošais muļķis» ar daņu subtitriem.

Filmu subtitrēšana, lietojot mehāniskos un siltuma procesus

Sākumā pūles tika pieliktas, lai iedvestu jaunu dzīvību 1909. gadā izgudrotajai tehnikai, tas ir, ar rokas aparātu projicējot iespiestu tekstu tieši uz ekrāna, bet 1930. gadā norvēģu izgudrotājs Leifs Eriksens (*Leif Eriksen*) pieteica patentu metodei, kas ļāva uzrakstus iespiest tieši uz filmu lentes, vispirms samitrinot tās emulsijas slāni, tādējādi padarot to mīkstāku. Uzraksti tika salikti parastajā veidā un nodrukāti uz papīra, pēc tam pārfotografēti, un katram subtitram tika izgatavota ļoti maza burtu preses tipa matrice (burta augstums bija tikai apmēram 0,8 mm). Vēlāk, 1935. gadā, ungāru izgudrotājs O.Turčāni (*O.Turchányi*) reģistrēja patentu metodei, ar kuru matricas tika uzsildītas līdz pietiekami augstai temperatūrai, lai izkausētu filmas emulsiju. Tādā veidā izpalika vajadzība pēc «mitrinošās» vannas. Taču šos procesus bija grūti kontrolēt, un rezultātā bieži radās dīvaini, grūti izlasāmi burti. Emulsijas rievīņas, kas radās apkārt burtiem, ātri nolietojās, un dziļi iespiestie burti, protams, viegli uzkrāja putekļus. Par spīti šiem trūkumiem, dažas filmu laboratorijas Austrumeiropā un Dienvidamerikā izmanto šo tehniku līdz pat mūsdienām.

Kīmiskais process

1923. gadā R. Hruska (*Hruska*), izgudrotājs no Budapeštas, un Oskars I. Ertness (*Oscar I. Ertnaes*) Oslo (vēlāk Stokholmā) vienlaicīgi izņēma patentus par uzlabotu tehniku uzrakstu iespiešanai tieši uz filmu kopijām.

Pabeigtā filmas kopija no emulsijas puses tika pārklāta ar ļoti plānu vaska vai parafīna kārtiņu. Matricēs ievietoja īpašā subtitrēšanas mašīnā, kurā katra matrice tika uzsildīta līdz gandrīz simt grādu temperatūrai. Tad tās cita pēc citas tika iespiestas parafīna kārtā kadra apakšā, vietās, kas atbilda runātajam tekstam. Parafīns zem burtiem izkusa, tādējādi atklājot emulsiju. Šis

process tika atkārtots ar visiem kadriem, uz kuriem bija jāparādās subtitriem, atbilstoši runas ilgumam. Tā pati procedūra tika atkārtota ar katru nākamo subtitru un turpinājās līdz pat filmas beigām.

Pēc iespiešanas procesa filma tika ievietota kodināšanas vannā, kur parafina nesegtā emulsija burtu vietās izšķīda, atstājot tikai caurspīdīgu nitrāta vai acetāta filmas lenti. Kodinošais šķidrums un parafins pēc tam tika noskaloti. Šāda procesa rezultātā uz ekrāna bija redzami skaidri salasāmi balti burti, lai gan reizēm parafina mainīgās konsistences dēļ un kodinošā šķidruma ietekmē burtu maliņas nedaudz izplūda.

Vēlāk šis process tika automatizēts — īpaša iekārta padeva uz priekšu matricēs, skaitīja kadrus un nodrošināja subtitru pareizo garumu un to novietošanu pareizajās vietās.

Tas bija vislētākais process gadījumos, kad bija jāsubtitrē vismaz desmit filmas kopiju.

Optiskā metode

Ļoti drīz radās metode, pēc kuras tieši uz filmas kopijas kopēja fotografētus uzrakstus. Kadrs ar subtitru tika izturēts, kamēr filmas negatīvs tinās uz priekšu un tika eksponēts kopā ar attiecīgo pozitīvo drukāto tekstu.

Ar laiku šis process tika automatizēts. Eksponētos «tukšos» kadrus ievietoja starp kadriem ar titriem, un titri tika padoti uz priekšu ar skaitītāja palīdzību, lai garantētu pareizo subtitru garumu un atrašanos pareizajā vietā. Lietojot šo pašu metodi, uzrakstus bija iespējams arī iekrāsot.

Aprakstītās metodes vienīgais mīnuss bija tas, ka filmu negatīvi parasti nebija pieejami, tāpēc, lai dabūtu negatīvu, visu filmu vajadzēja pār fotografēt ar visām no tā izrietošajām sekām — fokusa zaudēšanu, būtiski palielinātu trokšņu līmeni, kas bija nopietns trūkums skaņu filmu producēšanas sākumperiodā.

Dažreiz filmu negatīvus tomēr varēja iegādāties, un drīz vien speciālisti saprata, ka, ja ir pieprasījums pēc

liela skaita filmas kopiju, tad visefektīvākā metode ir uzrakstu fotografēšana uz atsevišķas lentes, kas ir tikpat gara kā oriģināls un kurā ir kadri gan ar, gan bez titriem, kas parādās saskaņā ar runāto tekstu. Filmā negatīvs un lente ar titriem tika nokopēti vienlaicīgi, kas prasīja daudz mazāk laika nekā lēnā procedūra, eksponējot kadru pēc kadra.

Iepriekš aprakstītais ķīmiskais un optiskais paņēmieni joprojām lielākā vai mazākā mērā tiek lietoti mūsdienu filmu ražošanā tāpat kā agrāk, izņemot to, ka ir modernizēts matricu izgatavošanas process. Agrāk titri tika salikti (parasti ar linotipu), iespiesti uz papīra, nofotografēti, un tad katram salikumam izveidotas matricas. Vēlāk poligrāfijā ienākošā jaunā tehnika ļāva ieviest fotosalikumu (piemēram, *Cinetype*) un vēl vēlāk — datorsalikumu. Mūsu dienās datori tiek lietoti pašu titru producēšanai. Var izmantot laika kodus un titrus ierakstīt videokasetē, lai pārbaudītu to lasāmību uz ekrāna. Tomēr pamatā ķīmiskais un optiskais paņēmieni subtitru veidošanai sešdesmit gadu laikā ir mainījušies tikai mazliet. Tas joprojām pārsvarā ir roku darbs, ļoti darbietilpīgs process, un rezultāta kvalitāte var būt ļoti dažāda.

Norvēģu un zviedru filmu laboratorijām *Filmtekst*, kas atrodas Oslo, un *Ideal Film* — Stokholmā, kā arī brāļu Kagansku (*Kagansky*) *Titra-Film* Parīzē pieder vissvarīgākie patenti, tāpēc šīs kompānijas bija noteicošās Eiropas subtitrēšanas tirgū no 1933. gada līdz pat 50. gadu vidum¹.

Lāzersubtitrēšana

Jaunākais sasniegums subtitrēšanas jomā ir lāzera lietošana, lai sadedzinātu emulsiju vai liktu tai izgarot. Tas ļauj iztikt bez salikuma tehnikas un matricu izmantošanas. Šo tehniku attīstīja Deniss Obuajērs (*Denis*

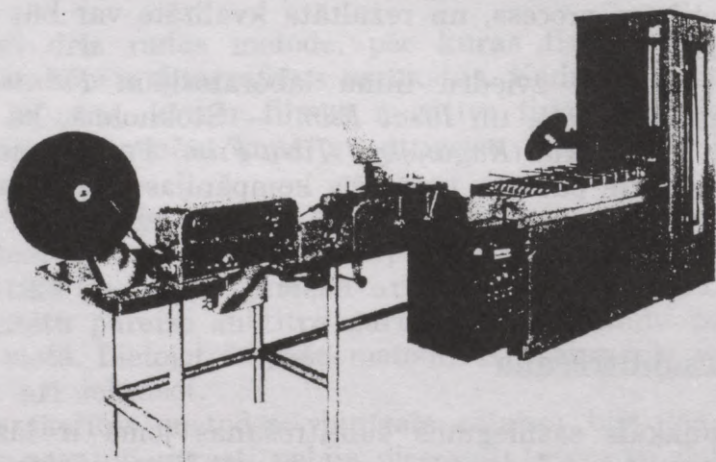
¹ Apgalvots, vadoties pēc O.Ertneša meitas un Ninas Kaganskas izteikumiem. Skat. arī *Brant*, 53.—63. lpp. Viņas tēzes satur sīku aprakstu par visiem ķīmiskā un optiskā procesa posmiem.

Auboyer) Parīzē, un kopš 1988. gada tā tiek ļoti veiksmīgi izmantota ražošanā.

Šajā procesā dators kontrolē ļoti smalku lāzerstaru tādā pašā veidā, kā to dara modernās salikšanas iekārtas, tas ir, stars faktiski uzraksta tekstu. Stara intensitāti un ātrumu izskaitļo tā, lai emulsijas iztvaicēšanas rezultātā acetāta filma zem tās netiktu bojāta. Lāzeram ir nepieciešams mazāk par sekundi, lai uzrakstītu no divām rindiņām sastāvošu subtitru, pēc tam var tikt padots nākamais kadrs. Kur subtitri nav vajadzīgi, filma tiek ātri pārtīta uz priekšu līdz vajadzīgajam kadram. Burti ir skaidri un lieliskā kvalitātē, jo to kontūras ir izceltas ar vieglu ēnojumu, kas rodas karstuma ietekmē.

Paši titri ir datorsalikumā un tiek sarindoti video-displejā ar kadru skaitīšanas vai laika kodēšanas paņēmieni.

Subtitrēšana ar lāzera metodi ir lētāka nekā ķīmiskais process, taču prasa lielas izmaksas attiecīgās iekārtas iegādei. Metode ir automatizēta, to izmantojot nepieciešams pavisam neliels skaits darbinieku.

30. gados lietota filmu subtitru iekārta (*Ideal Film*). Gan siltuma, gan ķīmiskajai metodei process ir līdzīgs. Filmas lente iet no kreisās uz labo pusi caurī ierīci, kurā notiek mitrināšana (siltuma metodē) vai vaska uzklāšana (ķīmiskajā metodē), iespiedmehānismam, tad vannai, kurā filmas emulsijas slānis atkal sacietē vai, lietojot ķīmisko metodi, filma tiek skalota un atbrīvota no vaska, un beigās — cauri žāvēšanas iekārtai. (Skat. 25.—26. lpp.)

Subtitrēšana televīzijai

Pēc tam kad kinoteātru filmas pirmo reizi tika parādītas televīzijā¹, drīz vien atklājās, ka kino paredzētie subtitri rada virkni problēmu. Uzraksti, kas bija pietiekami labi kino prasībām, televizoru ekrānos bija ļoti grūti salasāmi. Viens no iemesliem bija starpība starp ātrumu, ar kādu auditorija var izlasīt subtitrus televīzora ekrānā un ar kādu — kinoteātrī (skat. 37.—42. lpp.). Taču galvenais iemesls ir tas, ka attēlam televīzijas ekrānā ir šaurāks kontrastu diapazons nekā kinoekrānā (sal. 37.—38. lpp.). Tādēļ bija nepieciešama metode, kā ievietot televīzijai domātos subtitrus filmu kopijās bez uzrakstiem, un, protams, vēlāk kļuva nepieciešams subtitrēt arī ar videokasešu palīdzību izplatītās TV programmas svešvalodās.

Filmu optiskie subtitri televīzijai

Valstīs, kurās filmu subtitrēšanai tika lietota optiskā metode, vispirms mēģināja izmantot šādu paņēmieni: subtitru filmas lente tika rādīta vienlaicīgi ar oriģinālfilmu bez subtitriem otrā filmu skenerī. Burtu attēli tika elektroniski samiksēti ar filmas attēlu tā, ka skatītājam šķita, ka uzraksti atrodas tieši uz filmas, tikai tagad bija iespējams kontrolēt burtu baltumu. Ja nebija pieejams filmas rullītis ar subtitriem, tādu varēja pasūtīt no kompānijas, kas gatavoja filmu subtitrus. Reizēm šī metode tiek lietota arī mūsu dienās.

Apmēram tajā pašā laikā sākās darbs, lai attīstītu diezgan primitīvu, toties lētu un drošu optisko subtitrēšanas metodi televīzijai. Metode paredzēja uzrakstīt titrus uz papīra, nofilmēt ar kameru pa vienam kadram katram uzrakstam, ielikt iegūto filmu skenerī un tad vai nu tulkotājam ar roku ievadīt pa vienam titram, saskaņojot tos ar programmu, vai arī ievadīt titrus

¹ 1938. gada 14. augustā BBC kanāls parādīja Artura Robisona (*Arthur Robison*) filmas «Students no Prāgas» subtitrēto versiju. Iespējams, ka tā bija televīzijas pastāvēšanas vēsturē pirmā plānotā filmas demonstrēšana.

automatizēti, izmantojot caurumiņus filmas malā, kas ir vairāk vai (parasti) mazāk droša metode.

Uzrakstu attēli (balti uzraksti uz melna fona, abu krāsu tonis tika kontrolēts, lai sasniegtu optimālo sala-sāmību) pēc tam tika savienoti ar programmu attēliem un pēc nepieciešamības pārraidīti vai ierakstīti. Vietās bez subtitriem starp subtitrētajiem kadriem ievietoja eksponētos — tukšos kadrus. Lai būti droši, ka uzraksti būs skaidri saredzami arī uz gaišāka fona, vairākās valstīs visā filmas garumā attēla apakšā izmantoja melnas joslas.

Diezgan ātri arī šī metode tika uzlabota. Piemēram, uzrakstos tika izmantoti glītāki burti ar proporcionālām atstarpēm ofseta tehnikā, t.i., lietojot vienkāršas tipogrāfiskās salikuma mašīnas, kas ļāva izmantot kursīvu un saspīest burtus ciešāk kopā. Uzraksti tika rakstīti uz īpašām kartēm, kuras varēja ievietot ievadišanas aparatūrā un vai nu nofotografēt uz filmas vai demonstrēt tieši ar televīzijas kameras palīdzību, apgriežot attēlu otrādi (melno rādot baltu un otrādi). Šī tā sauktā «ātrās subtitrēšanas» metode pārsvarā tika izmantota ziņu raidījumos vai tad, kad kādu citu iemeslu dēļ bija maz laika. Tādējādi izpalika subtitru fotografēšana un filmas attīstīšana, bet ievadišanas sistēma nebija pilnībā droša, jo dažreiz aparatūra piegādāja vienlaikus vairākas kartes un reizēm — nevienu.

Šīs abas tehnikas deva iespēju izmantot gan ar roku ievadītu subtitru metodi ieraksta vai pārraides laikā, gan, kā tas ir subtitrējot filmu, automātisko ievadišanu ar kadru skaitītāja palīdzību. Automātiskā montāža ļāva fonam parādīties tikai aiz subtitriem, un melnā josla bija redzama vienīgi tad, kad parādījās subtitri, un nozuda, kad tie beidzās.

Burtu ģeneratori

Vēlākā periodā televīzijas kompānijas sāka lietot citu metodi. Dažāda veida burtu ģeneratori (tādi kā *Aston*, *Capgen*, *Logica*, *Vidifont*) tika lietoti, lai ievietotu titrus tieši televīzijas attēlā ar elektroniskiem līdzekļiem. Tas

deva iespēju radīt subtitrus tieši raidāmajā attēlā. Šis aparāts arī ļāva iztikt bez melnā fona un tā vietā izmantot ēnotus vai krāsainus burtus.

Taču burtu ģeneratori, kas bija domāti dažāda veida titru jeb uzrakstu izveidei un piedāvāja plašu tipogrāfisko izvēli, izrādījās nederīgi subtitrēšanai lielos apjomos. Ar tiem bija grūti operēt, to teksta noformēšanas funkcijas bija ļoti rudimentāras, turklāt tie bija ārkārtīgi dārgi.

Subtitrēšanas iekārtas

Gluži dabiski radās secinājums, ka ir vērts pielikt pūles, lai radītu piemērotu aparatūru, un tas tika panākts 70. gadu otrajā pusē, vairāk vai mazāk vienlaicīgi vairākās vietās. Tika attīstītas divas galvenās sistēmas, abas pamatojās uz tāda vārdu procesora lietošanu, kam ir īpaša subtitrēšanas programma, kas ļāva rakstīt tādus subtitrus, kādi tie tiek radīti televīzijas ekrānos.

Pirmā sistēma ir balstīta uz teleteksta principa (*Oracle* Anglijā, *Antiope* Francijā ir divi piemēri). Dators rada attēlā neredzamus signālus, atbildot uz kuriem vienkārša ierīce uztvērējā atšifrē burtus un ievieto televīzijas attēlā izvēlētajā konkrētajā teleteksta lappusē.

Otrā sistēma raidītājā izmanto burtu ģeneratoru, ko kontrolē dators — tādu, kurš var būt daudz vienkāršāks un lētāks nekā titru burtu ģenerators — un kad subtitrētājs raksta jaunu subtitru rindu, burti tiek radīti ar elektronisku līdzekļu palīdzību un ievietoti raidāmajā attēlā. Piemēri tādai metodei ir BBC TV televīzijas elektronisko burtu sistēma (*Television Electronic Characters — TEC*), kas parādījās 1976. gadā, Zviedrijas televīzijā — *TeleEkonomi* sistēma, kuru radīja Bengts Modins (*Bengt Modin*) un ko sāka lietot 1981. gadā, kā arī *Screen Electronic* sistēma, kas radās apmēram tajā pašā laikā.

Laika kodi

Loģiski, ka nākamais jautājums, uz kuru vajadzēja rast atbildi, bija: kāpēc ievadīt titrus ar roku, ja šim darbam varētu izmantot laika kodus, kam televīzijā ir tik daudz dažādu funkciju?

Ja ierakstam videokasetē ir laika kods, tas nozīmē, ka lentē ir ierakstīts «pulkstenis», kas ar precizitāti līdz $\frac{1}{25}$ sekundes norāda katra kadra parādīšanas laiku uz ekrāna. Šis laika kods var tikt ierakstīts visas lentes garumā uz viena no skaņu celiņiem, kā tas ir horizontālā laika un kontroles koda gadījumā (*Longitudinal Time and Control code* — LTC kods, EBU standarts, kas tiek lietots Eiropā, un SMPTE standarts, lietots ASV un Japānā), vai arī ieslēpts rindās ārpus ekrāna redzamās daļas, kā tas ir vertikālā laika intervāla un kontroles koda gadījumā (*Vertical Interval Time and Control code* — VITC). Abos gadījumos kodu var izlasīt, kamēr videolente tinās uz priekšu, un vai nu parādīt (televīzijas attēlā vai arī uz speciāla displeja) vai arī izmantot, lai sāktu vai apstādinātu kādu procesu, piemēram, parādītu atsevišķu subtitru. VITC kodam ir tā priekšrocība, ka to var izmantot pat tad, kad lente netiek tīta, un kods netiks izjaukts (kā tas notiek ar horizontālo kodu), kad lente tiek «sagriezta», jo katram kadram ir savs kods.

Drīz vien tika sasniegts tālāks progress, kas ļāva instalēt pilnu subtitrēšanas sistēmu personālajā datorā, tādējādi ļaujot subtitru veidotājam izpildīt visu darbu, ieskaitot subtitru sarindošanu pareizajās vietās, vienotā procesā un savās mājās vai darbavietā.

Subtitrēšana mūsdienās

Mūsdienās subtitrētājs, kam ir pieejama augsti attīstīta tehnika, sēž pie personālā datora, kas savienots ar videomagnetofonu, kuram ir monitors un laika kodu nolasītājs. Dators ir apgādāts ar speciāli subtitrēšanai sagatavotu vārdu apstrādes programmu, kura parāda titrus vai nu datora ekrānā vai videomonitorā (vislabāk,

ja abos) tādā veidā, kādā tie parādīsies uz televizora vai kinoteātra ekrāna. Darbinieks dažas sekundes vai mazliet ilgāk ļaus tīties lentei, kam ir laika kods, noteiks laiku, ierakstīs subtitrus datorā un ievietos pareizajā vietā. Laika kods, kas ir ierakstīts lentē, tiek ierakstīts arī diskā blakus subtitriem, nodrošinot subtitru parādīšanos vajadzīgajā vietā. (Daudzi subtitru veidotāji vispirms saraksta visus subtitrus un pēc tam pievieno tiem laika kodus.) Kad subtitrētājs ir uzrakstījis visus filmas vai programmas subtitrus, viņš tekstu pārlasa un noskatās videolenti kopā ar subtitriem, pārbauda rezultātu un izdara vajadzīgās korekcijas.

Līdz ar to viņa uzdevums ir galā. Ierakstu datora disketē var nodot tālāk, un, ja paveicas, kāds kolēģis to pārbauda. Tagad diskete tikai jāievieto raidījumu tehniskās daļas datorā vai filmu subtitrēšanas iekārtā un jāļauj laika koda programmai demonstrēt subtitrus. Ja tiek izmantota visjaunākā tehnika, kāda pieejama, tad subtitrētājs var lietot modemu, lai pārsūtītu sava darba rezultātu uz raidījumu tehniskās daļas datora cieto disku.

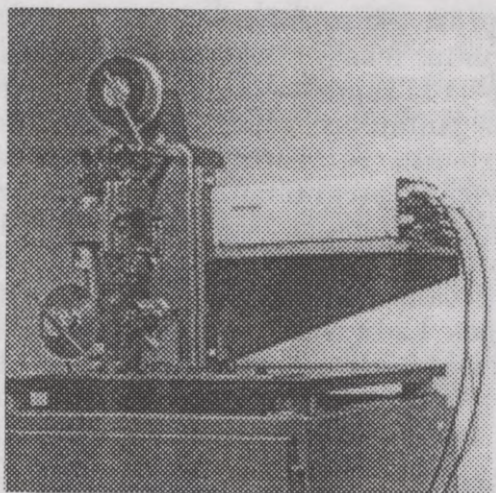
Protams, visa šī tehnika subtitrēšanas procesā nav obligāti nepieciešama, pat ja kompānija vēlas saglabāt augstus tehniskos standartus. Aparatūra ir ļoti dārga, un subtitrētājs, kas gadā pārtulko tikai dažas filmas vai televīzijas programmas, var darīt savu darbu tradicionālajā veidā — noskatīties filmu vai programmu, veidot subtitrus ar audiokasetes un, ja tādas ir, dialogu teksta lapu palīdzību, uzrakstīt tos uz papīra (ieteicams to darīt uz papīra ar vertikālām līnijām, lai nodrošinātu pareizo rindu garumu), salīdzināt savu darbu ar attēlu ekrānā. Tad atliek ierakstīt subtitrus datora disketē, sadalīt subtitru rindas un «ar roku» ievadīt tos ieraksta vai raidīšanas laikā (vai arī kodēt subtitrus televīzijas vajadzībām).

Ja subtitrētājs strādā filmu importētājam, ir iespējams, ka viņam joprojām būs jāstrādā pēc tā dēvētajām montāžas lapām (skat. 40., 111.—112. lpp.), tulkojot dialogu saskaņā ar iepriekš noteiktiem datiem, reizēm pat nenoskatoties pašu filmu.

Citi subtitrēšanas veidi

Gadu gaitā subtitrēšana attīstījās arī daudziem citiem nolūkiem.

- 1) Multilingvāla subtitrēšana, ko lieto valstīs, kurās runā vairāk nekā vienā oficiālajā valodā, tādās kā Somija (somu, zviedru valoda) vai Beļģija (franču, flāmu valoda). Tulkojums katrā no valodām tiek rakstīts vienā (vai divās) rindās.
- 2) Subtitrēšana ar teleteksta paņēmieni skatītāju dzimtajā valodā; tad uztvērējam jābūt apgādātam ar teleteksta dekoderu. Pārsvarā šis paņemiens domāts skatītājiem ar dzirdes traucējumiem, bet, protams, to var lietot arī tulkotām programmām.
- 3) Reducētie subtitri vai titri, kurus bieži vien raksta vienlaicīgi ar programmas tiešraidi, parasti sporta sacensību laikā. Šī metode nav domāta tikai nedzirdīgajiem, bet tiek lietota arī kā līdzeklis, lai parādītu rezultātus rakstveidā, ko ir daudz vieglāk uztvert nekā runātu tekstu.
- 4) Tiešā ētera raidījumu subtitrēšana skatītājiem ar dzirdes traucējumiem. Šim procesam tiek izmantotas speciālas mašīnas, ar kurām subtitrus raksta programmas raidīšanas laikā. To varētu arī saukt par rakstisku sinhrono tulkošanu.
- 5) Operu, teātra izrāžu, konferenču runu utt. tulkojumi (aizstājot sinhrono mutisko tulkošanu), rādot titrus uz speciāla ekrāna.

Filmu skeneris (*Fernseh GmbH*), kuru lietoja subtitrēšanai Zviedrijas televīzijā. Subtitri cits pēc cita tika fotografēti uz 35 mm filmu lentes (ieskaitot arī tukšos kadrus, uz kuriem nebija subtitru) un tad, ar roku nospiežot taustiņu, ievadīti TV monitorā filmas demonstrēšanas vai videoieraksta laikā. (Skat. 29.—30. lpp.)

3. LASĪŠANAS ĀTRUMS UN SINHRONIZĀCIJA

Sagatavo tekstu tā, it kā tas būtu paredzēts lasīšanai.

Anonīms tipogrāfs

Lasīšanas ātrums

Cilvēki ar normālu izglītību un bez redzes vai garīgiem traucējumiem pārsvarā pašu lasītu tekstu saprot daudz ātrāk, nekā ja cits lasītu priekšā, vai arī ja vajadzētu klausīties ierakstu, kas domāts akliem cilvēkiem. Ne jau mūsu acis ir ierobežojošais faktors, kad runājam par lasīšanas ātrumu. Būtībā «mūsu acis ir ierīkotas tā, lai ceļotu pa lapu apmēram desmit reizi ātrāk, nekā tas tiek darīts parasti. [...] Normālos apstākļos lasītāja lasīšanas ātrumu ierobežo tikai viņa paša saprašanas līmenis. Lasītājs lasa

ar nolūku saprast tekstu, un prasība pēc kvalitātes noteiks lasīšanas ātrumu. Teksta raksturs ir tikpat svarīgs faktors kā lasītāja spēja to saprast.» (*Zachrisson*, 23. lpp.)

Taču rodas jautājums, kāpēc tad nevar pārtulkot subtitros visu izteikto, bet varbūt tomēr var? Vairumā filmu un televīzijas programmu lielākā dialoga daļa parasti ir viegli saprotama. Vai subtitrētāji ievēro tikai vispārpieņemtu normu, ignorējot tik lielu dialoga daļu? Jo tā viņi tiešām dara, kā to būs pamanījis ikviens, kas noskatījies kādu subtitrētu filmu vai seriālu.

Testi ir pierādījuši: ja skatītājam tiek dota iespēja lasīt subtitrus sev ierastajā ātrumā, vairāk nekā 90 procentu izlasa pilnu divrindu uzrakstu mazāk nekā četrās sekundēs, un daži tiek galā pat uz pusi īsākā laikā (sal. *Hansson*, 20. lpp.). Kādēļ tad bieži vien tiek ieteikts, lai uzraksti ekrānā paliek 5—6 vai pat 7 sekundes?

Acs redz vairāk nekā tikai subtitrus

Izskaidrojums ir samērā vienkāršs un viegli pārbaudāms empīriski: kad jūs skatāties filmu vai televīzijas pārraidi, tad jūsu acis (un smadzenes) ir nodarbinātas ar vēl daudz ko citu nekā tikai ar subtitru lasīšanu. Iepriekšminētajos testos titrus nepavadīja ne skaņa, ne attēls. Taču parastā situācijā jums ir nepieciešams laiks, lai redzētu to, kas notiek uz ekrāna, un ir vajadzīgas aptuveni 0,35 sekundes katrai jūsu acu kustībai uz subtitriem un no tiem atpakaļ uz attēlu. Bez visa iepriekšminētā mēs iegūstam lielu daudzumu informācijas arī ar ausīm, pat ja nesaprotam valodu, un šis faktors, iespējams, padara vēl grūtāku subtitru saprašanas procesu (īpaši, ja divi dažādi maņu orgāni saņem konfliktojošu vai atšķirīgu informāciju).

Saskaņā ar citu testu (sal. *Montén*, 1975), kurā tika iekļauti attēli un skaņa (lai gan situācija bija ļoti vienkārša — kā piemēru izmantoja ziņu raidījumu), testa dalībnieku vairākumam bija nepieciešamas 4,5—6 sekundes, lai izlasītu un saprastu divrindu subtitru. Vēl viens šā testa atklājums bija šāds: «jo vairāk vārdus ir

vienā subtitrā, jo mazāk laika tiek patērēts katram vārdam». Citiem vārdiem sakot, īsi subtitri jālasa relatīvi ilgāk, un tas ir fakts, kas neapšaubāmi liecina, ka priekšroka dodama divrindu, nevis vienrindas subtitriem.

Ja subtitrs ir ļoti īss, piemēram, tas sastāv no viena vārda «Jā» vai «Nāc!» un teorētiski varētu nozust pēc kādas pussekundes, tomēr pastāv risks, ka acs šo subtitru pat nepamanīs. Tādēļ tik īsiem subtitriem jāpaliek ekrānā apmēram 1,5 sekundes.

Pieredze liecina: ja viens subtitrs tiek nomainīts ar otru bez pamanāmas pauzes starp abiem, tad acs bieži vien neuztver jaunā subtitra parādīšanos un paliek fik-sēta uz kādu citu ekrāna daļu. Šā iemesla dēļ modernajām subtitrēšanas iekārtām parasti ir automātiskā pauzēšanas sistēma, kas ietur pauzi pirms jauna subtitra ievietošanas. Vairumā gadījumu šis pārtraukums ilgst 4—6 kadrus, kas atbilst apmēram $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{4}$ sekundes (dažās sistēmās šis intervāls var būt maināms).

Lasīšanas ātrums dažādos medijos

No iepriekš minētā izriet, ka ir iespējams izstrādāt noteikumu jeb likumu, saskaņā ar kuru subtitriem vajadzētu palikt ekrānā vismaz 1,5 sekundes (vienam īsam vārdam) un ne ilgāk kā 6—7 sekundes (divrindu subtitriem). Vienai pilnai rindai jāpaliek ekrānā apmēram 4 sekundes.¹ Taču jāņem vērā virkne citu faktoru, tādēļ šos skaitļus nevar ieteikt kā vispārējus likumus bez jebkādiem izņēmumiem.

Filmu subtitri pretstatā TV subtitriem

Jāsāk ar to, ka pastāv ievērojama starpība starp kinofilmām, televīziju un video. Vienus un tos pašus subtitrus ir daudz vieglāk lasīt uz kinoekrāna nekā

¹ Lai izlasītu vienu rindu, vajadzīgs mazliet ilgāks laiks nekā pusotras rindas izlasīšanai. Skat. *d'Ydewalle u.c., Reading a Message...*

televizorā, pieņemot, ka skatītājs sēž normālā attālumā no kinoekrāna. Cik man zināms, cēlonis nekad nav ticis izpētīts, taču secinājums radies no daudzu cilvēku subjektīvās pieredzes, un tā liecina, ka subtitri, kas gatavoti kino vajadzībām, izmantošanai televīzijā ir pārlietu ātri. Tas varētu būt saistīts ar burtu lielāku skaidrību uz kinoekrāna vai arī ar faktu, ka tur tie ir daudz lielāki (ir daudz vieglāk lasīt lielus burtus no lielāka attāluma nekā 8 punktus lielus burtus grāmatā, pat ja redzes leņķis ir vienāds). Varbūt izskaidrojums rodams arī tajā apstākli, ka kinoteātri jūs sekundes laikā redzat pilnus 24 kadrus, kamēr televīzijā jūs sekundes laikā redzat 50 puskaadrus. (Nekas daudz nav zināms par to, kā funkcionē smadzenes šādos apstākļos.) Mazliet lielākais filmas ātrums, salīdzinot ar kinoteātri, arī varētu būt ietekmējošais faktors, lai gan nebūt ne noteicošais. Lai izlīdzinātu filmas ātrumu kino, kas ir 24 kadri sekundē, un televīzijā, kas ir 25 kadri sekundē, filma tiek demonstrēta mazliet paātrināti, kā rezultātā subtitriem atvēlētā laika ir par 4 procentiem mazāk.

Iespējams tomēr, ka noteicošais faktors ir televīzijas ekrāna sliktākā izšķiršanas spēja. Kinoteātra ekrānā ar grūtībām izšķiramo punktveida elementu skaits televīzijā ir samazināts līdz 250 000 punktiem. Izklausās diezgan daudz, taču patiesībā tas ir rupjgraudains rastrs, par ko katrs var pārlicināties, tuvu ieskatoties televizora ekrānā: 14 collu (35 cm) ekrānā asums atbilst apmēram 40 punktiem uz collu, t.i., uz 25,4 mm. Salīdzinot ar fotogrāfiju avīzē, tur šis skaitlis varētu būt aptuveni 100 punktu uz 25,4 mm. Un VHS attēlā blīvums ir vēl mazāks, jo tam ir tikai 250 līniju (Eiropas televīzijas standarta aparātos to ir 400), kas nozīmē, ka rezultātā dabūjam 25 punktus uz katriem 25,4 mm ekrāna, kura izmērs pa diagonāli ir 35 cm. Līdz ar to subtitru burtu kontūras ir izplūdušas, kā to katrs var pamanīt, un šis fakts nebūt neveicina ātru lasīšanu.

Dažādaī auditorijai dažāds lasīšanas ātrums

Atšķirības pastāv ne tikai mediju starpā, ļoti dažāda ir arī auditorija. Jebkurš regulārs kinoteātru apmeklētājs pēdējo gadu laikā būs pamanījis, ka publikas lielākā daļa (apmeklētāju skaitam kopumā samazinoties) ir vecumā aptuveni no 15 līdz 25 gadiem. Būtiski sarucis bērnu filmu un nopietnai auditorijai domātu filmu skaits, dienas seansi un tuvākās apkārtnes kinoteātru apmeklējumi ir kļuvuši par pagātņi.

Daudzi cilvēki ārpus Zviedrijas, ar kuriem es runāju par filmu subtitrēšanu, teica, ka subtitru ātrums mūsdienās ir lielāks nekā pirms 30 — 40 gadiem. Saskaņā ar viņu sacīto, subtitrētāji esot pasākuši tulkot lielākas dialoga daļas, pieaudzis subtitru garums un skaits, kā arī vienrindas subtitru daudzums. Grūti teikt, vai tas ir tāpēc, ka mainījies pastāvīgo kinoapmeklētāju kontingents, vai šīs tendences ietekmē ir mainījusies pati publika. Iespējams, ka tāda situācija radusies vienkārši labas apmaksas trūkuma un filmu tulkošanas prestiža pazemināšanās dēļ: jo mazāk tulkotājs rediģē savu darbu un jo vairāk subtitru viņš saraksta, jo lielāka ir viņa darba apmaksa.

Ātrie filmu subtitri

Mūsdienās kinoteātru apmeklētāji, kuru lielākā daļa pieder pie jaunākās paaudzes, ir apķērīgāki un pārsvarā ar labāku izglītību nekā viņu vecāki, tādēļ viņiem parasti ir daudz vieglāk lasīt subtitrus, pat ja tie traucas ļoti ātri. Mazākajās Eiropas valstīs, kuras atzīstamas par lielākajām, runājot par subtitrēšanu, jauniešiem ir daudz labākas svešvalodu, īpaši angļu valodas zināšanas nekā viņu vecākiem. Faktiski daudziem no auditorijas subtitri ir tikai palīgs runātā teksta saprašanai.

Tādēļ, kopumā runājot, ir iespējams saglabāt samērā lielu subtitru ātrumu kinoteātros rādāmajām filmām.

Daži filmu importētāji uzskata, ka subtitri, kas paliek redzami uz ekrāna tik ilgi, ka ir izlasāmi ne tikai vienu reizi vien, ir tikpat kaitinoši kā subtitri, kas pazūd, pirms auditorija ir paspējusi tos izlasīt.

Tā rezultātā ir izveidojusies norma, ko var izteikt šādi: 2 rindas = 80 burtu = 244 cm filmas = 128 kadri = $5 \frac{1}{3}$ sekundes. Tas ļauj lasīt ar ātrumu apmēram 175 vārdi minūtē. Minimālais vispārpieņemtais laiks 7 — 8 burtiem ir šāds: 60 cm = $1 \frac{1}{3}$ sekundes. Lai atvieglotu subtitrēšanu, aktieru teksta garums filmu teksta lapās un montāžas lapās bieži vien tiek norādīts pēdās. (Viena pēda = 30,5 cm — tulk. piez.)

Atbilstība starp x skaitu burtu subtitros un y vārdiem minūtē, protams, ir ļoti aptuvena un dažādām valodām atšķirīga, atkarībā no vārda vidējā garuma attiecīgajā valodā un runas ātruma. Iepriekš dotie lielumi ir ļoti aptuveni skaitļi angļu valodai.

Pārāk ātri, lai derētu video

Daudzās valstīs šis lielais subtitru lasīšanas ātrums tika pieņemts arī televīzijā un video (dažās valstīs tas tiek darīts vēl joprojām), un pat cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem un apgrūtinātu lasīšanas spēju. Varētu domāt, ka video titru gadījumā tam nav tik liela nozīme, jo videofilmu auditorija ir aptuveni tikpat jauna un nekritiska kā kinoteātru apmeklētāji. Taču arī šeit pārmērīgs subtitru ātrums rada nopietnas grūtības. Pirmkārt, televizora ekrāna izšķirtspēja ir daudz mazāka nekā kinoteātra ekrānam, kā jau tas tika minēts iepriekš. Cits iemesls ir tas, ka videofilmas parasti tiek kopētas uz VHS kasetēm, kas pavājina jau tā slikto asumu. Tādējādi video subtitri ir grūtāk salasāmi nekā filmu titri un vēl vājāki par televizora ekrānā redzamajiem, vienalga, vai tā ir parastā vai kabeļu televīzija. Turklāt fonti, kurus daudzas video (kā arī kabeļu un satelīttelevīzijas) kompānijas lieto savos subtitros, bieži vien ir grūti salasāmi, jo tiek izmantota teleteksta tehnika.

Visu šo minēto iemeslu dēļ videofilmu subtitriem jāmainās lēnāk nekā uz kinoteātru ekrāniem rādītajās filmās.

Subtitrēšana visām auditorijām

Televīzijā subtitriem jābūt pat vēl lēnākiem. Ja arī asums ir skaidrāks nekā VHS kasetēs (lai gan, kopš skatītāji sākuši ierakstīt televīzijas programmas videokasetēs, ir izdevīgi, ka subtitri ir salasāmi arī VHS versijā), sabiedriskajām korporācijām būtu obligāti jā rūpējas par *visu kategoriju* skatītājiem. Turklāt skatītāji parasti neieraksta televīzijas programmas, viņi tās tikai skatās un nevar apstādināt filmu, lai vēlreiz uzņemtu skatu teikumam, kas paskrējis garām nepamanīts.

Starp citu, «visas kategorijas» nozīmē: bērni, kuri nesen iemācījušies lasīt, imigranti, kas tik labi neprot valodu (un bieži vien lasa ar grūtībām), cilvēki, kuru izglītību nevar saukt par spīdošu, personas ar redzes traucējumiem, vecāki cilvēki ar vāju dzirdi, redzi, kā arī lēnāku uztveres spēju utt. Viņiem visiem ir tādas pašas tiesības kā citiem lasīt subtitrus, kas pietiekami ilgi paliek uz ekrāna, lai būtu izlasāmi; visbiežāk no skatītāju puses dzirdētais pārmetums ir tas, ka subtitri «skrien pārāk ātri».

Ir skaidri saprotams, ka ātrumam jābūt vēl mazākam, kad subtitrē kurliem cilvēkiem, kuriem no visām minētajām kategorijām ir vislielākās grūtības ar teksta lasīšanu.

Lai gan iepriekš minētie skatītāji bieži vien ir neapmierināti ar subtitru ātrumu, iespējams, viņi nemaz nesaprot, ka, subtitriem paliekot ekrānā ļoti ilgu laiku, automātiski samazināsies informācijas daudzums, ko kopumā var dot ar tekstu. Brīdis, kad izzūd loģiskā sakarība starp diviem subtitriem, iestājas ļoti ātri, tāpēc nav lielas jēgas turēt tos uz ekrāna pārāk ilgi; tieši otrādi, tas padara tekstu grūtāk uztveramu.

Kam domāti subtitri?

Subtitru ātrumu noteicošais faktors ietverts atbildē uz jautājumu: kam subtitri ir domāti? Protams, ja subtitrētājs tulko repa mūzikas televīzijas programmu,

kuras raidlaiks ir pulksten vienpadsmitos piektdienas vakarā, viņam nav jāveltī liela uzmanība skatītājiem, kas neietilpst 11—25 gadu vecuma grupā un īpaši neorientējas ne dotajā jomā, ne arī angļu valodā. Savukārt auditorijai, kas skatās dokumentālu filmu par dzīvi Dānijas veco ļaužu pansionātā vai vainaga nolikšanu uz Nezināmā kareivja kapa Otrā pasaules kara 50 gadu piemiņas dienā, vidējais vecums, visticamāk, būs vairāk nekā 60 gadu. Kas attiecas uz tādām programmām, tad ir pamats ievērot Zviedrijas televīzijā pašos pirmsākumos ieteikto normu: subtitriem jāpaliek ekrānā tik ilgi, lai pats subtitrētājs tos varētu izlasīt trīs reizes.

Divi piemēri

Kā piemēru lielajai atšķirībai starp filmas kino un televīzijas variantu minēšu divas Erika Romēra (*Eric Rohmer*) filmas: «Klēras ceļgals» (*Le genou de Claire*, 1970) un «Jaukās laulības» (*Le beau mariage*, 1982).

Tulkojot pirmo filmu (9480 pēdas jeb 2890 metri = 106 minūtes) zviedru kinoteātriem, subtitrētājs vadījās pēc parastā teksta un hronometrāžas lapām, kā rezultātā tika izveidoti 1563 galvenokārt vienrindas subtitri. Šajā ar tekstu diezgan bagātajā filmā ir apmēram 24 minūtes klusuma (ieskaitot ievadtitrus ar filmas veidotāju vārdiem, bet neņemot vērā par 5 sekundēm īsākus klusuma brīžus). Ja vērtē, ka vidēji starp subtitriem ir pauze pussekundes garumā, tad vidējais subtitru parādīšanās ilgums ir 2,7 sekundes. Tas ir ārkārtīgi liels ātrums, pat tad, ja daudzi subtitri bija ļoti īsi.

Televīzijā filma bija par 4 procentiem īsāka iepriekšējās lappusēs aprakstīto iemeslu dēļ, t.i., 102 minūtes. Subtitru skaits — 751, pārsvarā divrindu. Izskaitļoti pēc iepriekšminētajiem principiem, šie subtitri katrs bija redzams vidēji 5,8 sekundes.

Otrā filma bija 8955 pēdas jeb 2730 metru = 99 minūtes gara. Tā arī ir ar tekstu bagāta filma, un kinoteātru versijā tai bija 985, pārsvarā divrindu subtitri. Subtitrētājs bija nolēmis neizmantojot teksta un hrono-

metrāžas lapas, kas ieteica izveidot 1481, pārsvarā vienrindas subtitrus, un strādāja pēc televīzijas subtitrēšanai tuviem principiem, saliekot īsas vārdu apmaiņas starp filmas personām divās rindiņās. Filmā bija apmēram 25 minūtes klusuma (noteiktas tāpat kā iepriekš minētajā piemērā), un, ņemot vērā pussekundi starp katriem diviem subtitriem, to vidējais parādīšanās ilgums bija 3,8 sekundes. (Sekojošā teksta un hronometrāžas lapām, vidējais subtitru ilgums būtu bijis 2,5 sekundes!)

Televīzijas versijā, kas bija 95 minūtes gara, bija 804, pārsvarā divrindu subtitri, kuru vidējais garums bija 4,8 sekundes.

Šī starpība starp subtitru parādīšanās vidējiem ilgumiem, iespējams, ir drošākais rādītājs atšķirībai starp subtitru ātrumu kino un televīzijā. Pirmās filmas versija pārstāv veco subtitrētāju paaudzi, bet subtitrēšanas metode, kas izmantota otrajā filmā, ir tipisks modelis, ko plaši izmanto mūsdienās: atšķirība starp kino un televīzijas subtitrēšanu ir nedaudz samazinājusies, vismaz tā tas ir Skandināvijā.

Šie piemēri arī rāda, ka sava taisnība attiecībā uz subtitru ātrumu ir senajam «īkšķa likumam». Saskaņā ar to kino versijā subtitru skaits 90 minūšu filmā ir apmēram 900, video versijā — 750 un televīzijā — 650.

Sinhronizācija

Vienam cilvēkam tuvāka sinhronija, citam — diahronija.

H. Metjū

Starp dialoga variantiem, ko skatītājs dzird un ko no rakstītajiem titriem uztver viņa acs, ir jābūt pilnīgai saskaņai augstākajā pakāpē. Kā jau tika minēts ievaddaļā, subtitrus var uzskatīt par «rakstisku sinhrono tulkošanu». Taču šai sinhronizācijai nav vienmēr jābūt tieši tādai, kāda tā bieži vien bija subtitrēšanas agrīnajos gados. Tolaik spēkā esošie principi bija: tulkot pēc iespējas mazāk un sinhronizēt subtitrus tā, lai tie

parādās, tikko kā tiek izteikts pirmais vārds, un pazūd, tiklīdz persona pārtrauc runāt.

Pirmais no šiem principiem, t.i., dialoga koncentrēšana jeb saīsināšana, mūsdienās netiek lietots tik stingri, un tas kopā ar otro principu rada virkni trūkumu, īpaši tulkojot vairāku runātāju sacīto.

1) Auditorijai, lai tā spētu sekot līdzi, jābūt pietiekami lielam vidējam lasīšanas ātrumam.

2) Šķiet, ka daudziem cilvēkiem ir vajadzīgs tikai mirklis, ne vairāk kā sekundes daļa tā dēvētajai «fiksācijas pauzei», lai identificētu runātāju. Ja subtitrs parādās pārāk agri, pirms skatītāji ir paspējuši atpazīt personu, tas varētu traucēt identifikāciju (kā arī subtitru saprašanu). Acs pievēršas subtitriem, tad attēlam, tad atkal slīd lejup uz subtitriem, kas samazina subtitru lasīšanai paredzēto laiku. Tas īpaši attiecas uz cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem (kas ir *būtiska* auditorijas daļa), kuri nevar paļauties uz savām ausīm, lai atpazītu runātāju. Protams, problēma kļūst akūta arī pārējai auditorijas daļai, ja subtitri parādās, *pirms* runātājs paspējis atvērt muti.

3) Būtībā nav nekāda iemesla (izņemot tradīcijas un aizspriedumus) noņemt subtitrus mirklī, kad persona beidz runāt. Vienīgais, kas tādējādi tiek panākts, ir vajadzīgās informācijas atņemšana lēnākajam lasītājam. Ātrākā lasītāja acis tik un tā pievēršas attēlam, tiklīdz ir uzņemta rakstītā informācija.

Secinājums, ko mēs varam izdarīt, ir tāds: ja subtitri parādās sekundes ceturtdaļu vēlāk par dialoga sākumu, netiek ignorēti daudzi no auditorijas. Patiesībā šāda neliela aizkavēšanās var arī nest labumu: acs netiek pievērsta uzrakstiem, kamēr nav identificēts runātājs. Aizkavēšanās vairāk vai mazāk atbilst laikam, kas nepieciešams subtitrētājam, lai reaģētu, pirms viņš sāk ievadīt nākamo subtitru. Taču aizkavēšanās nav attaisnojama, ja visā subtitru sērijā ir viens un tas pats runātājs, šajā gadījumā labāk sākt subtitrus tajā mirklī, kad sākas teksts.

Cits secinājums ir tāds — kamēr nav parādījies jauns subtitrs vai nomainījusies filmas aina, subtitram

ir jāpaliek ekrānā tik ilgi, cik tas nepieciešams normālam lasītājam, un pilnīgi noteikti var apgalvot, ka subtitram nemaz nav jāpazūd, tiklīdz beidzies dialogs.

Skaņas un subtitru satura sinhronizācija

Pastāv arī kāds cits sinhronizācijas aspekts. Ir daudz grūtāk saprast subtitrus, ja pastāv pretruna starp to, ko reģistrē dažādi maņu orgāni, t.i., ja uzraksti pauž ko citu nekā dzird auss. Par to viegli pārlicināties, novērojot kādu personu ar normālu dzirdi, kas skatās vārdzirdīgajiem subtitrētu programmu. «Bet viņš jau nemaz tā neteica!» — tāda parasti ir reakcija, kad subtitrētājam bijis jāsaīsina vai jāvienkāršo dialogs, ņemot vērā dažādās lasīšanas grūtības pakāpes kurliem cilvēkiem vai personām ar dzirdes traucējumiem. Bieži vien skatītājam, kurš reaģē tādā veidā, šķiet, ka subtitros kaut kā trūkst.

Tas pats notiek ar to auditorijas daļu, kura lielākā vai mazākā mērā saprot oriģinālvalodu, un šī daļa varētu veidot visai iespaidīgu procentu. Tādēļ tulkojumam nevajadzētu būt īsākam nekā nepieciešams, un uzrakstiem jāparādās uz tik ilgu laiku, cik iespējams. (Vēl no mēmo filmu ēras pārņemtais uzskats, kas dominēja subtitrēšanas sākumposmā un vēstīja, ka subtitriem ir jābūt tik īsiem un reti, cik tas ir iespējams, par laimi, tagad pieder pagātnei.) Turklāt tā ir nevajadzīga to cilvēku kaitināšana, kuri kaut nedaudz saprot valodu un var viegli konstatēt, ka ne viss personāža teiktais tiek tulkots. Rodas dabisks jautājums: kādēļ tas izlaists?

Tāpat subtitrētājs nedrīkst novirzīties pārlietu tālu no oriģināla satura un struktūras, lai kāda dialoga daļa netiktu atspoguļota subtitros pārāk agri vai par vēlu.¹ Ja kaut kas tiek uzskaitīts, tad subtitros tas jādara

¹ Lai gan dažreiz tas ir nepieciešams, ņemot vērā divu valodu struktūru atšķirības. Piemēram, tulkojot no vācu valodas angļu valodā, dažreiz darbības vārdi un noliegumi ir jāpārnes no teikuma beigām uz sākumu. Teikumu *Ich hatte diesen alten Mann, einen Freund meines Vaters, trotz allen seinen Qualitäten nicht heiraten sollen* jātulko šādi: *I should never have married this old man, a friend of my father's, in spite of all his good points.*

tādā pašā secībā kā oriģinālā, lai pēc iespējas mazāk mulsinātu skatītāju. (Diezgan dīvaini, bet parasti skatītājus vairāk kaitina izmaiņas uzskaitījuma secībā, nevis pāris objektu izlaidums.)

Attēla un subtitra sinhronizācija

Labai sinhronizācijai ir liela nozīmē arī tādās situācijās, kurās, strauji mainoties notikumiem, ir iesaistīti daudzi cilvēki, īpaši, ja šie cilvēki strīdas vai tiek rādīti dažādās vietās, piemēram, runājot pa telefonu. Gadījumos, kad vienas personas teiktais parādās, kamēr kamera vērsta pret otru cilvēku, pat ļoti atjautīgs skatītājs var pārprast, kurš ko saka. Protams, bieži vien tā var izrādīties neatrisināma problēma, jo dažiem filmu režisoriem piemīt tieksme lietot kontrapunkta metodi, kurā runa un attēls tiek izspēlēti viens pret otru, bet pat tad var panākt sinhronizāciju, citādi sadalot subtitrus.

Titriem jābūt saskaņotiem arī ar to, kas tiek rādīts uz ekrāna. Piemēram, jāizvairās no situācijas, kad zvejnīeks saskaņā ar tulkojumu stāsta par «šīm brīnišķīgajām mencām», bet kamera tajā pašā brīdī tuvplānā rāda krabjus. Subtitriem jābūt iedalītiem tādā veidā, lai mencu pieminēšana sakristu ar mencu rādīšanu attēlā.

Pat bez šādām rupjām kļūdām nevērīgs tulkojums var izraisīt nevajadzīgus pārpratumus. Tāda nevainīga frāze kā «Paskaties uz šo!» varētu būt bijusi tulkojama kā «Paskaties tur!», lai attēlā redzamajai darbībai būtu kaut kāda jēga.

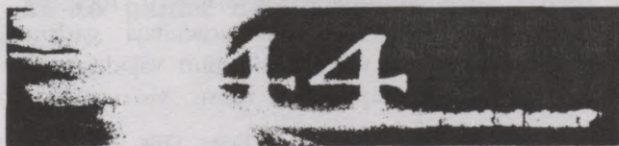
Dubls

Kino tradīcijas prasa, lai starp subtitriem un dublu būtu perfekta sinhronizācija, citiem vārdiem sakot, subtitriem jāpazūd un arī jāparādās vienlaicīgi ar filmas kadra maiņu, pat ja tas ir pretrunā ar dialoga sinhronizāciju. Šāda rīcība tiek pamatota ar to, ka cilvēka acs ir jutīga pret «raustīšanos», kas rodas, pauzei subtitros nesakrīt ar kadra maiņu; domā, ka tādējādi smadze-

nes tiekot apmānītas un notic, ka parādīsies jauns subtitrs, tāpēc acs konsekventi atgriežas pie subtitra sākuma. Taču varētu būt arī tā, ka visvairāk neapmierinātie ar šo faktu ir tie skatītāji, kuri nav pieraduši pie subtitriem, un tie, kuriem īpaši kaitinošs liekas sinhronizācijas trūkums starp subtitriem un dialogu. Vēlreiz atkārtosu: subtitrēšana ir rakstiska sinhronā tulkošana. Kadru maiņa ir režisora izmantota tehnika, lai izceltu dramatiskos elementus (tehnika, kas bieži vien kļūst par manieri), bet subtitru pauzes ir saistītas ar citu dramaturģiju — ar saturu un dialogu, kam ne vienmēr jāatbilst vizuālajai dramaturģijai.

Subtitrētājam, protams, tomēr jāmēģina sinhronizēt subtitrus ar dublu un pēc iespējas jāaskaņo pauzes ar kadru maiņu. Piemēram, bieži vien ir viegli panākt subtitru pauzes sinhronizāciju ar kadru maiņu, jo, ja seko jauns subtitrs, otrā sadalošā pauze starp diviem subtitriem sakrīt ar fiksācijas paūzi, kas tika minēta iepriekš. Taču sinhronizācijas vārdā nekad nedrīkst upurēt salasāmību. Kadru maiņas, kas radušās, filmējot dažādā leņķī vienā un tajā pašā istabā vai mainoties dialoga laikā redzamajām sejām, bieži vien var ignorēt, ko nedrīkst darīt ar kadru maiņām, kas saistītas ar darbības laika vai vietas maiņu.

Izņēmums šim likumam ir telefonsarunas. Pat ja runātāji atrodas ļoti tālu viens no otra, savā ziņā pastāv laika un vietas vienotība, un kadru maiņa starp runātājiem var tikt ignorēta.

Subtitriem uz filmu lentes ir tendence «izbālēt», kad tie tiek projicēti caur TV izvēršes iekārtu.

**En URSS, la majorité des gens
ne veut plus du communisme.**

Pārāk lieli burti aizņem lielu attēla daļu, un, jo mazāk teksta ietverts vienā subtitrā, jo ātrākā tempā subtitriem jāmainās.

**Est-il en Belgique
longtemps ?**

**Characters with border can hardly be
read against a mottled background.**

Ieēnoti vai konturēti burti ir labi uztverami, īpaši uz tumša pamata, tomēr dažos gadījumos var būt grūti salasāmi.

**De kan i stället användas till civila
och sociala ändamål och till reformer**

Visvieglāk ir lasīt tekstu uz melna vai pelēka fona.

4. SUBTITRU IZSKATS

Praksē salasāmība izpaužas kā ieradums. Taču ar to es negribētu teikt, ka tāpēc vien, ka esam pieraduši pie kaut kā pierādāmi mazāk salasāma, nekā būtu kaut kas cits, ja vien mēs pie tā pierastu, mums nevajadzētu mēģināt pastāvošo vienkāršot. To piecpadsmitajā gadsimtā paveica florencieši un romieši; tam vajadzīgs tikai aizsācēju veselais saprāts un mūsu, visu pārējo, labā griba.

Eriks Gils, Eseja par tipogrāfiju

Uzrakstu izskats kino vai televizora ekrānā, protams, ir atkarīgs no medija veida, kurā tie tiek rādīti. Lietojot moderno aparatūru, ar vienas datordisketes palīdzību var vadīt dažādus burtu ģeneratoru veidus, kas var parādīt ļoti atšķirīgus titrus, no kinoteātru subtitriem līdz teletekstam.

Tomēr, neatkarīgi no medija veida, vienmēr ir svarīgs

maksimālās skaidrības princips: «Lai ātri lasītu un pareizi uztvertu, ir ļoti svarīgi, lai tekstam izvēlētais šrifts būtu skaidri salasāms, lai burti un vārdi būtu pareizi izvietoti, lai slejas platums būtu funkcionāls un rindu atstarpes pietiekoši lielas, lai pārnesuma zīmes parādās vienīgi tad, kad tās nepieciešamas (un lietotas saprātīgi), lai valoda ir tekoša un saturs interesants, un lai lasītājs kaut ko zina par tēmu.»¹

Redzamība

Papildus minētajām prasībām, kuras gan vairāk saistītas ar tekstu, kas iespiests uz papīra, taču attiecas arī uz subtitriem ekrānā, pastāv vēl viena prasība: adekvāta skaidrība.

Burtu skaidrība uz kinoteātra ekrāna normālos apstākļos nav problēma (pieņemot, ka laboratorija savu darbu izdarījusi labi; taču skat. 51.—52. lpp.), un to asums un kontrasts ir izcili. Taču televīzijas ekrānam ir daudz mazāka skaidrība. Burti, tāpat kā ekrāna attēls, ir veidoti no maziem spīdošiem punktiem, un, izņemot vertikālas un horizontālas līnijas, to kontūrām palielinājumā rodas lauzīta (pakāpienveida) forma. VHS kasešu asums ir vēl sliktāks: līniju skaits ekrānā samazinās no 400 līdz 250 un lauzītā forma ir vēl vieglāk pamanāma. Teleteksta burtu kvalitāte ir vissliktākā, jo burtu ģeneratori TV aparātos nav spējīgi iegūt tādu asumu, kā to panāk ar televīzijas kompāniju tehnisko aprīkojumu.

Fonti

Daudzās Eiropas valstīs tagad pastāv vienošanās, ka optimālā salasāmība ir sasniedzama, lietojot vienkāršus

¹ *Ingvar & Hallberg, Hjärnan bokstaven ordet*, 34. lpp. Tas ir lielisks minēto problēmu apraksts un iekļauj arī bibliogrāfiju. *Spencer, The Visible Word* un *Zachrisson, Studies in the Legibility of Printed Text* padziļināti apskata problēmu un arī satur bibliogrāfiju.

fontus, vēlams treknos (*bold*) burtus bez serifa (serifs — tievas svītriņas, ko lieto burtu līniju pabeigšanai, piemēram, burta M augšā un apakšā — tulk. piez.). Tie ir tādi fonti kā *Helvetica* vai *Universe*, un tādu ieteikumu apstiprinājuši arī speciālisti šajā jomā.¹ Protams, vislabākais rezultāts tiks sasniegts, ja fonti veidoti speciāli televīzijai, ņemot vērā apstākli, ka televīzijas ekrānā nevar attēlot sīkas detaļas un tam piemīt tendence izpludināt tievas līnijas. Serifa tipa rotājums var padarīt burtu pievilcīgāku un labi salasāmu uz papīra, taču mazina salasāmību uz ekrāna. (Šajā grāmatā lietotajiem Rim New Century Schoolbook burtiem ir serifi, bet, piemēram, *Helvetica* ir fonti bez tiem.)

Saistītā tekstā burtus kursīvā ir grūtāk izlasīt nekā taisnos. Tas ir tādēļ, ka tie parasti ir tie paši burti, kuru slīpums radīts ar elektroniskiem līdzekļiem, kas samazina tipogrāfisko kvalitāti, vai, saskaņā ar tradīcijām, tie ir mazliet tievāki nekā taisnie burti un līdz ar to sliktāk salasāmi televizoru ekrānos.

Daudzi cilvēki uzskata, ka lielos burtus ir vieglāk lasīt nekā mazos. Tie ir maldi, acs taču lasa vārdu pēc vārda un nevis burtu pēc burta, tādēļ ir svarīgi, ka katrs vārds veido skaidri saskatāmu attēlu. Normāls lasītājs izlasa visu vārdu vai pat frāzi vienā paņēmienā. Speciālisti salasāmības jautājumā ir vienojušies, ka svītriņām virs un zem burtiem ir izšķirošā nozīme lasītāja uztvertā attēla veidošanā. Tekstu, kas rakstīts ar lielajiem burtiem, ir jūtami grūtāk salasīt, patiesībā tas ir apmēram par 15—20 procentiem grūtāk saprotams nekā teksts ar mazajiem burtiem. Tādēļ lielie burti būtu lietojami tikai īpašos izņēmuma gadījumos.

«Divi faktori nosaka, kādēļ slīpie burti (kursīvs) jā-

¹ «Kad tiek lietoti balti burti uz melna fona, [...] tiem jābūt bez serifa [...], tas ir vislabākais, lai līdz minimumam samazinātu salasāmības zudumus, kas parasti rodas, lietojot balto uz melnā.» (*Tinker; Legibility of Print*, 151. lpp.).

Skat. arī *Shaw, Print for Partial Sight*, 60.—61. lpp. Viņas pētījums attiecas uz cilvēkiem ar daļēju redzi, bet, skatoties televizoru, mums visiem ir redzes grūtības, turklāt jāņem vērā apstākļi, ka apmēram 60 procentiem iedzīvotāju ir kaut kādi redzes traucējumi vai lasīšanas grūtības un ka apgaismojums mūsu viesistabās reti kad ir ideāls, lai skatītos televīzijas pārraides.

lieto reti: tos lasa mazliet lēnāk nekā parastos mazos burtus, un lasītājam tie nepatīk. Tādēļ kursīva lietojumu vajadzētu ierobežot līdz tiem retajiem gadījumiem, kad ir vajadzīgs īpašs uzsvērums.» — «Teksts, kas pilnībā drukāts ar lielajiem burtiem, ievērojami samazina lasīšanas ātrumu, salīdzinot ar mazajiem burtiem. Daudzi lasītāji arī uzskata, ka lielie burti ir sliktāk salasāmi. Mazo burtu ātrāka lasīšana izskaidrojama ar šim burtu tipam raksturīgo vārdu formu. Tas ļauj izlasīt vārdu kopas, kamēr lielo burtu druku ir raksturīgi lasīt burtu pa burtam. Turklāt lielo burtu druka aizņem vismaz trīsreiz vairāk vietas nekā mazie burti. Lai izlasītu šādu materiālu, nepieciešams vairāk nekā parasti fiksācijas paužu. Jebkurā iespēšanas situācijā ir jāizvairās lietot lielos burtus.» (*Tinker, Legibility of Print*, 56., 65. lpp.)

Valodās, kurās lieto uzsvara zīmes vai diakritiskās zīmes (piemēram, čehu vai franču), ir svarīgi, lai subtitrēšanas sistēma paredz to lietojumu, jo arī tām ir liela nozīme vārdu formu veidošanā un attiecīgi arī labai salasāmībai. Taču pat tajās sistēmās, kas paredz izmantot uzsvarus un diakritiskās zīmes, tas bieži vien nav iespējams lielo burtu rakstībā, kas atkal ir pretarguments lielo burtu lietošanai.

Cits svarīgs faktors vārdu formu skaidrībai ir tas, cik brīvas vietas atvēlēts starp burtiem un vārdiem.

Burta lielumam vienmēr jābūt kompromisa objektam. Lielus burtus ir vieglāk lasīt, taču, jo lielāks ir rindiņas augstums, jo vairāk vietas subtitri aizņems ekrānā. Gandrīz visās valstīs pastāv vienošanās par ideālo lielumu gan televīzijas, gan kino ekrānos, un, iespējams, visnotaļ nepraktiski būtu tagad ieviest jebkādas radikālas izmaiņas.

Tomēr pastāv subtitrēšanas kompānijas, kas, izmantojot ķīmisko metodi, subtitrēšanai lieto vienāda lieluma burtus gan 16 mm, gan 35 mm filmām. Iemesls tādai rīcībai ir šāds: ja lietotais burts ir pārāk mazs, ir grūti caur parafina klājumu iespiest pietiekami labi salasāmu burtu. Rezultātā, kad 16 mm filma tiek projicēta uz ekrāna ar tikpat lielu attēlu kā 35 mm filma, subtitri iznāk divreiz lielāki un burtu kontūras ir

robainākas. Tādēļ 16 mm filmām ieteicamā subtitrēšanas metode ir optiskais process. Kad no 35 mm filmām tiek izgatavotas 16 mm kopijas, ieteicams subtitrus ar ķīmisko paņēmieni iespiest uz filmas pirms samazināšanas.

Burti ar proporcionālām atstarpēm vai burti, kas aizņem vienādu vietu?

Proporcionālas atstarpes starp burtiem padara tekstu mazliet vieglāk lasāmu, turklāt ļauj palielināt burtu daudzumu noteiktā laukumā pat par 20 procentiem salīdzinājumā ar šriftu, kur visi burti, neatkarīgi no to platuma, aizņem vienādu vietu (kā rakstot ar rakstāmmašīnu), īpaši, ja fonti nav ar ļoti platiem lielajiem burtiem un vārdos nav pārāk daudz M vai W vai citu burtu, kam nepieciešams vairāk vietas nekā vidēji katram burtam. Precīzs teksta daudzums, ko var ierakstīt noteiktā laukumā, ir atkarīgs no fontu izvēles un no burtiem, kādi parādās tekstā. Divi piemēri:

Vienāda platuma burti:

34 vienības: Mammītes mājas mandarīnu marmelāde

38 vienības: Lielās liepas lieliskie līgojošie zari

Proporcionālas atstarpes starp burtiem:

34 vienības: Mammītes mājas mandarīnu marmelāde

38 vienības: Lielās liepas lieliskie līgojošie zari

Tā kā vietas trūkums ir subtitrētāju mūžīgā problēma, tas ir pārliecinošs piemērs, lai izdarītu izvēli par labu burtiem ar proporcionālajām atstarpēm. Diemžēl tas nav iespējams teletekstā, jo uztvērēja burtu ģenerators, tāpat kā rakstāmmašīna, darbojas pēc «vienādas vietas» principa.

Fona izmantošana vai malu ēnošana?

Kinoteātru ekrānos ir viegli atšķirt subtitrus no to pamatfona, pat ja tas ir gaišs. Fons nekad nav pilnīgi balts, arī ainavā ar sniegu. Filmu emulsijas pārklājums ir viegli gaišpelēkā tonī, un, lietojot ķīmisko vai lāzermetodi, subtitru vietās uz filmas nav emulsijas slāņa, tātad titri faktiski ir baltāki par sniegu. Tas, protams, neattiecas uz optisko procesu, taču šajā gadījumā redzamības problēmu ir viegli atrisināt, iekrāsojot burtus (parasti dzeltenus), pievienojot melnas kontūras (malas) vai arī ieēnojot tekstu.

Ja ķīmiski subtitrēta filmas kopija tiek rādīta caur televīzijas izvērse iekārtu, teksts kļūst neredzams uz sniega vai gaišu debesu fona, jo televīzija nevar izšķirt baltās krāsas smalkās nianšes. No otras puses, balts teksts uz tumša fona mēdz izplūst, burti kļūst pārlietu resni un spīdoši, un šķiet uzmācīgāki nekā kinoekrānā. Ja subtitri pat ir izgatavoti ar burtu ģenerators palīdzību, tā ka tie ir televīzijas attēla neatņemama daļa, balts teksts uz gaiša fona joprojām būs neredzams, jo televīzija sašaurina baltās un melnās krāsas skalu. Ja fons ir sīki raibumots, īpaši baltā un melnā krāsu salikumā, burtiem ir tendence kļūt fragmentāriem un pilnīgi nesalasāmiem.

Krāsaini subtitri un ieēnots teksts

Krāsaini subtitri, kas itin bieži parādās filmās, nav labākais risinājums televīzijas vajadzībām, pat neņemot vērā faktu, ka joprojām lietošanā ir liels daudzums melnbalto televizoru aparātu. Tas, ka ikviens «punkts» televizora ekrānā būtībā sastāv no trijiem punktiem, un katrs no tiem ir vienā no trijām pamatkrāsām, un tas, ka balto krāsu veido visu triju krāsu kombinācija, nozīmē, ka krāsaini burti automātiski kļūst bālāki un sliktāk saredzami un salasāmi nekā baltie burti. Baltie burti ir blīvāki un skaidrāki.

Tādēļ vienīgais loģiskais risinājums ir piešķirt burtiem

melnas kontūras, lietot ēnojumu vai arī rakstīt tekstu uz melnas joslas.

Burtu ieēnošana ir simpātiska no tīri estētiskā viedokļa un to lieto daudzu valstu televīzijas kompānijas. Tāpat kā kino, teksti nešķiet tik uzbāzīgi, un, tā kā aiz teksta var saredzēt attēlu (vismaz jūs domājat, ka to redzat, lai gan patiesībā tā ir optiska ilūzija), daudzi to uzskata par labāko risinājumu. Ja ēnojums nav pārlietu uzkrītošs, salasāmība ir diezgan laba gan attiecībā uz gaišu, gan tumšu fonu, pretējā gadījumā salasāmība uz gaiša fona ievērojami samazinās. Taču ēnotu tekstu ir *ārkārtīgi* grūti lasīt uz tāda fona, kurš ir raibs, ļoti sīki rakstains vai ir kustīgs. Vienīgais risinājums šajā gadījumā ir palielināt tekstu, bet tas notiek uz attēla rēķina, un tad teksts atkal šķiet pārlietu uzbāzīgs.

Melnais fons

Daudzi testi pierādījuši, ka visvieglāk ir lasīt tekstu, kas parādās uz fiksēta tumša pamata. Faktiski šim pamatam vienmēr nav jābūt melnam — ar moderno subtitrēšanas tehniku ir iespējams iegūt dažādu toņu pelēku krāsu, kas nav tik uzkrītoša, bet, jo tumšāks ir pamats, jo labāka salasāmība. Modernā tehnika arī ļauj burtiem veidot pašiem savu fonu, kas dod iespēju nelietot pastāvīgu melnu joslu vai divas melnas joslas pa visu ekrānu. Melnais fons parādās tikai aiz esošā teksta, un pat joslas augstums var tikt automātiski pielāgots burtu augstumam.

Ņemot vērā skatītāju lielākās daļas relatīvi lielo vecumu un līdz ar to vājo redzi un faktu, ka dažām citām skatītāju kategorijām arī ir grūtības ar lasīšanu, jādara viss iespējamais, lai atvieglotu lasīšanas procesu. Tādēļ jāizmanto melnā josla, izņemot speciālus gadījumus, piemēram, mākslas raidījumus, kur nepieciešama diskrētāka subtitrēšana. (Pētījumi ir apliecinājuši, ka 60 procentu Eiropas iedzīvotāju cieš no redzes traucējumiem vai arī izjūt lasīšanas grūtības.)

Vēl viens vērā ņemams aspekts ir tas, ka mūsdienās cilvēki ļoti bieži ieraksta televīzijas programmas VHS

kasetēs, kas ar to zemo asuma kvalitāti ieēnotu vai kontūrētu tekstu mēdz padarīt vairāk vai mazāk nesalasāmu, neatkarīgi no tā, ka oriģināls ir kvalitatīvs.

«Materiāliem, kas jālasa parastos apstākļos, melna druka uz balta fona ir daudz salasāmāka nekā balta uz melna. Tas ir tādēļ, ka, lasot baltu uz melna, vajadzīgs vairāk fiksācijas paužu.» (*Tinker, Legibility of Print*, 151. lpp.). Ir arī zinātniski apstiprināts, ka vislabāk salasāmais video teksta variants ir melns teksts uz balta pamata (ko parasti ieteic, lietojot datora vārdu apstrādes programmu). Tādēļ būtu interesanti redzēt eksperimentu, kurā izmanto baltu joslu. Taču tas varētu izrādīties pārāk radikāls solis projām no vispārpieņemtās prakses un zināšanām.

Teleteksts un salasāmība

Dažās valstīs telekompānijas lieto teletekstu gan programmu subtitrēšanai skatītāju dzimtajā valodā (cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem), gan tulkojumiem no svešvalodām. Ja skatītāji to vēlas un ja viņiem ir attiecīgs televizora aprīkojums, šī tehnika ar burtu ģenerators palīdzību radīs subtitrus, izmantojot televīzijas signāla datus, kas ir noslēpti rindās ārpus ekrāna redzamās daļas. Taču šī sistēma vēl ir tālu no pilnības.

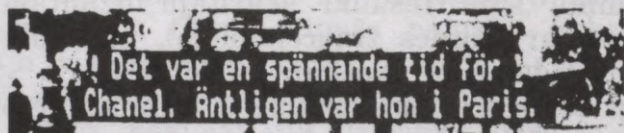
Jāizsaka sarūgtinājums par šo faktu, jo skatītājiem ar nopietnām lasīšanas grūtībām, īpaši pilnīgi kurliem, kā arī vecākiem cilvēkiem ar sliktu redzi, kuriem turklāt bieži vien ir pasliktināta dzirde, ir nepieciešams skaidrs un labi salasāms teksts. Televizoru teleteksta burtu ģenerators raksta burtus ar vienādām atstarpēm jeb «mašīnrakstā», un burtu izšķiramība un asums ir ļoti slikts. Taču dažās valstīs tas tiek kompensēts ar iespēju izvēlēties dubultlielu tekstu. (Skat. 117.—118. lpp.)

Jaunā augstāka līmeņa tehnika ļaus ievērojami uzlabot teleteksta salasāmību. Šī tehnika jau izmēģināta dažās vietās, taču, protams, ir nepieciešams laiks, lai visur varētu nomainīt esošo teleteksta sistēmu.

Dažas kompānijas lieto parastos teleteksta burtu ģeneratorus arī normālo subtitru veidošanai. Galvenokārt

tas tiek darīts ekonomisku apsvērumu dēļ, un tur, kur jau pastāv subtitrēšanas sistēma nedzirdīgiem cilvēkiem. Tas ir nožēlas vērts fakts, jo tāda rīcība ir viens no galvenajiem cēloņiem subtitru sliktajai slavai šajās valstīs. Izmantojot esošo tehniku, ir iespējams vienkārši un salīdzinoši lēti pārkārtot teleteksta sistēmu labāku burtu producēšanai, izmantojot augstas kvalitātes burtu ģeneratoru, kas ir savienots ar raidītāju.

Satelītu un kabeļtelevīzijas kompānijas lieto teletekstu arī citām vajadzībām. Teleteksta tehnoloģijā vienlaicīgi var kontrolēt vairākus failus ar subtitriem dažādās valodās, kas var tikt pievienoti attiecīgajai lappusei teleteksta sistēmā. Kabeļu tīkla operatori dažādās valstīs (vai skatītāji, kuriem ir paraboliskās antenas) var izvēlēties teleteksta lappusi savā dzimtajā valodā. Arī šeit jābūt iespējai uzlabot burtu kvalitāti, kabeļu tīklā izmantojot labāku ģeneratoru. (Skat. «Multilingvālā subtitrēšana», 128. lpp.)

Teleteksta burtiem ir viegli robotas malas

Dieses Schriftdesign entspricht dem neuen europäischen Videotex-Standard (CEPT 1983). Die Zeichenhöhe beträgt 7 Zeilen bei einer horizontalen Auflösung von 10 Punkten. Die Strichstärke von vertikalen und diagonalen Linien beträgt 2 bis 3 Punkte.

Dieses Schriftdesign verwendet variable Zeichenbreiten (Proportionalschrift). Die Zeichenhöhe beträgt 9 Zeilen bei einer horizontalen Auflösung von 2 bis 10 Punkten. Die Strichstärke von vertikalen und diagonalen Linien beträgt 2 bis 3 Punkte.

Kad ir slikti uztveršanas apstākļi (attēls ir pelēcīgs vai ar svītrām), ir nedaudz vieglāk izlasīt burtus ar proporcionālām atstarpēm nekā «mašīnraksta» burtus.

5. SUBTITRU IZVIETOJUMS

Īstie vārdi īstajā vietā — tāda ir pareizā stila definīcija.

Džonatans Svifts,

Vēstule jaunajam garīdzniekam, 9/1 1720

Vēl viens faktors, kas labai salasāmībai ir gandrīz tikpat svarīgs kā fontu un teksta pamatfona izvēle, ir teksta izvietojums uz ekrāna, t.i., subtitru un rindu izvietošana un teksta sadalījums tajos.

Vai likt tekstu centrā?

Kino agrīnajā vēsturē un faktiski vēl ilgi pēc Otrā pasaules kara attēls vienmēr tika projicēts uz plakana ekrāna, kā rezultātā attālums no projektora objektīva līdz ekrāna malām bija lielāks nekā līdz ekrāna centram. Tādējādi attēla malas vienmēr bija mazliet izplūdušas, īpaši labā un kreisā mala, jo projektors tika fokusēts uz ekrāna centru, kur parasti redzama attēla svarīgākā daļa. Tādēļ starpkadru titri mēmajās filmās un subtitri filmām svešvalodās, kas arī saturēja svarīgu informāciju, tika izvietoti ekrāna centrālajā daļā, lai sasniegtu optimālu salasāmību.

Ar laiku sāka izmantot izliektus ekrānus, un projektora objektīva attālums no ekrāna bija viscaur vienāds, kas bija īpaši svarīgi, sākoties platekrāna kino. Attēls tika asi fokusēts uz visa ekrāna, bet subtitri saglabāja savu centrālo izvietojumu. Nav saprātīgi izvietot subtitrus uz ekrāna tā, lai skatītājam, sēdošam plašā modernā kinoteātrī tālu labajā pusē, nāktos katru reizi mežgīt kaklu, lai ieraudzītu ekrāna kreisajā pusē izvietotos subtitrus.

Taču nekas no teiktā neattiecas uz televīziju. Televīzijas ekrānos tekstu var (un, iespējams, vajag) izkārtot pie fiksētas kreisās malas; mēs visi esam pieraduši lasīt iespiestu tekstu ar izlīdzinātu kreiso malu. Valstīs, kurās teksts tiek izvietots televizora ekrāna centrā, tas

tiek darīts, nevilšus pārņemot kino principus, vai arī, iespējams, tādēļ, ka subtitru izgatavošanai tiek lietota optiskā metode.

Dažās valstīs televīzijas subtitrēšanas tradīciju ietekmē mazliet sāk mainīties arī kinofilmu subtitrēšana. Ja titrs sastāv no divām rindām, tad bieži vien īsākā no tām tiek izvietota pa kreisi pat tad, ja garākā atrodas ekrāna centrā.

— Pasaki man, cik tālu tas ir.

— Desmit jūdzes.

(Īpaši populārs šāds izvietojums ir divu cilvēku dialoga atveidojumam.) Viens iemesls šai ietekmei gandrīz droši ir tas, ka ar modernās tehnikas attīstību kļuvis iespējams lietot vienus un tos pašus subtitrus (pēc nelielas rediģēšanas) gan filmas kino, gan video, gan televīzijas variantam.

Titru izvietošana

Droši vien neviens neapstrīdēs faktu, ka vislabākais subtitru izvietojums ir ekrāna apakšā. Vissvarīgākā attēla daļa, t.i., cilvēku sejas parasti aizņem ekrāna augšējo daļu. Arī citās ainās svarīgāko informāciju galvenokārt satur augšējā daļa.

Dokumentālajās filmās vai televīzijas programmās bieži ievieto titrus ar attēlā redzamā, parasti runājošā cilvēka vārdu, kas nozīmē, ka tajā pašā laikā ir jāparādās arī tulkojumam. No subtitrēšanas viedokļa būtu ļoti labi, ja dažās valstīs izmantotā sistēma, t.i., šīs informācijas izvietošana attēla augšā, tādējādi apakšā atstājot vietu subtitriem, kļūtu par vispārpieņemtu principu. Tāpat būtu labi, ja, filmējot intervējamo, operators paturētu prātā, ka viņa filmētajam materiālam dažās valstīs būs nepieciešams tulkojums, un tādēļ izvairītos no situācijas, kad runātāja mute atrodas tajā attēla vietā, kur būs jābūt subtitriem.

Attēla «tirība»

Daudziem skatītājiem liekas kaitinoši, ja ekrānā uzraksti tiek mētāti no vienas vietas uz otru. To var darīt tikai izņēmuma gadījumos. Taču reizēm subtitri, parādoties to parastajā vietā, var aizsegt filmas darbībai svarīgu objektu vai var tikt uztverti kā traucējošs faktors, piemēram, ja melnā josla ar subtitriem tiek «uzlikta» uz runātāja sejas vai aizsedz gulošas personas seju.

Tad subtitrētājam jācenšas saglabāt attēla svarīgāko daļu brīvu. To dara, vai nu samazinot tekstu līdz vienai rindai ekrāna apakšā tuvplānu gadījumos, vai pārceļot tekstu pie attēla malas. Dažreiz ir nepieciešams atstāt brīvu ekrāna apakšējo daļu, izvietojot vienrindas subtitru uz augšējās no divām subtitriem paredzētajām rindām.

Izmantojot modernās subtitrēšanas sistēmas, ir iespējams tekstu pacelt vēl augstāk, līdz pat ekrāna augšmalai. Taču ieteicams to darīt tikai izņēmuma gadījumos, jo skatītāji atrodas ieraduma varā un viņiem nepatīk «medīt subtitrus» pa visu ekrānu.

Dažreiz pilnīgi pietiek pabīdīt tikai augšējo vai apakšējo rindu pa labi. Ja rindas tiek pārbīdītas, vislabākā no estētiskā viedokļa ir labās puses izvēle, kā arī augšējās rindas saīsināšana, lai saglabātu attēlu pēc iespējas neskartu.

Vēl viena iespēja ir mazliet aizkavēt subtitru parādīšanos (vai arī parādīt tos mazlietiņ agrāk), tādējādi attēls uz dažām sekundēm būs pilnīgi brīvs no teksta.

Viena, divas vai trīs rindas

Cik rindu tekstam būtu jāaizņem? Kopumā runājot, ja rinda nav pārāk gara, mazāks laiks ir nepieciešams, lai izlasītu vienu rindu. Televizoru ekrānu dimensijas un burtu izvēle nosaka zināmu limitu rindas garumam, kurš parasti nedrīkst pārsniegt kādas 40 zīmes — burtus ar atstarpēm, un nav nekāda iemesla veidot otru rindu,

kamēr pirmā nav piepildīta. Kinoteātra ekrānā, īpaši ja tas ir platekrāns, kas mūsdienās ļoti plaši izplatīts, protams, ir citādi. Šeit rindas var būt daudz garākas, taču, lai priekšējās rindās sēdošie cilvēki nedabūtu stīvu kaklu, arī te ieteicamais rindu garums ir 40 zīmju.

Praktiski visās valstīs divas rindas tiek uzskatītas par maksimālo daudzumu, citādi uzraksti aizņems pārlietu lielu ekrāna daļu. Taču arī šeit ir izņēmumi. Dažreiz trīsriindu subtitri tiek lietoti ziņu raidījumos, kur attēls var būt izvietots tā, lai titri to netraucētu. Bilingvālās valstīs, kurās filmas un televīzijas programmas tulko vienlaicīgi divās valodās, var tikt lietotas pat četras titru rindas.

Teleteksta subtitrēšanā nedzirdīgajiem trešo rindu bieži vien izmanto, lai sniegtu informāciju par skaņām raidījumā, piemēram, «soļi uz kāpnēm», «suņa riešana». Šī rinda parasti ir citā krāsā.

«Kustīgie» subtitri

Laiku pa laikam raidījumos vai filmās lieto tekstu, kas «kustas» pa ekrānu: vai nu horizontāli slīd no labās uz kreiso pusi, vai arī jauna rinda tiek rakstīta burtu pa burtam, vārdu pa vārdam vai uzreiz visa rinda parādās zem rindas, kas jau ir uz ekrāna, un tad visas rindas vienlaicīgi nozūd.

Nevaru ieteikt lietošanai nevienu no šiem paņēmieniem (izņemot gadījumus, kad sinhroni tulko cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem, skat. 121.—125. lpp.). Kustīgā teksta nelaime ir tā, ka acs koncentrējas uz tekstu, gaidot, kamēr tiks pabeigts vārds vai frāze, un tas traucē uztvert attēlā notiekošo. Tas, protams, nav īpaši svarīgi, ja attēlā redzams tikai programmas vadītājs, taču, ja attēls satur nozīmīgu informāciju, tad koncentrēšanās tikai uz tekstu ir ārkārtīgi traucējoša.

Cilvēki, kas ir pieraduši pie šādas sistēmas, varētu iebilst, ka ar laiku jau iemācās pacelt acis uz augšu, mirkli pakavēties pie attēla, tad atkal atgriezties pie

teksta un turpināt lasīt to. Taču tādā gadījumā jājautā, kādas tad šai metodei ir priekšrocības salīdzinājumā ar tradicionālo sistēmu?

Vienrindas subtitri un to izvietojums

Nemot vērā, ka lasīšanas ātrums pieaug proporcionāli subtitru garumam (skat. 36. lpp.), ir pilnīgi skaidrs, ka nevajag sadalīt runu vienrindas subtitros, izņemot gadījumus, kur tas ir nepieciešams kadru dalījuma dēļ, vai, lai iegūtu no subtitriem brīvu attēlu. Tas attiecas arī uz īsām vārdu apmaiņām starp vairākiem cilvēkiem. Bieži vien vieglāk sekot dialogam, ja jautājums un atbilde parādās vienā subtitrā.

Vai vienrindas subtitrs jānovieto apakšējā vai augšējā rindā? Te var būt dažādi principi. Daži cilvēki uzskata, ka tekstam vienmēr jāsākas vienā vietā (vai vismaz vienā augstumā), lai atvieglotu acij tā atrašanu. Tas nozīmē, ka vienrindniekam jābūt novietotam augšējā rindā. Citi savukārt uzskata, ka attēlam jābūt pēc iespējas brīvam no «piesārņojuma» ar tekstu, un viņiem teksta atrašana nerada nekādas grūtības.

Pēdējais viedoklis arī man šķiet vispieņemamākais, īpaši tāpēc, ka runātāja tuvplāni tiek bieži lietoti. Vienrindas subtitru izvietošana augšējā rindā nevajadzīgi traucēs saskatīt runātāju, un pietiekami slikti ir jau tas, ka tikpat kā nav iespējams izvairīties no divrindu titriem, kas aizsedz runātāja lūpas. Tā vai citādi, bieži vien pieradumam ir lielāka nozīme nekā tipogrāfiskiem sīkumiem. «Fonti, kurus *jūs* esat pieraduši lasīt, *jums* arī ir visvieglāk salasāmie» (*Ingvar & Hallberg*, 69. lpp.). Tas attiecas ne tikai uz fontiem, bet visiem tipogrāfiskajiem paņēmieniem, ieskaitot subtitru izvietošana.

Teikuma dalījuma apzīmēšana

Bieži vien teikums ir tik garš, ka jāsadala divos vai pat vairākos subtitros. Jautājums ir: vai tas kaut kādā veidā jāatzīmē, piemēram, lietojot domuzīmi vai

daudzpunkti pirmā subtitra beigās un atkal nākamā subtitra sākumā?

Arī šajā jautājumā dažādās valstīs un dažādos medijos pastāv atšķirīgas tradīcijas. Šķiet samērā dīvaini, ka, piemēram, Zviedrijā kinoteātru apmeklētājiem ir jāsaprot, ka teikums turpinās nākamajā subtitrā, vadoties tikai pēc punkta trūkuma subtitra beigās un lielā burta trūkuma nākamā subtitra sākumā. Tajā pašā laikā pastāv pieņēmums, ka zviedru televīzijas skatītājs pieprasa domuzīmi pirmā subtitra beigās un nākamā subtitra sākumā.

Senākos laikos arī grāmatu iespiedēji ievēroja līdzīgu principu. Lappuses apakšējā labajā stūrī viņi drukāja nākamās lappuses pirmo vārdu un nākamās lappuses sākumā — iepriekšējās lappuses pēdējo vārdu. Šis ieradums mūsdienās liekas pilnīgi nevajadzīgs. Es šaubos, vai kādam ir vajadzīgas domuzīmes vai daudzpunktes, kas tādā pašā veidā tik lietotas subtitrēšanā. Turklāt subtitrētāji droši vien būtu ļoti pateicīgi par iespēju izmantot šo papildu vietu.

Punkta trūkums subtitra beigās (starp citu, šajā vietā nav vajadzīgs arī komats, īpaši, ja to var viegli sajaukt ar punktu teikuma beigās) un mazā burta lietojums nākamā subtitra sākumā ir pilnīgi pietiekams norādījums, ka teikums turpinās. Protams, nedrīkst aizmirst punktus vai citas pieturzīmes teikuma beigās, ja netiek lietota domuzīme vai daudzpunkte, citādi auditorija domās, ka teikums vēl nav beidzies.

Lai nu kā, iespēju robežās ir jāizvairās lietot paplašinātus teikumus vairāku subtitru garumā, pat ja oriģinālais teikums ir ļoti garš. Lasot ekrānā, ir grūti «saturēt» kopā garu teikumu, jo skatītājs nevar pārlasīt teksta sākumu, kā to būtu iespējams izdarīt ar tekstu, kas iespiests uz papīra. Tādēļ vislabākā metode ir pielikt punktu, cik agri vien iespējams (protams, ar visu cieņu pret stilistiskiem ierobežojumiem), un sākt jaunu teikumu.

Dalījums rindās

Ja ir iespējams uzrakstīt tekstu vienā rindā, tad tas arī ir jādara, nesadalot to vairākās rindās. Virzot acis no vienas rindas beigām uz otras sākumu, paiet laiks (pat ja tā ir tikai sekundes daļa) un tiek sasprindzināts acs muskulis. Ja teksts ir garāks nekā viena rinda, lasītājam, protams, jāvirza acis līdzī, un šai kustībai jābūt pēc iespējas īsākai. (Varētu pieņemt, ka starp subtitriem acs var uztvert pārējo attēlu.)

Ja subtitri atrodas centrā, tad nav īpašas nozīmes, kura rinda ir garāka un kura īsāka, jo attālums, kurš acīm jāveic, vienmēr ir viens un tas pats, t.i., puse no abu līniju kopējā garuma.

Viņš teica, ka nevarēs ierasties

līdz rītdienai.

Viņš teica,

ka nevarēs ierasties līdz rītdienai.

Taču, kad rindas tiek izvietotas pa kreisi, rezultāts ir pavisam cits:

Viņš teica, ka nevarēs ierasties

līdz rītdienai.

Viņš teica,

ka nevarēs ierasties līdz rītdienai.

Tādējādi ir skaidrs, ka «gadsimtiem senais» likums (saglabājies no pirmo tipogrāfu laikiem), kas noteica, ka augšējai rindai jābūt garākai, attiecībā uz subtitrēšanu ir tieši pretējs.

Taču pastāv arī cits princips, kas ir vēl nozīmīgāks labai salasāmībai, un tas tāpat attiecas uz centrētu tekstu: subtitrētājam jācenšas sadalīt rindas tādā veidā, lai loģiski vai gramatiski saistīti vārdi iespēju robežās tiktu rakstīti vienā rindā.

Tādējādi

**To pateicis, viņš paņēma
no plaukta zaļo grāmatu.**

ir labāks izvietojums par

**To pateicis, viņš
paņēma no plaukta zaļo grāmatu.**

Taču vislabākais ir

**To pateicis,
viņš paņēma no plaukta zaļo grāmatu.**

Jāizvairās no šāda dalījuma:

**To pateicis, viņš paņēma no plaukta zaļo
grāmatu.**

Pēdējais variants var radīt neskaidrību, jo akcentē pirmās rindas beigas, ko teksta saturs nemaz neparedz.

Rindu dalījuma saskaņošana ar frāzēm ir īpaši nozīmīga skatītājiem, kuriem ir problēmas ar valodu, piemēram, imigrantiem vai maziem bērniem, kuri tikko kā iemācījušies lasīt. Šī saskaņa ir obligāts noteikums, kas jāievēro, subtitrējot nedzirdīgo cilvēku vajadzībām, zinot viņu lasīšanas grūtības. Taču arī skatītājiem, kuriem šādu problēmu nav, labs rindu iedalījums ievērojami atvieglinās teksta saprašanu.

Īpaši svarīgi ir ievērot šo noteikumu, ja sākas jauns teikums.

Tādējādi nederēs

**To nevarēja paredzēt. Tādas lietas
nenotiek bieži.**

Pareizais izvietojums būs

To nevarēja paredzēt.

Tādas lietas nenotiek bieži.

Dažiem liekas, ka nav vērts pūlēties, lai pielāgotu subtitru izvietošanu atbilstoši iepriekšminētajām prasībām. Taču, ja mēs kaut mazliet par to padomāsim, tad atzīsim, ka procentuāli lielai auditorijas daļai — īpaši televīzijas auditorijai, un lielā mērā arī kinoteātru un video skatītājiem — ir nopietnas lasīšanas grūtības. Tas var būt izskaidrojams ar redzes problēmām, vecumu, kas vispār palēnina reakciju, nepietiekamu lasītprasmi vai valodas zināšanām u.tml. Pat ja katra no skatītāju grupām, kurām ir šīs problēmas, veido salīdzinoši mazu daļu no visas auditorijas kopumā, tas tomēr nozīmē, ka skatītāju skaits, kuriem ir lielākas vai mazākas grūtības ar lasīšanu, visā valstī veido miljonus. Jebkuras pūles novērst kādu no šīm problēmām ir tā vērtas, turklāt šajā gadījumā tas nemaz nav tik grūti.

6. NEPIECIEŠAMĪBA PĒC PRECIZITĀTES

Kas tā par kļūdu velnišķu!
Bet redz, jau kādam nesas prāts
Gan svētīt to, gan rakstos iemūžināt.

V.Šekspirs, Venēcijas tirgotājs, III, 2, 77

Kādēļ subtitrētājus tik bieži kritizē par viņu kļūdām? Ikviens, kurš ir tik liels muļķis, lai kādās viesībās ieminētos, ka pelna iztiku, tulkojot filmas vai televīzijas raidījumus, pilnīgi droši saņems bargus pārmetumus par visām kļūdām, ko pieļāvuši viņa kolēģi. Tajā pašā laikā reti kurš iedomājas, ka arī dublēta filma vai tulkots romāns var būt pilns ar kļūdām un neprecizitātēm. Ir kāds vienkāršs izskaidrojums, un tas ir fakts,

ka subtitri parādās vienlaikus ar oriģinālo dialogu, tāpēc ikviens ar pietiekamām oriģinālvalodas zināšanām nekavējoties var atrast kļūdas vai neprecizitātes (vai to, kas, viņaprāt, ir kļūda).

Rezultātā subtitrētājiem, iespējams, pat labāk nekā citiem tulkotājiem, jāzina un jāsaprot viss — ne tikai skolā mācītā valoda ar vārdiem, ko var atrast vārdnīcā, un ar vairāk vai mazāk skolu gramatikas kursā iekļauto morfoloģiju un sintaksi, bet arī visplašākā dažādo īpašo idiomu gamma, ko mūsdienās lieto katrā vidē, sākot ar universitātes semināriem simboliskajā loģikā līdz pat Liverpoola pankam, kas lamā savu narkotiku piegādātāju, un neizglītotam sardīnietim, kurš sarunājas ar savām aitām.

Un viņam jāzina viss, kas negaidīti var būt pieminēts televīzijas raidījuma laikā, no ikdienišķām lietām, kuras iespējams saprast, tikai nodzīvojot konkrētajā valstī daudzus gadus, līdz pat nesaprotamām zinātnēm. Viņam jāzina, ka *savon de Marseille* (*savon* — ziepes, franču val.; tulk. piez.) nav ziepes no Marseļas, bet gan vienkārši tualetes ziepes, un tāpat *Marseilles bedspread* (*bedspread* — gultas pārklājs, angļu val.; tulk. piez.) nozīmē no speciāla auduma šūtu gultas pārklāju, nevis pārklāju no Marseļas.

«Speciālistu» kritika

Kas un kāpēc, kurš un kāds
Reiz pliķim ceļā trāpījās?

Edvards Lirs, Nieku dzesmiņas

Aptuvens vai nevērīgs tulkojums uzreiz tiek pamanīts. *Vienmēr* visās jomās atradīsies speciālisti un auditorijā būs cilvēki, kas prot valodu, un daudziem no tiem patīk aizrādīt, ja kaut kas nav kārtībā. Subtitrētājs, kurš tikko kā tulkojis reportāžu no jaunākās aparatūras uzstādīšanas CERN (*European Centre for Nuclear Research* — Eiropas kodolpētījumu centrs; red. piez.) laboratorijā, saņem vēstuli no kodolķīmiķa, kas pavēsta, ka viņš esot lietojis nepareizu nosaukumu

pirms trim mēnešiem ieviestajai jaunajai tehnoloģijai. Mūzikas filmu tulkotājs saņem niknu telefonzvanu no kāda jauna popmūzikas fana, kas nespēj saprast, kā tulkotājs var būt tik nekompetents, ka pat nezina atšķirību starp *toast* un *rap*. Bioloģijas speciālists protestē pret vācu tulkotāja lietoto *Affe* (pērtiķis — vācu val.; tulk. piez.), tulkojot gan *monkey*, gan *ape* (mērkaķis, pērtiķis — angļu val.; tulk. piez.), jo, iespējams, *Herrentier* un *Primat* bijuši pārlietu gari vārdi (lai gan tulkotājs varētu daļēji atriebties biologam, lūdzot, lai pēdējais pārtulko *An ape is not a monkey*. Vēl kāds cits vācu skatītājs sūdzas par vārda *Gummistiefel* lietojumu (gumijas zābaki — vācu val.), apzīmējot zābaciņus, kurus filmā valkājusi amerikāņu lēdija, jo patiesībā tie bijuši armijas zābaki (garie gumijas zābaki bija vienīgā *wellingtons* definīcija, ko deva Vebstera vārdnīca vēl pirms dažiem gadiem). Tā tas var turpināties bezgalīgi...

Tāda veida kritika tiek adresēta galvenokārt tikai tulkotājiem, kuri strādā televīzijā. Filmu kino un videovariantu tulki ļoti reti saņem šādus aizrādījumus, lai gan viņu radīto kļūdu procents ir neapšaubāmi daudz lielāks nekā nacionālās televīzijas korporācijas tulkotāju veikumā. Taču šī atšķirība kvalitātē mazāk saistīta ar skatītāju atsauksmju trūkumu, bet vairāk ar faktu, ka filmu un video tulkotāji parasti saņem daudz zemāku atalgojumu un nav tik augstu kvalificēti kā televīzijā. Ļoti bieži filmu un videokompānijas nolīgst studentus vai imigrantu sievas — mājsaimnieces no valsts, kuras valodā ierakstīta filma, un pēc nelielas apmācības darbs tiek izdarīts; protams, rezultātu var paredzēt iepriekš. Turklāt tie, kuri gribētu sūdzēties par kino un videofilmu tulkojumu, nemaz nezina, kur lai iesniedz sūdzības, bet televīzijā sūdzību nodaļas dienests palīdzēs viņiem atrast «grēkāzi». Kinoteātru apmeklētājiem arī ir grūti atcerēties tulkojuma kļūdas, jo kinoteātrī nevar īsti labi pierakstīt savus vērojumus, kā arī filmas skatīšanās laikā nevar dabūt videomagnetofonu ierakstam vai vārdnīcu tulkojuma salīdzināšanai.

Lai nu kā, bet ir svarīgi šādi faktori:

1) kinoteātru un video auditorijā ir daudz mazāk

cilvēku ar valodu zināšanām un izglītību, kas ir augstāka par vidējo. Relatīvi labu filmu redz apmēram 2 procenti iedzīvotāju; relatīvi veiksmīgu televīzijas pārraidi — vismaz desmit reizu vairāk.

- 2) Auditorijai attiecībā uz televīziju un kino ir atšķirīga attieksme. Cilvēki gaida no televīzijas, vismaz no sabiedriskās televīzijas, «patiesu» un «precīzu» informāciju. Šī prasība bieži vien ir ietverta likumā par nacionālo radio un televīziju un attiecas arī uz subtitrēšanu.

Kad speciālistiem nav taisnība

Tātad televīzijas subtitriem ir jābūt pēc iespējas precīziem. Taču dažreiz speciālistiem nav taisnība, vismaz no viena viedokļa: viņi nēsaprot, ka tulkojums ir domāts nevis speciālistiem, bet plašai publikai. Kāda gan nozīme perfekti pārtulkotiem tehniskiem terminiem, kas pilnīgi nēsaprotami publikas lielākajai daļai? Īpaši, ja daudziem speciālistiem tulkojums nemaz nav vajadzīgs.

Dažreiz speciālistiem tiek lūgtas konsultācijas, piemēram, tulkojot augu vai dzīvnieku nosaukumus. Tad speciālisti var secināt, ka sugas apzīmēšanai vajadzīgajā valodā nav attiecīga vārda, un iesaka atstāt nosaukumu vai vismaz daļu no tā netulkotu, vai arī rakstīt tā latīnisko nosaukumu. Un, lai ko jūs darītu, speciālisti neieteiks izgudrot vārdu vai atrast daudz maz saprātīgu tulkojumu no oriģinālvalodas, jo rezultāts vienalga nebūs «pareizs».

Vai tiešām vidusmēra skatītāja interesēs ir teikt, ka somi, kas redzami ekrānā, lasa «mesimarja» vai «mēsi» ogas vai *Rubus arcticus*? Vai nav labāk sacīt «arktiskās avenes», ņemot vērā, ka *Rubus* apzīmē aveņu ģinti, jo tas vismaz sniedz lasītājam kādu nojēgu par to, kas tās ir par ogām? (Tādos gadījumos jāizvairās no burģiska tulkojuma, jo «medusogas» vedina uz nepareizām asociācijām.)

Lieki teikt, ka šādi paņēmieni ir izmantojami tikai tad, kad visas pārējās iespējas izmēģinātas.

Precizitātes un rūpīguma nozīme

Jautājums ir šāds: vai vajadzīgs tulkojums, ko neviens nesaprot?

Žans Vilārs, Teātra tradīcijas, II, XV

Šis ir izšķirošs jautājums, un atbildei jābūt pašsaprotamai. Taču ir tulkotāji, kas bez sirdsapziņas pārmetumiem atbild «jā», jo viņi neapzinās savas spējas un uzņemas darīt darbu, kam trūkst nepieciešamās kvalifikācijas. Ir arī tādi vadītāji, kuriem trūkst pietiekamu valodu zināšanu vai arī atbildības sajūtas, lai noteiktu, kad tulkotājs nav spējīgs izdarīt konkrēto darbu.

Precizitātes standartam ir jābūt augstam, īpaši tas attiecas uz subtitrēšanu televīzijā. Tulkojumiem gluži vienkārši ir jābūt pareiziem, un teksta izlaidumiem, cik maz vien iespējams. Tie ir attaisnojami tikai ar nepielūdzamo laika limitu. Dažreiz tulkotājam var rasties grūtas, reizēm pat neatrisināmas problēmas, kuras grāmatas tulkotājs varētu atrisināt ar garu aprakstošu tulkojumu, zemsvītras piezīmi vai vienkārši ignorējot, piemēram, netulkojama joka, vārdu spēles vai ar izrunas specifiku saistītos gadījumos. Personai, kas lasa tulkotu grāmatu vai skatās dublētu filmu, lai «pieķertu» kļūdainu tulkojumu, jāseko oriģinālajam tekstam, un ļoti maz cilvēku būs ar mieru uzņemties šīs pūles, izņemot varbūt dažus niknus kritiķus. Subtitrētājs atrodas daudz neaizsargātākās pozīcijās, jo ikviens var dzirdēt oriģinālo tekstu.

Precīza tulkojuma nepieciešamība ir vēl izteiktāka, ja runa ir par dokumentālajām programmām, kuras skatās prasīgāka auditorija. Problēma var kļūt vēl aktuālāka ziņu raidījumos, kur subtitri parasti jāsaprot ārkārtīgi īsā laikā, un tādēļ, ka šīs programmas piesaista vislielāko auditoriju.

Neatkarīgi no tā, kāda veida filmu vai programmu jūs tulkojat, vissvarīgāk ir mācīties būt aizdomīgam. Jautājiet sev: vai tas tiešām nozīmē to, ko es domāju? Vai tas ir loģiski? (Jums vienmēr jāpatur prātā, ka runātāja teiktajam vienmēr pamatā ir kāda doma.)

Kādēļ viņš lieto tik dīvainus izteicienus? Vai tas ir citāts vai slēpta atsaukšanās uz kaut ko? Ja jūs sākat uzdot sev tāda veida jautājumus, tad problēmas atrisināšana prasa tikai laiku un enerģiju, jo risinājums rodams gandrīz vienmēr.

Pēdējais, bet ne mazsvarīgākais: jūsu darbs vienmēr jāpārbauda kādam citam, vēlams, lai tā būtu labi kvalificēta persona. Patiešām, tulkotājam pašam tas ir jāpieprasa, jo neviens nekad nevar visu zināt. Pat Homērs ir teicis, ka ikviens var neievērot vai pārprast kaut ko svarīgu. Bieži vien domu var izteikt vienkāršāk, un to redz visi, izņemot pašu tulkotāju. Ikviens, kas kādreiz to darījis, zina, cik grūti ir lasīt paša rakstīta teksta korektūru. Jūs izlasāt to, ko jūs gribējāt uzrakstīt, nevis to, kas patiesībā ir uzrakstīts.

Kļūdas oriģinālā

Īpašas problēmas rodas tad, ja, piemēram, vēsturnieks kādā raidījumā stāsta, ka turki ieņēma Konstantinopoli 1543. gadā. Daudzi skatītāji dzird un saprot, ko viņš saka: vai tulkotājam ir jālabo vēsturnieka kļūda vai nav?

Ja tā ir acīmredzama kļūda, tad, manuprāt, labāk ir ierakstīt subtitros pareizo gadu. Savā ziņā rakstīts teksts ir autoritatīvāks nekā runāts vārds, un, ja kļūda atkārtota subtitros, tiem, kas saprot, ka tā ir kļūda, tā kļūst vēl uzkrītošāka, bet nezinātāji pieņem rakstīto par pareizo. Īpaši tas attiecas uz cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem.

Šim likumam ir izņēmums: piemēram, ja režisors ar nolūku izmanto pārteikšanos, lai parādītu runātāju kā meli. Tādos gadījumos ir nepieciešams burtisks tulkojums. Vēl svarīgāks likums ir tas, ka tulkotājs nekad nedrīkst piekrist režisora prasībai mainīt to, ko saka runātājs tā, lai tas labāk atbilstu režisora nolūkiem. Šāda rīcība nonāktu pretstatā elementārajai profesionālajai ētikai. Vai raidījums būs pārliecinošs, tas vienmēr ir atkarīgs no paša režisora un neviena cita.

Korektūra

Salikuma kļūdas vienmēr ir traucēklis, taču iespīestā tekstā tām reti kad ir izšķiroša nozīme teksta saprašanā. Tās var uz brīdi aizkavēt teksta uztveršanu un mazliet kaitināt. Taču aizkavēšanās, pat ja tā ir īsa, var būt ļoti nepatīkama subtitru gadījumā. Ja acs sastop pareizrakstības kļūdu

Vabūt... Ja vien mēs zinātu,

ko viņš tad darīs.

vai, kas ir sliktāk, nopietnākas kļūdas, kā, piemēram, runātāja *jeudi* (ceturtdiena — franču val.) tiek tulkota kā «otrdiena», skatītājs uz mirkli pārtrauc lasīt, kamēr viņa smadzenes risina problēmu. Tas īpaši attiecas uz cilvēkiem, kuriem ir lasīšanas grūtības vai kaut nelielas valodu zināšanas, kas piemīt daudziem skatītājiem. Kamēr skatītājs atsāk lasīt, uzraksts jau var būt nozudis vai tā vietā parādīties jauns subtitrs. Skatītājs var uzreiz nesaprast sakarību starp šo subtitru un iepriekšējo, un tas saasina nepatīkamās sekas, ko izraisījusi sākotnēji nelielā kļūme.

Tādēļ korektūra ir svarīga, un subtitrētājiem jābūt pastāvīgam paradumam veikt to ļoti rūpīgi, pat ja esošās modernās vārdu apstrādes programmas, ieskaitot dažas subtitrēšanas sistēmas, teicami pārbauda gramatiskās kļūdas. Šīs programmas ļoti labi noder, lai atrastu un izlabotu tīras pareizrakstības kļūdas, taču tās, protams, nepalīdzēs novērst cita veida kļūdas (*jeudi* — otrdiena, izlaisti vārdi u.tml.). Šīs programmas var tikt lietotas kā papildinājums tradicionālajai pārlesīšanai, īpaši tiem rakstītājiem, kuriem ir nosliece pieļaut daudz pareizrakstības kļūdu.

Vēlams, lai korektūra tiktu lasīta izdrukā, kas palīdz lasītājam koncentrēties uz pašu tekstu, nenovirzot uzmanību uz citām pārbaudēm, kas arī būs jāveic.

Pārbaudot tekstu, būtu jāpievērš uzmanība arī teksta loģiskajai secībai. Jābūt iespējai izlasīt izdrukā no sā-

kuma līdz beigām un saprast notikumu gaitu, lai gan dažreiz, protams, attēla konteksts izskaidro nesaprotamās situācijas, kuras var rasties, lasot tikai tekstu.

Saskaņošana ar attēlu un skaņu

Modernās subtitrēšanas sistēmas krietni vien atvieglo subtitrētāja darbu, demonstrējot subtitrus sinhroni ar filmu vai raidījumu, un ir ļoti svarīgi pārbaudīt savu darbu pēc tam, kad subtitrēšana pabeigta. Padarītais darbs jānovērtē objektīvi, lai atrastu vietas, kuras varētu uzlabot, kuras jūs neesat ievērojis un kuras, sev par šausmām, esat pilnīgi pārpratis. Vislabāk ir, ja pārbaudi jūs varat veikt pāris dienu pēc tam, kad esat darbu pabeidzis. Ikviens šās profesijas pārstāvis var jums apliecināt, ka pārbaude būs patiešām efektīva tikai pēc pāris dienām.

Ja jūs strādājat ar sistēmu, kas pamatojas uz laika kodēšanu, un kodējat titrus vienlaicīgi ar to rakstīšanu, tad pārbaudīt ir ļoti viegli. Jūs vienkārši sēžat savā krēslā un skatāties programmu: subtitri parādās automātiski. Šī, protams, ir vislabākā pārbaudes metode, kas ļauj pilnībā koncentrēties uz saskaņu starp attēlu, skaņu un subtitriem, nedomājot par tehniskām manipulācijām.

Ja jūs neizmantojat laika kodētāju, jūs varat ievietot subtitrus videoattēlā «ar roku», sinhronizējot tos ar skaņu lenti. Ja jūsu lietotā tehnika neļauj izmantot arī šo iespēju, tad jāliek lietā iztēles spējas, lai saprastu, kā uzraksti izskatīsies galīgajā versijā, taču, ņemot vērā ievērojamās iespējas, ko par relatīvi zemām cenām piedāvā modernā tehnika, nevienam nevajadzētu strādāt ar tik antīkām metodēm.

Nevajadzētu rasties situācijai, kad subtitrētājs jau uz kino vai televīzijas ekrāna redz savos subtitros kļūdas, ko varēja viegli izlabot, ja vien kāds būtu pārbaudījis subtitru un attēla atbilstību. Tas patiešām ir pārsteidzoši — ņemot vērā pieprasījumu pēc augsta līmeņa precizitātes un to, cik jūtīgi visi ir pret kritiku gan no kritiķu, gan publikas puses, — ka tik daudzas

publiskās televīzijas kompānijas nevīžo pieņemt darbā kādu, kas pārbauda tulkojuma atbilstību attēlam. Tam vajadzīgās izmaksas nemaz nav augstas. Galu galā, tas nemaz nav tas pats, kas «labot» sava kolēģa skolas sacerējumu; laiks, kas vajadzīgs pieredzējuša tulkotāja darba pārbaudei, nedrīkst pārsniegt pašas programmas laiku. Šāda darba kārtība arī nenozīmē uzticēšanās trūkumu tulkotāja darbam: tā ir tikai acīmredzama fakta konstatācija, ka neviens nav pasargāts no kļūdām. Lai gan daudzi uzskata, ka televīzijas kompānijai tādai jābūt.

7. SUBTITRĒŠANAS PRAKSE

Spēlējiet ar tekstu, caur tekstu, virs teksta, bet nekad ne zemtekstā. Tam vienkārši nepietiek laika.

Dž. Bernards Šovs, vēstule Elenai Terijai, 23.9.1896

Visiem medijiem vienādas metodes

Dažas subtitrēšanas pazīmes ir kopīgas visiem medijiem: problēmas, kuras rodas un jārisina saskaņā ar vienkāršiem pamatprincipiem, vienalga, vai tā ir kino vai video filma, vai televīzijas programma, kas tiek tulkota un subtitrēta, vai arī programma, kas tiek subtitrēta tikai cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem. Sākšu ar šo kopīgo procedūru aprakstu un nākamajās nodaļās izskaidrošu tuvāk detaļas, kas ir specifiskas katram medijam.

Darba materiāli

Mūsu dienās subtitrētāja darba materiāli gandrīz vienmēr ir: filmas vai programmas kopija videokasetē (parasti tā ir VHS kasete, retāk U-Matic vai Betamax kasete) un, ja viņam paveicies, arī filmas scenārijs.

Ļoti reti darbs jāveic tieši no videoieraksta vai filmas, taču tas notiek, kad, piemēram, raidījums tiek iekļauts programmā pēdējā brīdī un laika trūkuma dēļ nav bijis iespējams to ierakstīt kasetē.

Dažreiz pieejama arī audiolente vai kasete. Tās tiek izmantotas kvalitātes dēļ: VHS kasetē ierakstītā skaņa nav diez cik kvalitatīva, un audiokasetes ieraksts, kas veikts tieši no filmas vai pārraidei domātās lentes, ļauj vieglāk sadzirdēt dialogu (īpaši, ja maza un primitīva skaļruņa vietā tiek lietotas austiņas). Ziņu raidījumu gadījumos subtitrētājs reizēm dabū tikai audiokaseti, un subtitrēšanas darbs jāveic bez vizuālā materiāla.

Mūsdienās videolente parasti ir ar laika kodu, kas nozīmē, ka uz lentes ir ierakstīts «pulkstenis». Tas ar precizitāti līdz $\frac{1}{25}$ no sekundes norāda, kur lentē atrodas attiecīgais kadrs. Laika kods var parādīties monitorā, attēlā vai var būt neredzams, tad tas parādās vai nu uz atsevišķa displeja, vai datora ekrānā. Subtitrētājs lieto laika kodu, lai noteiktu precīzu katra subtitra sākuma un beigu vietu.

Diemžēl videokasešu skaņas un attēla kvalitāte ir zemāka nekā televīzijas pārraidēm vai filmām. Dažreiz notiek tā, ka svarīgu detaļu, ko nevarēja saprast VHS attēla zemās kvalitātes dēļ vai dzirdēt trokšņainā ierakstā, skatoties filmu vai televīzijas programmu, var saredzēt un sadzirdēt tīri labi — tad, protams, viss jau ir par vēlu.

Scenāriji, ja tādi ir pieejami, ir ļoti atšķirīgi: sākot ar ļoti «zaļiem» uzmetumiem, kur tikai daži vārdi vai atsevišķas epizodes sakrīt ar pabeigto filmu, līdz scenārijiem, kuri mēģinājuma laikā bieži vien tikuši mainīti, pēc tam montāžas studijā vēl mainot darbības epizožu secību. Vēl pastāv filmas galīgie scenāriji ar visu labam darbam nepieciešamo. Tajos ir ierakstīts viss teksts (pat tas, ko nevar sadzirdēt), vārdiem un dialogiem eksotiskajās valodās norādīta precīza izruna, dots visu dialekta un slenga izteicienu skaidrojums. Diemžēl tāda veida scenāriji ir sastopami ārkārtīgi reti.

Filmu tulkotājiem bieži jāstrādā ar montāžas lapām (skat. 110.—112. lpp.)

Vispārējs likums nosaka, ka *vienmēr jābūt ārkārtīgi*

uzmanīgam, pat ja scenārijs liekas pilnīgs. Bieži vien aktieri vai režisors šur tur ir mainījuši vārdus, vai arī tekstu pārrakstījis (reizēm tikai ar audiokasetes palīdzību, neredzot attēlu) cilvēks, kuram nav ne mazākās nojausmas, par ko ir runa, vai varbūt pat mazizglītots cilvēks.¹ Rakstīts vārds var viegli maldināt, bet tulkotāja darbs ir tulkot to, kas ir *pateikts*, t.i., ko dzird auditorija. Nevar paļauties uz personas vārda pareizrakstību scenārijā, īpaši jāpārbauda, vai vārda rakstība subtitros ir tāda pati kā filmas titros.

Jāpatur prātā arī tas, ka, piemēram, krievu vai ķīniešu vārdi dažādās valodās tiek rakstīti dažādi. Kur nepieciešams, jāpārbauda enciklopēdijā (*Tchaikovski*, *Tschaikowsky*, *Tjajkovskij* u.tml.; latv. — Čaikovskis; red. piez.) un jāpārliedz, kādu rakstību paredz noteikumi par atveidi ar latīņu burtiem (*Tientsin* vai *Tianjin?* — latv. — Tjaņdziņa; red. piez.). Neuzticieties nevienam skaitlim vai ciparam, kas minēts scenārijā: vērā jāņem runātais vārds. Dažreiz jāpārbauda arī fakti.

Sagatavošanās

Pirmais, kas jādara subtitrētājam, — jānoskatās viss materiāls, lai saprastu saturu, sižetu un stilu. Ja jūsu rīcībā ir scenārijs, derētu pārbaudīt, cik precīzi tas atbilst materiālam, un atšķirību gadījumi jāatzīmē. Attēls reizēm satur informāciju, kas jāpārtulko, kaut arī tā neparādās scenārijā (izkārtnes, avižu teksti u.tml.), un arī tas ir jāatzīmē. Subtitrētājiem, kas strādā bez laika koda un ir spiesti sarindot subtitrus uz attēla ieraksta vai pārraides laikā, jāatzīmē arī kadru maiņa, kas saistīta ar epizodes vai laika maiņu, kad subtitri ir jābeidz

¹ Ņemsim par piemēru prezidenta Reigana runas manuskriptu, kurā viņš esot teicis: «*Arm. knee*, audacity from head to foot» («Roka, ceļgals, drošsirdība no galvas līdz papēžiem.») Tas varētu maldināt tulkotāju, kurš neatpazīs citātu no Šekspīra lugas «Simbelīns» (I, 6): «*Arm. me*, audacity, from head to foot!» («Apbruņo mani, drošsirdība, no galvas līdz papēžiem!») Tīri no uzskaitījuma viedokļa tas ir vārds «drošsirdība», kas neiederētos ķermeņa daļu aprakstā.

un jādod vieta nākamajai epizodei, kā arī jāatzīmē vietas, kur subtitri jāsakārto īpašā veidā, piemēram, daļai attēla ir jābūt brīvai, jo tuvplānā tiek rādīta runātāja mute.

Leksikas problēmas, uzrunas formas (tu, jūs utt.), radniecība, tituli un citas tamlīdzīgas detaļas arī būtu jāatzīmē. Jāatceras, ka attēls var saturēt tulkotājam noderīgu informāciju, tādēļ ir svarīgi uzmanīgi skatīties, nevis tikai klausīties, ar vienu aci lūkojoties scenārijā.¹

Ļoti bieži ir jāveic papildu pētījums. Vārdu pareizrakstību var atrast preses materiālos, dzejas rindas, ko grūti saklausīt, reizēm var atrast publicētas grāmatās, nošu lapas, skaņuplašu un kasešu apvākus var atrast bibliotēkās vai skaņu ierakstu arhīvos. Reizēm ir nepieciešams palasīt literatūru par kādu tēmu, lai atrastu pareizo terminoloģiju. Vienmēr ir iespēja lūgt konsultāciju speciālistam. Tāda veida pētījumi būtu jāveic cik vien iespējams agrāk, pirms darba uzsākšanas.

Laika noteikšana

Viens no svarīgākajiem subtitrētāja darba pienākumiem ir laika sadale jeb laika noteikšana — process, kurā tiek panākta saskaņa starp ritmu, frāzēm, dialoga loģisko sadalījumu un atbilstošajām laika vienībām, kā arī subtitrētāja plānoto subtitru rindu garumu.

Lielākā daļa runātāju daļa runu mazākās vienībās, kas saskaņotas ar ritmu un saturu (tas gan neattiecas uz gadījumiem, kad persona nav paradusi runāt, nav izlēmusi, ko tieši vēlas pateikt, staidzas u.tml.). Šīs vienības, kas ļauj daudz vieglāk saprast, ko cilvēks saka, iespēju robežās jā saglabā subtitros.

Ja scenārijā atzīmē vietas, kur runātājs ietur pauzes, vai nu lai ievilkto elpu, vai ievērojot loģiskas un

¹Raidījumā par Brazīliju nav viegli saprast, ko īsti domājis zēns, sakot, ka viņam patīk «Eisidisi», kā tas ir minēts scenārijā. Izskaidrojums ir atrodams uzrakstā uz sienas aiz zēna muguras, kur redzams plakāts ar smagā roka grupu «AC/DC». (Angļu valodā izrunā kā «ei—si—di—si» — tulk. piez.)

gramatiskas vienības, un atzīmē laiku starp šīm pauzēm, tad var redzēt, ka saistītā runā šīs pauzes bieži vien atkārtojas apmēram ik pēc 5—8 sekundēm. Taču runas ritms var būt straujāks un aprautāks: tad teikumi un frāzes būs īsākas, kas nozīmē, ka arī subtitriem jābūt īsākiem. Runas ritmam jāspoguļojas subtitru garumā, kas savukārt ir atkarīgs no tā, cik ilgi subtitriem jāpaliek uz ekrāna. Šī prasība vienmēr tiek pakļauta nepieciešamībai tulkot tekstu pēc iespējas vienkāršāk saprotamā valodā.

Kā mācīties iedalīt laiku jeb hronometrēt

Labs veids, kā mācīties hronometrēt un izkārtot subtitrus, ir strādāt ar tekstiem dzimtajā valodā, jo tas ļaus koncentrēties, nesadalot uzmanību starp tulkojumu un hronometrāžu. Ieteicams lietot hronometru (vai ierakstu videokasetē ar laika kodu, ja tāds pieejams). Skatieties videoierakstu vai klausieties audioierakstu un scenārijā atzīmējiet titriem piemērotās vietas, un tad ar hronometru vai pēc laika koda pārbaudiet, vai titrs nesniedzas pāri atzīmētajai vietai. Ja tas tā ir, tad hronometrējiet epizodi no jauna. Sākumam pietiks, ja uzreiz paņemsiet tikai dažus teikumus. Vēlāk jūs varat izmēģināt garākus fragmentus, apmēram lappuses garumā, īpaši, ja runā viena un tā pati persona.

Ja jūs strādājat pēc īsās programmas, bez scenārija, kā tas ir visbiežāk, tad, īpaši iesācējiem, ir vērts pašiem uzrakstīt scenāriju kā palīgu subtitru iedalīšanai.

Vienkāršākais veids, kā atzīmēt scenārijā pārtraukumu starp subtitriem, ir lietot slīpsvītru (/) vietā, kur esat nodomājis sākt jauno subtitru, t.i., pēc signālvārda (skat. tālāk), un, ja esat iesācējs, jums jāatzīmē, cik sekundes uzraksts paliek attēlā, piemēram: /5. Jums jāatzīmē arī tukšie kadri (tie kadri, kuros subtitri neparādās) un kur sākas jaunie. Kad esat sadalījis daļu materiāla, būtu labi pārbaudīt un pārliecināties, ka kopējais laiks, ko aizņem subtitri, ir apmēram tāds pats kā tas, ko fragments aizņem īstenībā. Sākumā

jums liksies, ka katram subtitram nepieciešams ilgāks laiks, nekā patiesībā vajadzīgs.

Labā hronometrāža ne tikai atvieglo elegantu subtitru izveidošanu, bet arī palīdz subtitru izkārtošanā (jāseko tikai runājošās personas ritmam), turklāt tas palīdz labāk izprast tekstu. Skatītājam daudz vieglāk saprast uz ekrāna notiekošo, ja ir skaidrs, kurš saka zem attēla redzamos vārdus, un teksts rada pilnīgāku runas ilūziju, ja tas ir labi saskaņots ar valodas runas ritmu, pat ja cilvēks nesaprot šo valodu.

Jāpatur prātā, ka bieži vien ir iespējami arī citi titru iedalīšanas veidi bez pirmā, kas nāk prātā. Maza pārbīde subtitru garumā gara teikuma sākumā var radīt rezultātu, kas ir daudz precīzāks un vieglāk izlasāms. Piemēram:

5 sek **Vai tas ir, ja tu runā patiesi,
pilnīgi nepieciešams,**

4 sek **ka tev jāuzvedas tieši tā?**

Teksts tiks ievērojami uzlabots gan no skaidrības, gan salasāmības viedokļa, ja būs rakstīts šādi:

3 sek **Atklāti sakot:**

5 sek **Vai tev tiešām
jāuzvedas tieši tā?**

Mūsdienu normālais subtitrēšanas process, t.i., laika kodu un moderno datorizēto sistēmu lietošana, tiklīdz jūs pietiekami labi esat apguvis laika iedalīšanas tehniku, padara nevajadzīgu hronometru un atzīmes scenārijā. Tad jūs rindojat subtitrus citu pēc cita vai arī īsās sērijās, vai ierakstāt laika kodus, kas ņemti no lentes, un tad pārbaudāt rezultātu. Cita metode ir «iepriekšēja kodēšana», kas nozīmē, ka vispirms jūs veidojat subtitru «lappuses» ar sākuma un beigu laika kodiem, kuras pēc tam piepildāt ar subtitriem. Vārdu sakot, hronometra vietā tiek lietots dators un laika kods.

Signālvārdi

Signālvārds ir pēdējais vārds, ko dzird pirms vai vienlaicīgi ar subtitru nomaņu. Ja sarindošana ir veikta bez laika koda, kā tas bieži notiek ziņu raidījumos, dažreiz ir ieteicams ierakstīt signālvārdu scenārijā vai uz ekrāna blakus subtitram, ja tiek lietota moderna subtitrēšanas sistēma, kas atļauj to darīt. Tas pasaka priekšā subtitru ievietotājam, cik ilgi titriem japaliek uz ekrāna, ja tajos nav pēdējā runātā vārda.

Praksē tas izskatās šādi:

Il s'est mis en retard.

Viņš ļoti kavējās,

Au fait, Jeanne était déjà partie
quand il arriva à la gare.

tāpēc Žanna jau bija aizgājusi.

gare!

(Šajā gadījumā netiek tulkota pēdējā rinda «kad viņš ieradās stacijā», un pēdējais vārds, ko dzird skatītājs, un līdz ar to signālvārds ir *gare* — tulk. piez.)

Ja jūs vēlaties, lai subtitrs paliek uz ekrāna vēl pēc pēdējā izrunātā vārda, jūs to atzīmējat sekojoši: *gare* + 2/, kas nozīmē «pagaidiet divas sekundes, pirms laižat nākamo subtitru vai tukšo kadru».

Rediģēšana

Viltīgi, vai ne? Taču izvairībā nekādi nevar līdzināties subtitrēšanas mākslai.

Lorenss Darels

Teksta īsināšana

Daži cilvēki pāris sekundēs spēj pateikt divreiz vai trīsreiz vairāk vārdu nekā zem attēla ir vietas divās trijās subtitru rindās, pat nerunājot par to ātrumu, kādā birst vārdi, vienlaicīgi runājot vairākiem ļoti

satrauktiem cilvēkiem. Šādos gadījumos ir pilnīgi skaidrs, ka dialogs ir jāsaīsina jeb jākoncentrē, kas nozīmē — jāizvēlas, ko tulkot un ko atstāt netulkotu. Tas neapšaubāmi ir visgrūtākais mūsu amatā, un šīs mākas pilnīga apguve augstā līmenī ir tas, kas atšķir labu subtitrētāju no slihta. (Taču atcerieties, ka labs subtitrētājs var nebūt labs tulkotājs un otrādi).

Izlasei jābūt veiktai, ņemot vērā to, kas ir svarīgi saturiski un kas jāzina lasītājam. Citiem vārdiem sakot, darba saturu nepieciešams interpretēt (dažreiz šī interpretācija var būt visnotaļ elementāra). Kā jau jebkura interpretācija, arī šī būs atkarīga no interpretētāja, t.i., subtitrētāja intelekta, zināšanām, mākslinieciskās izjūtas un mērķiem.

Tādēļ praktiski nav iespējams dot nekādus padomus vai izvirzīt noteikumus, kā jāizdara teksta atlase: tas ir atkarīgs no daudziem faktoriem, kas raksturīgi darbam un subtitrētājam. Taču pilnīgi droši var teikt, ka tam, kā šī atlase tiek veikta, ir izšķirošā ietekme uz visa darba kvalitāti.

Tomēr var izdalīt vienu noteikumu: «nosegšana», t.i., teksta nesvarīgas daļas tulkošana, lai noslēptu to, ka nav pārtulkots kaut kas svarīgāks, kas nav saprasts, nekad nebūs pieņemams risinājums.

— Es domāju, ka biju pietiekami viltīgs.

— Nu jā, biji gan!

Tas nav adekvāts tulkojums tekstam «I think I was rather clever: I invoked lemon law, so he had to take the heap back. — Oh yes, I must say you were!»

Izlaidumi un parafrāzes

Nekādi noteikumi nevar tikt izvirzīti arī attiecībā uz teksta koncentrēšanas tehniskajiem paņēmieniem, bet, kopumā runājot, tie pamatojas vai nu uz tādu teksta daļu izlaidumu, kas nav uzskatāmas par pilnīgi nepieciešamām dialoga saprašanai, vai arī uz parafrāzēšanu.

Teksta daļas izlaišana parasti ir labākā metode. Tas ir vieglāk izdarāms un mazāk kaitina tos, kuri kaut nedaudz saprot oriģinālu. (Starp citu, tas bieži vien attiecas arī uz subtitrēšanu nedzirdīgajiem, no kuriem daudzi var lasīt pēc lūpām.) Teksta izlaišana ir mazāk traucējoša nekā parafrāzes, kas īpaši jāpatur prātā tad, kad oriģināls ir mākslas darbs vai tādas personas paziņojums, kurai pilnībā jāatbild par izteikto viedokli.

«Nu ko, tas notika tikai šorīt, kad Smita kungs ieņāca birojā un pateica, ka esot dzirdējis, ka mēs visi tikšot atlaisti nākamās nedēļas laikā.»

**Šorīt Smita kungs mums pateica,
ka nākamnedēļ mūs visus atlaidīšot.**

Tomēr dažreiz nevar iztikt bez parafrāzēm. Varētu būt neiespējami «izmest» kaut ko no pateiktā, vienīgā iespēja ir pateikt to citādā veidā, kas būtu pietiekami īss, lai ietilptu atvēlētajā vietā.

«Tev vajadzēja dzirdēt, ko teica Dorisa. Šķiet, ka tev aiz muguras sacītais: 'viņa pinas ar amerikāņu kareivjiem' nozīmē, ka tu esi ceļā uz elli un tiksī nolādēta!» (no «Ģimene karā», pateikts 6½ sekundēs)

**«Ja tu pīsies ar amerikāņu kareivjiem,»
teica Dorisa, «tu būsi nolādēta!»**

Parasti šos divus paņēmienus lieto kopā: dialoga daļu izlaidumi rada nepieciešamību pārfrāzēt tā atlikušo daļu, lai sasniegtu vēlamu rezultātu.

Neskaidra runa

Dažreiz gadās tā, ka televīzijā intervētās personas atbilde ir ārkārtīgi juceklīga, tajā nav nevienas pabeigtas frāzes, tajā ir neskaidra sintakse, pārteikšanās un daudzi atkārtojumi. Nav nozīmes to precīzi attēlot,

jo tas vienīgi padarīs tulkojumu nesaprotamu. Šajā gadījumā labākā metode ir brīvi tulkot pašu teiktā būtību tā, lai veidotos daudz maz pieņemama forma, tikai mazliet parādot runātāja neskaidro runas veidu, lai ļautu skatītājam saprast situāciju.

Elipses

Vārdus, kuru lietošana nedod sarunai neko būtisku, bet tikai to mazliet «uztur» (tādi kā «nu tā», «zini» u.tml.), nevajadzīgus atkārtojumus, izsakot to pašu jēdzienu citā formā (tautoloģismus) un vienkāršus vārdu atkārtojumus, protams, var droši netulkot. Taču tas nenozīmē, ka var ignorēt tos mazos vārdiņus, kas bieži maina visu nozīmi vai arī raksturo personu. Var būt liela atšķirība starp «Tas ir smieklīgi», «Tas ir vienkārši smieklīgi» un «Tas ir smieklīgi, vai ne?».

Īsu dialogu apvienošana

Bieži vien divas vai trīs piezīmes, ko saka viens un tas pats cilvēks, var apvienot vienā subtitrā, pat ja dialogā piedalās vēl kāds cilvēks, īpaši, ja pēdējā iestarpinājumi nesatur svarīgu informāciju un ir skaidrs, kurš ko saka. Ir pat daudz labāk apvienot īsus jautājumus un atbildes vienā sērijā, nevis katru reizi rakstīt «jā» vai «nē», īpaši, ja situācija vai personāža mīmika vai žestikulācija skaidri norāda, kurš ir runātājs.

Tādējādi, vārdu apmaiņu:

«Vai tu dzīvo Šefildā? — Jā.

Un vai tu joprojām strādā velmētavā? — Jā.

Vai tev tur patīk? — Nē. — Tas gan ir slikti.»

var rakstīt vienkāršotā veidā:

Tu dzīvo Šefildā un strādā velmētavā.

Vai tev tur patīk?

— Nē.

— Tas gan ir slikti.

Sintakses vienkāršošana

Vienkāršas sintaktiskas struktūras mēdz būt īsākas nekā kompleksās, un nozīmes ziņā nianse ir necīgas. Piemērā kreisajā pusē doto teikumu uzbūve var būt tikpat labi aizstājama ar labajā pusē minēto:

Šeit ir kaut kas,

Šeit ir kaut kas jauns.

ko mēs iepriekš neredzējām.

Mēs iesim pēc tam, kad

Mēs iesim pēc pusdienām.

būsim pabeiguši pusdienot.

Parasti to tika darījusi

Parasti to darīja policija.

policija.

Es gribu zināt, vai tu

Vai tu vari sameklēt

vari sameklēt mašīnu?

mašīnu?

Viņš taču šovakar atnāks,

Vai viņš šovakar

vai ne?

atnāks?

Viss, ko es vēlos,

Es vēlētos tasi tējas.

ir tase tējas.

(Piemēri ņemti no *Baker, Lambourne & Rowson, Handbook for Television Subtitlers.*)

Vienkāršāka leksika

Jāpatur prātā arī tas, ka vieglāk un ātrāk ir lasīt vienkāršus, pazīstamus vārdus nekā neparastus, taču tas nenozīmē, ka vienkārši vārdi vienmēr ir īsāki. Tas attiecas uz auditoriju kopumā, bet īpaši uz bērniem, imigrantiem un nedzirdīgiem cilvēkiem.

Rīkli aizžņaudzošu baiļu pārpilns

viņš pamanīja dažnedažādus naidniekus

drūzmējamos kaujas laukā

varbūt atbilst oriģināla stilam, taču

Ar šausmām viņš redzēja ienaidniekus

pulcējamies kaujas laukā

iespējams, būs parastai publikai labāk saprotama versija.

Nopietni runājot, ja jāizvēlas starp diviem sinonīmiem, labāk ir izvēlēties vairāk lietoto un pazīstamāko, ja vien tas neietekmē oriģināla izteiksmes stilu. Īpaši šis noteikums jāievēro televīzijas pārraižu subtitrēšanā. Jāņem vērā televīzijas lielās auditorijas nevienmērīgums attiecībā uz valodu zināšanām un izglītību, kā arī televīzijas saistības attiecībā uz vispārēju pieejamību, tās izglītojošo lomu utt., kas ir svarīgs elements gandrīz visu nacionālo televīzijas kompāniju likumā vai galu galā ir saistīts ar publisko pakalpojumu jēdzienu.

Protams, šim noteikumam ir daudz izņēmumu, ne tikai darbi, ko sarakstījuši literatūras klasiķi (tādi kā Šekspīrs un Moljērs), bet arī filmas un programmas ar augsti māksliniecisku, izglītojošu vai zinātnisku vērtību, piemēram, dokumentālās filmas, kur vārdu krājumam jābūt daudz bagātākam.

Subtitru iedalīšana

Lēmums par subtitru iedalīšanu, protams, ir atkarīgs no hronometrāžas, taču, lai cik labi šis darbs būtu paveikts, vienmēr jābūt gatavam izdarīt kādas izmaiņas. Dažreiz ir neiespējami sasniegt pilnīgu hronometrāžas un subtitru atbilstību, un šajos gadījumos var mēģināt mainīt hronometrāžu un tad pielāgot tekstu.

Lai atvēlētajā nelielajā laika sprīdī subtitrs būtu viegli izlasāms, katram subtitram jābūt loģiski saskaņotam vai sintaktiski vienotam. Jāatceras, ka skatītājs nevar pašķirt lappusi atpakaļ, parasti viņš pat nevar paskatīties uz iepriekšējo rindu, kura ir jau nozudusi. Vēl vairāk, bieži viņa acis ir pievērstas vai nu attēlam, vai kam citam, un pa to laiku subtitri var nomainīties vairākas reizes. Kad viņš atkal pievērs uzmanību subtitriem, tiem vajadzētu saturēt kaut mazliet derīgas informācijas. (Iedomājieties, piemēram, ka jūsu skats ir kaut kur novirzījies, un pēc atgriešanās jūs redzat uz ekrāna subtitru, kas sākas ar vārdu «ekskursija» — skat. piemēru tālāk.)

Citiem vārdiem sakot, subtitrētājam jācenšas panākt, lai subtitru maiņa neizšķirtu vārdus, kas ir loģiski vai gramatiski saistīti. Gadījumos, kad salikts teikums jāsadala vairākos subtitros, pauzes jāmēģina saskaņot ar frāzes sākumu vai beigām tā, lai katrs subtitrs veidotu loģisku vienību. Lai pilnībā saprastu minētos piemērus, nosedziet iepriekšējos un sekojošos subtitrus tā, lai vienlaikus varētu izlasīt tikai vienu fragmentu, kā jūs to darītu televizora ekrānā.

Nepareizi

Viņa bija jauki mēbelējusi istabu.
Interjerā dominēja sarkanā

un zaļā krāsa, jo tās bija viņas
iemīlotās krāsas.

Es nezinu, kas notiks ar
kompānijas ik gadus organizēto

ekskursiju, kuru parasti rīko
majā, jo darbinieks, kurš

parasti to rīko, ir slims.

Pareizi

Viņa bija jauki mēbelējusi istabu.

Interjers bija ieturēts viņas iemīlotajās
krāsās — sarkanā un zaļā.

Es nezinu, kas notiks ar ekskursiju,

kuru kompānija rīko
katru gadu majā.

Darbinieks, kurš parasti
to organizē, ir saslimis.

Diemžēl bieži ir sastopams tāda stila subtitru izvietojums kā kreisajā pusē, un, neapšaubāmi, tas ir viens no iemesliem, kādēļ dažās valstīs subtitrēšanu neatzīst.

Ideālā versijā katram subtitram būtu jā sastāv no viena pilna teikuma vai frāzes (vai diviem vai vairākiem īsiem teikumiem). Ir vēlams teikumus subtitros neapvienot (izņemot tikai ārkārtējas nepieciešamības gadījumus), bet gan sākt jaunu subtitru, kad teikums vai frāze ir pabeigti.

Nepareizi

Laipni lūdzam uz pirmo
no četriem raidījumiem

ciklā, kas katru ceturto
nedēļu rādīs, kā liela nauda

pārvalda Angliju un kā jūsu
naudu var izmantot,

lai mainītu sabiedrību. Redzēsīm
reklāmu, ko drīz rādīs

mūsu kinoteātros.

Pareizi

Laipni lūdzam uz pirmo raidījumu
četrus raidījumu ciklā.

Katru ceturto nedēļu mēs rādīsim,
kā liela nauda pārvalda Angliju

un kā jūsu naudu var izmantot,
lai mainītu sabiedrību.

Redzēsīm reklāmu, ko drīzumā
rādīs mūsu kinoteātros.

Ir jāizvairās no tāda veida teksta «pārpalikumiem», kāds redzams pēdējā rindā pa kreisi.

Laika «aizņemšanās»

Ja ļoti nepieciešams, tad var «aizņemt laiku» uz nākošā teikuma rēķina (ekstrēmās situācijās pat tad, ja to runā cita persona). Tas nozīmē — atstāt subtitru uz ekrāna, kamēr jau skan nākamā teikuma sākums. Dialoga daļa, kas tiek tādā veidā paslēpta, nedrīkst būt saturiski nozīmīga. Par laimi, teikumi bieži sākas ar nelielām piezīmēm: «Zini, es īsti nezinu, manuprāt, es domāju, ka utt.». Šādas frāzes var izlaist vai saīsināt. Ja turpina runāt tas pats runātājs, tad dažreiz var aizņemt laiku no iepriekšējā teikuma, t.i., sākt

jaunu subtitru, pirms runātājs ir pabeidzis to, kas jau pārtulkots. Šo viltību skatītāji parasti nepamana.

Taču nekad nedrīkst aizņemties laiku no iepriekšējā teikuma, ja runā cita persona. Daudziem skatītājiem radies iespaids, ka pirmais runātājs turpina teikt to, kas jau «pieder» otrajai personai. Skatītāji, kas pieraduši lasīt subtitrus, mēdz domāt, ka teksts, kas parādās ekrānā ar katru jaunu subtitru, pieder runājošajam cilvēkam. Tikai ar to, ka viņi, lasot subtitrus dzird jaunu balsi, nepietiek, lai «pārslēgtu» smadzenes, kas pielāgojušās saīsināta dialoga uztveršanai.

«Izšaut pirms laika», t.i., ļaut subtitriem parādīties, pirms kāds kaut ko pasaka, ir pieļaujams tikai tad, ja ātra, bet svarīga beigu piezīme nāk pašās teikuma beigās un tūlīt pat seko pilnīgi jauns teikums. Tādos gadījumos varētu rādīt subtitru, pirms runātājs ir atvēris muti, jo tas dos skatītājam pietiekami daudz laika, lai noteikti paspētu izlasīt visu tulkojumu, arī svarīgo piezīmi.

Kā jau minēju, ir iespējams ļaut subtitriem palikt ekrānā īsu dialoga paužu laikā vai arī teksta fragmentu beigās, lai ietaupīto laiku atvēlētu dialoga labākai izpratnei. Taču šī «laika kredīta pārsniegšana» nedrīkst būt ilgāka par dažām sekundēm.

Izlaidumi

Ir diezgan parasti izlaist dažas teksta detaļas, tādas kā izsauceņi, sasveicināšanās vai uzrunas vienkāršās formas, personu vārdi. Šķiet, tā ir no kinofilmu subtitrēšanas pārņemta prakse. Pamatojums ir tāds, ka «skatītāji jau tāpat saprot teikto». Tas varētu atbilst patiesībai attiecībā uz kinoteātru auditoriju, kurā nav daudz cilvēku ar dzirdes traucējumiem, taču nemaz neatbilst attiecībā uz televīzijas auditoriju. Ir zināms, ka vismaz 10 procentiem iedzīvotāju ir dažādi dzirdes traucējumi, kas nozīmē, ka simtiem tūkstošu vai pat miljoniem skatītāju šo informāciju zaudē. Tādu cilvēku dēļ minētās detaļas nevajadzētu izlaist pat tad, ja subtitrētāja darba devējs uzskata šo darbu par pilnīgi nevajadzīgu.

Dialogi

Pieaugot dialoga ātrumam, rodas divas specifiskas prolēmas. Pirmā ir šāda: ja katram runātājam tiek rakstīts atsevišķs subtitrs, ir pilnīgi skaidrs, kurš ko saka, taču tad subtitrus varēs redzēt ļoti īsu laika sprīdi un, kā tas labi zināms, ātri nozūdošus subtitrus ir grūtāk lasīt. Tādēļ bieži vien būtu labi apvienot vienā subtitrā divu vai vairāku cilvēku izteikumus. Taču kā to izdarīt tādā veidā, lai skatītāji saprastu, ka tulkojums attiecas uz vairāku cilvēku runātu tekstu?

Teletekstā tā nav tik aktuāla problēma, jo dažādu cilvēku teiktajam var izmantot dažādas krāsas. Sistēmā, kas balstās uz teletekstu, teorētiski ir iespējams apvienot trīs vai četru cilvēku runāto vienā subtitrā, lai gan no tāda paņēmiena būtu jāizvairās, jo tas pārslogo smadzenes ar pārāk lielu informācijas daudzumu, kas jāuztver vienā laikā.

Lai parādītu, ka kāds runā, bieži tiek lietota domuzīme. Dažās valstīs to lieto tāpat kā grāmatās, t.i., lai norādītu uz runas sākumu. Tā kā gandrīz visi subtitri attēlo sarunu, tāds domuzīmes lietojums šķiet diezgan nepamatots. Tas, protams, varētu palīdzēt nedzirdīgiem cilvēkiem noteikt, ka sāk runāt cita persona, jo citādi šo informāciju noraida skaņa un attēls.

Dažreiz tāda domuzīme šķir divu personu runāto tekstu, piemēram, jautājumu un atbildi. Tas nav labākais risinājums, jo var nonākt pretrunā ar citu domuzīmju lietojumu un radīt neskaidrības, īpaši nedzirdīgajiem, kuri nevar atšķirt, ka runā divi dažādi cilvēki.

Vai tu domā, ka tas ir pareizi? — Es tā nedomāju.

var saprast dažādi.

Par labāku var uzskatīt metodi, kad, dažādu personu izrunātajiem vārdiem parādoties dažādās rindās, domuzīme tiek lietota otrās rindas sākumā:

Vai tu domā, ka tas ir pareizi?

— Es tā nedomāju.

Tāds paņēmiens tiek lietots samērā bieži, īpaši kino subtitros, taču trūkums ir tas, ka ir apgrūtināts domuzīmes lietojums citā funkcijā.

Labākā sistēma, šķiet, ir «dialoga domuzīmes» izmantošana abu rindu sākumā:

— Vai tu domā, ka tas ir pareizi?

— Es tā nedomāju.

Ja uzraksti ir centrā, abas rindas jānolīdzina pēc kreisās malas.

Šādus dialogus nekad nevajadzētu apvienot ar teikumiem, kas turpinās no viena subtitra nākamajā. No tā īpaši jāuzmanās, ja domuzīmi lieto arī, lai norādītu uz teksta turpināšanos. Ja jūs tā darīsiet, tas samulsinās skatītāju, kurš domās, ka teikuma otro daļu, kas sākas ar domuzīmi, runā cita persona.

Rezultāts varētu būt aptuveni šāds:

Tā kā ceļš līdz stacijai ir tāls —

— tu to nekad neveiksi.

— Mums nav liela starpība —

— vai mēs braucam ar šo vilcienu vai ne.

Evai tas ir sliktāk...

Labāk būtu:

Līdz stacijai ir tāls ceļš.

— Tu to nekad neveiksi.

— Mums vienalga.

Varam arī braukt ar nākamo vilcienu.

Evai tas ir sliktāk...

Sliktākā gadījumā reizēm var lietot daudzpunkti:

**Gada laikā, ko es pavadīju Parīzē,
viņš nolasīja lekciju ciklu...**

...par eksistenciālisma ētiku.

— Vai tu viņu tad satiki?

Īpaši labi tas noder, ja runātājs vilcinās vai uz brīdi apklust. Tomēr parasti daudzpunktes lietošana nav nepieciešama, pilnīgi pietiek ar vienrindas subtitriem.

Ir jādoma arī, kā nodalīt divu runātāju jautājumus un atbildes. Ja jautājums ir subtitra apakšējā rindiņā un atbilde seko nākamā subtitra augšējā rindiņā, tas var samulsināt skatītāju, jo brīdī, kad pirmais subtitrs nozūd no ekrāna, tiek zaudēts sakars starp abiem subtitriem: kas no acīm prom, tas no prāta laukā! Labākā metode parasti ir rakstīt jautājumu pirmajā rindā un atbildi otrajā. Šī metode padara skaidru kontekstu, kas savukārt atvieglo dialoga izpratni. To ilustrē piemēri pa labi, salīdzinājumā ar tiem, kas atrodas pa kreisi.

Nepareizi

Mēs dosimies uz Jorku.

Vai tu esi tur bijis?

— Nē, vēl ne.

— Bet tava sieva nāk no turienes?

— Gandrīz: viņa ir no Lidsas.

— Vai iesim?

— Jā, iesim!

Pareizi

Mēs dosimies uz Jorku.

— Vai tu esi tur bijis?

— Nē, vēl ne.

— Bet tava sieva nāk no turienes?

— Gandrīz: viņa ir no Lidsas.

— Vai iesim?

— Jā, iesim!

Šī metode nav lietojama tikai vienā gadījumā. Vienmēr ir liela kļūda pirms laika atklāt kārtis jeb parādīt atbildi, pirms runātājs dod mājienu, ko viņš grasās pateikt:

Nepareizi

— Džil, vai tu kļūsi mana sieva?

— Mjā, es nekad...! Jā.

Vai

Es gaidu savu mammu.

— Kas ir tava mamma?

— Merilina Monro.

Pareizi

— Džil, vai tu kļūsi mana sieva?

— Mjā, es nekad...!

Jā.

— Es gaidu savu mammu.

— Kas ir tava mamma?

Merilina Monro.

Tas pats attiecināms uz gadījumiem, kad pārsteiguma moments nav ietverts atbildē, bet pēc pauzes teiktajā, pat ja tā ir īsa:

— Lūdzu, apsēdies man blakus.

— Paldies. Ak Dievs, mans cepetis!

— Lūdzu, apsēdies man blakus.

— Paldies.

Ak Dievs, mans cepetis!

Teksti attēlā

«Attēla teksti» un titri

Bieži vien jātulko arī vārdi, kas netiek runāti, t.i., teksts, kas parādās attēlā un ir svarīgs, lai skatītāji saprastu epizodes būtību. Mēs lietosim apzīmējumu «attēla teksti» tādiem tekstiem kā plakāti, kurus tur demonstranti, avižu virsraksti, vēstules un jebkurš cits teksts, ko ir iemūžinājusi kamera un kam ir nozīmīga loma notiekošajā darbībā.

Titri ir teksti, kas tiek pievienoti filmai pēc filmēšanas un ziņo auditorijai, kur un kad epizode notiek vai (parasti dokumentālās filmās) dara zināmu runātāja vārdu un, iespējams, ieņemamo amatu un titulu.

Gan «attēla tekstu», gan titru tulkojumam jāparādās un jānozūd vienlaicīgi ar oriģinālu, un tipogrāfiski tiem jāatbilst oriģinālam tik tuvu, cik to atļauj subtitrēšanas sistēma. Lielie burti jāraksta tur, kur ir lielle burti, un ar roku rakstīts teksts kursīvā. Burtu stils subtitru ietvaros var tikt dažādots, lai atbilstu oriģinālam, piemēram, imitējot avīžu virsrakstus.

Dažas subtitrēšanas sistēmas ļauj izvietot «attēla tekstus» un titrus tieši blakus oriģinālajam tekstam vai arī nosegt to. Pēdējā metode gan izmantojama apdomīgi un tikai titros, piemēram, ja laiks to izlasīšanai ir ļoti īss vai arī šķiet, ka nav nepieciešams atkārtot titru, kas norāda tikai vārdu un titulu.

Protams, «attēla teksti» un titri jātulko tikai tur, kur tas ir nepieciešams. Mūsdienu auditorijai, kas ir daudz ceļojusi un skatījusies TV, droši vien nav nepieciešams tulkot tādas piezīmes kā «*Miami, le 15 octobre 1989*» vai «*No parking*».

Filmu, programmu un epizožu nosaukumi

Filmu un televīzijas programmu nosaukumi, protams, jātulko saskaņā ar režisora vai filmu importētāja vēlēšanos, pat ja tulkojums neatbilst oriģinālam.¹

Jātulko arī televīzijas seriālu atsevišķo sēriju nosaukumi, pat ja tie nav minēti televīzijas programmā, jo daudzi skatītāji jūtas neapmierināti, ja tāda informācija nav pārtulkota.

Titri ar filmas veidotāju vārdiem

Tas pats attiecas arī uz titriem ar filmas veidotāju vārdiem, sevišķi tad, ja tie ir mazpazīstamā valodā.

¹ Tas diemžēl attiecas arī uz gadījumiem, kad nosaukums tiek pārtulkots nepareizi. Piemēram, Fransuā Trifo (*François Truffaut*) filmas *Les 400 coups* nosaukumu angļu versijā pārtulkoja kā *The Four Hundred Blows* («Četrsimt sitienu»), kas liek domāt, ka filma ir par miesassodiem. Tie, kas pārvalda franču valodu, saprot, ka faktiski nosaukums nozīmē «plosīšanos», taču pastāv līgums, saskaņā ar kuru filma televīzijā jārāda ar tādu pašu nosaukumu kā kinoteātros.

Skaidrs, ka jātulko režisora, scenārija autora, varbūt arī operatora un komponista, kā arī galveno lomu izpildītāju vārdi, ja tie rakstīti ar plaši nepazīstamiem burtiem, piemēram, krievu vai ķīniešu alfabētā. Reizēm tulkojumu var piedāvāt arī citos gadījumos, piemēram, skatītājam būtu interesanti uzzināt, ka «*Ohjaaja*» somu filmas titros nozīmē nevis neartikulētu izsaucienu, bet gan vārdu «režisors».

Runājot par šiem titriem, jāatceras, ka daudzas filmu ražotāju un izplatītājkompanijas (īpaši amerikāņu) pieprasa, lai tie nebūtu nosegti ar subtitriem. Tas var šķist lieki, ja nav runa par slaveniem vārdiem, tomēr kompānijas pastāv uz to, ka tas pats noteikums jāattiecina uz visiem — līdz pat zemāka līmeņa grima māksliniekiem un apkalpojošiem darbiniekiem.

Šī prasība var radīt problēmas, jo bieži notiek tā, ka titri ar vārdiem parādās ekrāna zemākajā daļā tajā pašā laikā, kad sāk runāt aktieri un jātulko viņu teksts. Ja subtitrēšanas sistēma atļauj pārvietot subtitrus, problēmu var atrisināt, citādi vienīgā iespēja patūrēt titru rindu nenosegtu ar subtitriem ir — pēc iespējas ilgāk atstājot tukšu kadru starp diviem subtitrētiem kadriem.

Subtitrētāja vārds titros un autortiesības

Kad rādīšu savu vārdu es skaidri
Tam dievišķam debesu namam,
Tad teikšu reiz atvadas bailībai savai,
Tad asaru lietus mans stās.

Aizeks Votss. Psalmis

Bernes un Pasaules Konvencijas ietvaros tulkotājiem ir paredzētas tieši tādas pašas autortiesības kā rakstniekiem, tādēļ viņiem ir tiesības redzēt savu vārdu publicētajā darbā. Tas attiecas arī uz filmu un televīzijas raidījumu tulkošanu. Situācija vairs nav tik skaidra, kad runa ir par subtitriem cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem, bet parasti arī tas tiek uzskatīts par radošu darbu, līdz ar to prasot publicēt subtitrētāja vārdu.

Joprojām diskutē par to, kur subtitrētājam jāliek savs vārds. Tradicionāli viņa vārdam būtu jāparādās starp ievadtitriem, lai gan skatītāji, kuri grib uzzināt par visām tulkošanas kļūdām (vai dažreiz perfekti izpildītu darbu) atbildīgo, drīzāk gribētu redzēt šo vārdu filmas beigās. No savas puses es piekřītu pēdējam viedoklim un iesaku subtitrētāja vārdu ievietot beigu titros, ja vien tādi ir.

Pretenciozi būtu ievietot savu vārdu tieši blakus režisora vārdam; piemērotāka vieta būtu blakus scenārija vai dialogu autora vārdam. Tas var tikt novietots arī starp diviem titriem vai «uzlikts virsū slīdošiem titriem».

Tulkotāju vārdus parasti nemin ļoti īsiem fragmentiem televīzijas programmās, kuri ilgst mazāk par 10 minūtēm, un tulkojumiem ziņu programmās, ja vien nav kāds īpašs iemesls to darīt.

Subtitrētāja darba autortiesības faktiski sastāv no divām daļām: lietošanas tiesībām, ko nosaka ar kopēju līgumu vai līgumu ar pasūtītāju, un morālajām tiesībām, kas aizsargā autoru no grozījumiem viņa darbā. Lietošanas tiesības var piešķirt, tikai pilnīgi vienojoties abām pusēm, tomēr autortiesību īpašnieks nedrīkstētu un viņam nekad nevajadzētu atteikties no morālajām tiesībām. Taču pasūtītājam ir tiesības izlabot acīmredzamas kļūdas, uzlabot hronometrāžu un subtitru iedalījumu un izdarīt citus nepieciešamos labojumus saskaņā ar rediģēšanas prasībām.

Bernes konvencija, kuru ir parakstījušas gandrīz visas pasaules valstis, nosaka, ka paraksts zem darba ir pietiekams pamats autortiesību aizsardzībai, taču ASV un dažās citās valstīs darba autortiesībām jābūt precīzi noformētām. To dara, lietojot zīmi ©, kurai seko autortiesību īpašnieka vārds (kas var būt gan tulkotājs, gan kompānija, kas pasūtījusi tulkojumu, un šīs detaļas ir atkarīgas no abu pušu vienošanās), gads, kad darbs, šajā gadījumā tulkojums, publicēts pirmo reizi. Labākajās subtitrēšanas sistēmās zīme © ir atrodamā, bet ja tādas nav, vārds *copyright* (autortiesības) jāraksta pilnībā.

8. INTERPUNKCIJA UN CITI NOTEIKUMI

Māksla ir komatu jautājums.

Leons Pols Fargs, Zem spuldzes

Interpunkcija

Visās valodās interpunkcija pakļauta noteiktiem likumiem, kuri ir izklāstīti īpašās rokasgrāmatās.¹ Šie likumi, protams, ir jāievēro, kur vien iespējams, taču subtitru specifiskā struktūra reizēm liek atteikties no to ievērošanas. Šajā sakarībā ir svarīgi skaidri noteikumi subtitrētājiem, lai neriskētu sakaitināt kritiski noskaņotu skatītāju, kurš pievērš pastiprinātu uzmanību valodas jautājumiem.

Vispārējās prasības attiecībā uz interpunkciju ir tādas, ka tai jāpalīdz padarīt teksta saturu pilnīgi saprotamu, kas ir vēl jo svarīgāk subtitru gadījumā, jo lasītājam ir pavisam maz laika, lai saprastu tekstu, un nav nekādas iespējas pārlasīt to, ko viņš nav sapratis.

Subtitrētāja rīcībā būtu jābūt skaidriem noteikumiem, kas pieļauj vai rekomendē zināmas atkāpes no parastajiem interpunkcijas likumiem. Kā piemēru minēšu dažus noteikumus, kuri izstrādāti Zviedrijas televīzijā.

Defises

Defisi jeb savienojuma zīmi parasti lieto rindiņas beigās, «pārnesot» vārda daļu uz jaunu rindu. Taču no tā ir jāvairās, un acīmredzamu iemeslu dēļ defises ir tabu starp vienu subtitru un nākamo. Ja no tām nevar izvairīties, defises jālieto, lai sadalītu vārdus nevis fonētiskās, bet semantiskās vienībās. Šis princips atvieglos teksta lasīšanu.

¹ Tādu rokasgrāmatu piemēri angļu valodai ir *Hart, Rules for Compositors and Readers*; amerikāņu angļu valodai — *Chicago Manual of Style*. Dažās labās vārdnīcās, piemēram, *Webster's New World Dictionary* ir speciāls pielikums, kur šie noteikumi apkopoti.

Savienojuma zīmes subtitros ir palīgs nedzirdīgiem cilvēkiem, ja tās lieto, lai sadalītu garus vai sarežģītus vārdus, pat ja tie neatrodas rindas beigās. Valodās ar gariem salikteņiem, piemēram, zviedru un vācu valodā defises var lietot arī parastajos subtitros, lai palīdzētu visiem skatītājiem: *Dampfschiffahrts-gesellschafts-direktor*.

Televīzijas vajadzībām (taču ne kino) defisi var lietot starp subtitriem, ja tie nav atdalīti ar punktu, pat ja tas neliekas nepieciešams (skat. 62. lpp.), kā arī jautājumos un atbildēs un īsos dialogos (skat. 88.—89. lpp.).

Domuzīmes

Ja subtitrēšanas sistēmā, ko jūs lietojat, atšķirība starp defisi un domuzīmi ir tāda pati kā grāmatās, tā, protams, ir priekšrocība. Citādi jums nāktos iztikt tikai ar defisi.

Domuzīmes parasti lieto iestarpinātām piezīmēm, kas ievietotas tekstā, un arī starp diviem teikumiem, ko saka viena persona, vēršoties pie dažādiem cilvēkiem.

**Vai tu lasīji šo grāmatu? — Tagad tu varētu
pasniegt vīnu, Mērij.**

Domuzīmes lietošana, lai norādītu uz runu, kā to bieži dara grāmatās, nav vajadzīga, jo gandrīz visi subtitri pārstāv sarunu. Ja jāapzīmē stāstītāja vai autora teksta lasītāja balss, var lietot kursīvu vai pēdiņas.

Domuzīmei abās pusēs jābūt atstarpei (intervālam) — kā šeit —, ja vien tā neatrodas rindas sākumā, kad, protams, pirmā atstarpe nav vajadzīga. Iespēju robežās tomēr jāizvairās no tādām situācijām, jo tad to var viegli sajaukt ar domuzīmi vai defisi dialoga apzīmēšanai, ko dažās kompānijās lieto tikai subtitru apakšējā rindā.

Daudzpunktes

Daudzpunktes (...) lietojumu, lai apzīmētu pauzi, izlaidumu vai arī domas pavediena apraušanos, nevajadzētu pārspīlēt. It īpaši to nekad nevajadzētu lietot, lai norādītu, ka «personāžs saka vairāk, nekā iespējams ierakstīt subtitros, tādēļ es mazlietiņ izlaidīšu». Vienīgā alternatīva ir saīsināt teikumu un lietot punktu vai citu parasto pieturzīmi.

Lai izceltu runātāja vilcināšanos teikuma vidū, daudzpunkte jāraksta bez atstarpes pirms un pēc vārda («Tu gribi teikt, ka...tu to negribi darīt?»), taču atstarpi lieto pēc daudzpunktes, kas apzīmē runas aprāvumu («Tu domā... Nē, es to nevēlos darīt.»).

Ja pārrāvums sakrīt ar pauzi starp subtitriem, daudzpunkte jāatkārto:

Mans priekšlikums bija...

...doties uz laukiem

un palikt tur visu nedēļas nogali.

Ja domuzīmi lieto, lai norādītu, ka teikums turpinās nākamajā subtitrā, tad nedrīkst sajaukt divas metodes:

Nepareizi:

Jau sen es gribēju tev pateikt...

— ka vairs nenākšu.

Pareizi:

Jau sen es gribēju tev pateikt...

...ka vairs nenākšu.

Daudzpunktes lietošana visu laiku, lai norādītu teikuma turpināšanos, kā to dara dažas kompānijas, ir lieka subtitriem atvēlētās vietas tērēšana.

Pēdiņas

Pēdiņas, protams, lieto, lai apzīmētu citātu. Tās jāatkārto katrā subtitrā, citādi lasītājs var aizmirst, ka

tas ir citāts. Pēdiņas var lietot arī iesauku, vārdu neparasta lietojuma, tīšu «kļūdu» un vārdu spēles gadījumā:

Meitene vārdā Penelope
nepareizi izrunāja «antilope»,

aizmirsusi faktu īsu
(zināšanu trūka īstu),

ka lopiņam nav apokopes.¹

Nemiet vērā, ka vēstule vai cits balsī lasīts teksts jāuzskata par citātu.

Īpašs gadījums, kad nepieciešams lietot pēdiņas, rodas tad, ja attiecīgais teksts tulkots no citas valodas nekā tās, kas vispār lietota filmā vai programmā. Vai auditorija vairāk vai mazāk saprot, kas pateikts? Teksts spāņu valodā amerikāņu filmā vai itāļu valodā franču TV programmā parasti jātulko un jālieto pēdiņas. Taču divu ārzemnieku saruna japāņu valodā norvēģu filmā norvēģu auditorijai noteikti ir pilnīgi nesaprotama. Šādas sarunas jāizlaiž pat ļoti godkārīgiem subtitrētājiem.

Pasvītrojumi

Lai izceltu kādu noteiktu balss toni, bieži vien subtitrētāji pasvītrot vienu vai divus vārdus, kuriem ir īpaša nozīme. Ja subtitrēšanas programma atļauj lietot gan kursīvu, gan pasvītrošanu, jābūt skaidri noteiktai atšķirībai abu iespēju lietošanā.

Izsaukuma un jautājuma zīmes

Nepievērsiet uzmanību scenārijam, ja tā tekstā ir ierakstītas izsaukuma zīmes. Labāk uzmanīgi ieklausieties balss tonī. Nereti izsaukuma zīmes pārspilē vārda uzsvērumu.

¹ Apokope — vienas vai vairāku skaņu zudums vārda beigās — tulk. piez.

lenāc. Lūdzu, aizver durvis.

Mans mīļais...

Tomēr izsaukuma zīmes ir noderīgas, lai apzīmētu patiešām uzsvērtas frāzes, pārsteigumu u.tml., pat ja scenārijā izsaukuma zīmju nav:

Vai viņam ir septiņi bērni?

Viņš par to nav bildis ne vārda!

Retoriskos jautājumos vienmēr labāk lietot izsaukuma nekā jautājuma zīmi; reizēm var lietot abas:

Kā tu uzvedies!

Ielauzties un apzagt tabakas veikaliņu...

Vai tu esi jucis?!

Bieži labākais veids, kā attēlot ļoti skaļus kliedzienu vai izsaucienus no pūļa, ir lielo burtu izmantojums.

Komati

Komati jālieto tikai ar nolūku atvieglot teksta saprašanu un nevis saskaņā ar gramatikas likumiem. (Neaizmirstiet, ka tie ir Zviedrijas televīzijā izstrādāti noteikumi. — Red. piez.) Tie nav nepieciešami subtitru paužu vietās (komatu viegli var sajaukt ar punktu teikuma beigās) un bez tiem bieži var iztikt subtitra augšējās rindiņas beigās.

Iekavas

Subtitri atveido runu un, kad cilvēki runā, viņi iekavas nelieto. Tādēļ tās jāatstāj tikai gadījumiem, kad ir vajadzīga tulkotāja piezīme, paskaidrojot, piemēram, netulkojamu vārdu spēli. Ļoti reti tās varētu lietot, ja iekavas ir patiešām nepieciešamas labākai teksta izpratnei.

Citi noteikumi

«Ja es lietoju kādu vārdu, «Oliņš Boliņš visgudri sacīja, «tas nozīmē tieši to, ko es vēlos, lai tas nozīmē, — neko vairāk un ne mazāk.»

«Jājautā — vai jūs varat piešķirt vārdam dažādas nozīmes?» Alise iebilda.

«Jājautā,» Oliņš Boliņš atteica, «kurš tad ir noteicējs par saviem vārdiem?»

Lūiss Kerols, Alise Aizspogulija, tulk. E.Melbārzs

Kinoteātru apmeklētāji un televīzijas skatītāji ir uzticīgi saviem ieradumiem, un filmu un televīzijas kompāniju interesēs, ko šajā gadījumā pārstāv viņu subtitrētāji, ir izmantot šo faktu, lai izstrādātu gan rakstītus, gan nerakstītus stabilus noteikumus un likumus, attiecināmus uz subtitru izskatu. Kā piemērs skaidri formulētam noteikumam minams vairākās valstīs izmantotais krāsainu subtitru lietojums tekstā, lai cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem palīdzētu noteikt, kura persona runā.

Faktiski liels daudzums noteikumu, no kuriem vairums nekad nav publicēti, ir izmantoti gadiem ilgi, vispirms kino subtitrēšanā, vēlāk televīzijas un video vajadzībām. Apstākļi, ka tie nav izskaidroti plašākai publikai, vēl nenozīmē, ka publika par tiem neko nezina; patiesībā šķiet, ka tie darbojas vairāk ieraduma, nevis citu iemeslu dēļ.

Šos noteikumus var arī «izlikt» uz papīra subtitrētāju, īpaši daudzsološo iesācēju vajadzībām. Protams, katrā valstī tie ir atšķirīgi, dažās subtitrus producējošās kompānijās tie pastāv kā «iekšējie jeb nerakstītie likumi», un nav nekāda iemesla tos mainīt, jo tie darbojas precīzi, un katrs savā darbā pamatojas uz šiem likumiem.

Tālāk minētie piemēri attiecas uz vienu konkrētu valsti — Zviedriju, un pirmām kārtām ir saistīti ar televīziju. Tie minēti nevis tādēļ, ka es uzskatītu šos paradumus par kaut kādā veidā pārikiem par citās valstīs pastāvošajiem, kuri var lielākā vai mazākā mērā atšķirties no manis minētajiem. Es tos izklāstu, lai

ilustrētu to jautājumu loku, kas var rasties, un citu valstu kompāniju pašu ziņā ir izvēlēties vispiemērotākos noteikumus un paradumus. Uzdrošinos uzskatīt, ka kompānijām, kuras par to nav domājušas un nav formulējušas tādus noteikumus, pašu interesēs būtu to izdarīt. Minētais uzskaitījums, protams, nebūt nav izsmelšoss.

Kursīvs

Zviedrijā kursīvs tiek lietots, lai apzīmētu «attālas balsis», t.i., izsaukienus, dzirdamus no tālienes, balsis no citas istabas vai aiz aizvērtām durvīm, balsis, kas nāk no telefona klausules, radio vai skaļruņa, un iekšējus monologus. To var lietot arī ainās, kas notiek sapnī vai atskatoties pagātnē, īpaši, ja lieto izplūdušu attēlu vai atbalss efektu, lai parādītu, ka darbība notiek citā laikā vai vietā. Kursīvu lieto arī autora teksta (runāta vai rakstīta) atstāstījumam, ja, protams, visas programmas garumā skan tāda viena balss. Cits kursīva lietojums attiecas uz rokraksta (par vēstulēm skat. turpmāk) atainošanu un tādiem tekstiem, kas parasti grāmatās vai avīzēs rakstīti kursīvā, t.i., atsevišķi vārdi vai frāzes kādā svešvalodā, grāmatu, avīžu, kuģu nosaukumi utt.

— Hallo, kas, lūdzu, runā?

— *Pie mums ir jūsu meita...*

— Kur jūs redzējāt vārdu *beur*?

— Izdevumā *Figaro Littéraire*.

Taču kursīvu nelieto, apzīmējot tādu personu balsis, kuras atrodas tuvumā, bet nav redzamas ekrānā. Tāpat nevajadzētu lietot kursīvu, ja notikumu gaitu pārtrauc attēls vai epizode, lai ilustrētu personāža teikto: tas varētu būt nesaprotams cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem, kuri domātu, ka dialogu nomainījis autora teksts.

Tāpat būtu jāatceras, ka kursīvu ir mazliet grūtāk

Laiks

Dienas laiks tiek apzīmēts tā, kā tas izriet no konteksta, piemēram, «Vilciens atiet 7.45», bet «Es dodos prom ceturksni pāri astoņiem» (ja pietiek vietas garākām formām). Droši var apgalvot, ka tās valodas noteikumi vai paradumi, kurā jātulko subtitri, nosaka galīgo izvēli: šajā jomā dažādās valodās pastāv daudz variantu.

Mērvienības

Zviedrijā mēs gandrīz vienmēr pārveidojam nemetriskas vienības metriskos ekvivalentos, kas tiek darīts labākas sapratnes dēļ, vienlaicīgi skaitļus noapaļojot. Tādējādi mēs rakstām 100 km/h, apzīmējot 65 jūdzes stundā, nevis 104,6 km/h, protams, ja vien konteksts neprasa precīzu skaitli.

Valūta

Parasti mēs nepārveidojam valūtu zviedru naudā, bet gan norādām, kāda valūta ir lietota, pat ja oriģinālā tas nav minēts. Ja valūta lielākajai daļai cilvēku nav pazīstama vai tās atsevišķai vienībai ir ļoti zema vērtība, piemēram tāda kā lirai, mēs parasti iekavās norādām ekvivalentu mūsu naudā, īpaši ja pastāv iespēja kaut ko pārprast:

Viņi nozaga divus miljardus!

(2 miljoni latu)

Tādas zīmes kā £ un \$ ekrānā ir grūti salasīt, un tādi saīsinājumi kā SEK vai USD ne katram ir zināmi, tādēļ, ja to atļauj vieta, mēs rakstām pilnu vārdu.

Dziesmu teksti

Dziesmu teksti jātulko, ja tiem ir liela nozīme visā filmas sižetā vai tie ilustrē filmas vai programmas saturu. Reizēm šo tekstu rakstībai ir piemērots kursīvs, lai norādītu cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem, ka šis teksts atšķiras no pārējā. Nav nepieciešams atkārtot piedziedājuma tekstu, un dažreiz pietiek tikai ar vienu vai divu pantu tulkojumu, lai parādītu dziesmas raksturu. Nevajag tulkot dziesmas, kuras pilda fona mūzikas funkcijas.

Dziesmas tulkojumu būtu jāvar nodziedāt, tātad ritms ir svarīgāks nekā atskaņas. Auditorija vienlaikus var izlasīt tikai vienu subtitru, un sarežģītai atskaņu sistēmai nav lielas nozīmes, jo atskaņas parasti ievēro tikai tad, kad tās parādās viena subtitra abās rindās vai arī atkārtojas vismaz trīs reizes.

Ja dziesmu dzied ļoti ātrā tempā, pilns tulkojums var nevajadzīgi paātrināt subtitru tempu. Šādos gadījumos daudz labāk ir uz pusi saīsināt tulkoto versiju, saglabājot teksta ritmu.

Dziesmās var atļauties lielāku brīvību nekā citos tekstos; garas rindas var sadalīt, apakšējo rindu var novirzīt pa labi, var lietot lielākas atstarpes, lai saskaņotu iekšējās atskaņas, līdz minimumam var ierobežot pieturzīmju lietojumu.

Runā klusāk, kad runā par mīlu

Mūsu vasaras dienas aizlido

Tik ātri

tik ātri

Runā klusāk, kad runā par mīlu

Šis brīdis ir tik īss

Mēs iesim

katrs uz savu pusi

Tik drīz

tik drīz

Runā klusāk, mīļā, runā klusāk

Mīla ir zibsnis pazudis tumsā

Tik ātri tik ātri

Lai kurp es dodos, es jūtu

Rītdienu nākam tik ātri nākam

Un pārāk drīz

Parasti nelieto jau esošos dziesmu tulkojumus, lai cik labi tie zināmi. Tādi tulkojumi vienmēr šķiet pārlietu brīvi, kad fonā ir dzirdams oriģināls.

Reizēm dziesmas tekstu skatītāju interesēs var arī dot subtitros oriģinālvalodā.

Opera

Pašsaprotamu iemeslu dēļ arī operas ir jāsubtitrē. Skatoties operu, ir īpaši grūti saklausīt vārdus, pat ja tā tiek izpildīta skatītāju dzimtajā valodā. Mūsdienās, kad paši operteātri sākuši lietot subtitrus (skat. 132.—133. lpp.), būtu patiešām dīvaini, ja televīzijas kompānijas ar to rīcībā esošo tehniku nedarītu tāpat.

Dzeja

Dzejas citāti jāraksta tādā veidā, lai to tipogrāfiskais stils būtu pēc iespējas tuvāks oriģinālam. Ja oriģināla teksts nav pieejams, katra rinda jāsāk ar lielo burtu, pieturzīmes jālieto atturīgi un jāizmanto tādi paņēmieni, lai lasītājs saprastu, ka oriģināls ir dzejolis.

Saīsinājumi

Pēc iespējas retāk jālieto saīsinājumi, kas nav plaši pazīstami, piemēram, zjl. (zem jūras līmeņa). Tie ir pilnīgi nesaprotami daudziem skatītājiem un vairāk

atgādina kancelejisku stilu nekā sarunvalodu. Reizēm sastopami tādi saīsinājumi kā *vald.*, apzīmējot valdību, vai Pr., apzīmējot prezidentu, pat ja nemaz nav nepieciešamības lietot saīsinājumu, lai iegūtu vietu subtitriem. Gandrīz vienmēr iemesls ir subtitrētāja cenšanās samazināt burtu skaitu sekundē. Taču tāda veida saīsinājumi ir neproduktīvi, jo faktiski neparasta saīsinājuma izlasīšanai un saprašanai nepieciešams ilgāks laiks nekā pilnam, bet pazīstamam vārdam.

Tādu starptautisku organizāciju kā CIA vai UNESCO (saīsinājumi sniegti oriģinālvalodā — tulk. piez.) saīsinājumus raksta bez punkta, kas atvieglo subtitrētāja darbu. (Saīsinājumus, kurus izrunā kā vārdu, var tā arī rakstīt, piemēram, Unesco, kas ievērojami iekonomē vietu.) Brīdinājums: daži internacionāli saīsinājumi dažādās valstīs var atšķirties. ILO Francijā ir BIT, bet franču OCDE angļu valodā ir OECD. Tas var izraisīt pārpratumus: OAS, piemēram, angļu valodā nozīmē Amerikas Valstu Organizāciju (*the Organization of American States*), bet Francijā tas pats saīsinājums apzīmē ietekmīgu organizāciju, kas aktīvi darbojās Alžīrijas neatkarības kara laikā (*Organisation Armée Secrète*).

Ja saīsinājums ir vispārpieņemts un pazīstams, to, protams, var lietot. Taču tīri nacionālo organizāciju kā LO Zviedrijā un CGT Francijā apzīmēšanai lietotie saīsinājumi pirmajā to lietošanas reizē jāpaskaidro ar īsu papildu tekstu (piemēram, nac. arodb. sav.). Jāvairās tulkot saīsinājumus, ko lieto cita valsts, ar līdzīgu organizāciju nosaukumiem jūsu valstī. Zviedrijas Drošības policiju (*Säpo*) pilnīgi noteikti nedrīkst tulkot angļu valodā kā CIA (*Central Intelligence Agence* — Centrālā izlūkošanas pārvalde; lai gan «*Swedens CIA*» būtu pieņemams tulkojums). Labāk ir rakstīt «izlūkošanas dienests» vai tamlīdzīgi, kas ļaus saprast, kāda veida organizācija tā ir.

Personāža pieteikšana

Kad darbojošās personas parādās filmā vai TV programmā pirmo reizi, ir svarīgi, lai auditorija redz katras

vārdu subtitros. Citādi tie, kam ir nepietiekamas oriģinālvalodas zināšanas, vēlāk nesapratīs, kura persona tiek pieminēta.

Amatu un organizāciju nosaukumi

Administratīvos un militāros titulus, kā arī organizāciju nosaukumus bieži vien ir grūti pārtulkot. Minējumi šādos gadījumos nav pieļaujami, jo auditorijā no teikti atradīsies daudz speciālistu jebkurā jautājumā, kāds vien pasaulē iespējams. Viņi zina ne tikai to, ka ASV Valsts sekretārs Vācijā tiek saukts *Aussenminister* un nevis *Staatssekretär*, bet arī to, ka *normalien* ir nevis «normālskolas», tātad pedagoģiskās skolas audzēknis, bet gan elitārs students franču augstskolā; ka *Feuerwerker* filmā par vācu zemūdeni Otrā pasaules kara laikā nav saistīts ar ugunsdzēsšanas darbiem, bet gan ir augstākais flotes apakšvirsnieks; ka *US Military Academy* nenozīmē *Führungsakademie*, bet *Offiziersschule* un ir tā pati Vestpointas akadēmija. Kā jau minēts iepriekš, televīzijas auditorijas speciālistiem patīk «tramdīt» nevērīgus subtitrētājus par tamlīdzīgām detaļām.

Visieteicamākais paņēmieni attiecībā uz amatiem, ko varu ieteikt, ir tulkot tos ar vistuvāko ekvivalentu, kāds atrodams jūsu valodā, neatkarīgi no tā, ko iesaka vārdnīca. Pilsētas galva Stokholmā (zviedru valodā *borgarråd*), iespējams, būs *échevin* Beļģijā vai franču Kanādā, bet Francijā tas izklausītos pēc viduslaiku pilsētas domnieka un *adjoint au maire* būtu piemērotākais tulkojums.

Oficiālu amatu tulkošanā ļoti palīdz daudzu valstu ārlietu ministriju gatavotie organizāciju un amatu nosaukumu saraksti, kas domāti diplomātiem un citām amatpersonām ar starptautiskiem sakariem. Arī policijai, militārajām struktūrām un citiem varas pārstāvjiem bieži ir savi saraksti. Parasti viņi ļoti labprāt sniedz šāda veida informāciju, kā arī to dara ārzemju vēstniecību informācijas, preses un kultūras nodaļas.

Īpašvārdi un sugas vārdi

Dažreiz personu vārdi un vietvārdi tiek lietoti daudz plašākā nozīmē, un tas rada problēmas skatītājiem, kuri tik labi nepārzina konkrētās valsts kultūru vai ģeogrāfiju. Daudzi cilvēki saprot, kas ir domāts, sakot, ka personāžs dejo kā Freds Astērs (*Fred Astaire*) vai kādam jāiet uz Kanosu (t.i., jānožēlo grēki; vācu ķeizars Heinrihs IV 1077. gadā devās uz Kanosu Itālijā, lai saņemtu grēku piedošanu no pāvesta Gregora VII — red. piez.), bet ja saka «Tu esi tikpat izveicīgs kā Arturs Marijs (*Murray*)», tad tulkotājam būtu jāraksta kaut kas tamlīdzīgs

Tu spēlē tik izveicīgi,

ka tevi varētu noturēt par profesionāli.

(*James Arthur Murray*, dz. 1937. g. — amerikāņu džeza mūziķis — red. piez.)

Un tā vietā, lai rakstītu

Nb Arlandas līdz Ostermalmei

nav nemaz tik tālu.

labāk vispārināt un teikt

No lidostas līdz pilsētas centram

nav nemaz tik tālu.

Dažās valodās kāda izstrādājuma firmas nosaukums var aizstāt oriģinālo nosaukumu, vismaz sarunvalodā. Piemēram, angļu valodā putekļu sūcēji (*vacuum cleaner*) ir kļuvuši par «hūveriem» («*Hoover*» — putekļu sūcēju ražotāja kompānija — tulk. piez.). Dažreiz daļā valstu lieto vienu vārdu, citās citu, kā tas ir ar *freestyle* un *walkmann*. Ja tādi vārdi auditorijai nav zināmi, tie jāaizstāj ar vienkāršākiem un visiem saprotamiem jēdzieniem.

Uzrunas formas

Dažādās uzrunas formas, kas raksturīgas dažādām valodām, piemēram, tu un jūs, *du* un *Sie* (vācu val.), *tu* un *vous* (franču val.) bieži subtitrētājiem rada nopietnas problēmas. Pirmkārt, tādēļ, ka visās valodās šīs formas netiek lietotas ar vienu un to pašu nozīmi, otrkārt, dažās valodās, piemēram, angļu, šī atšķirība tiek izteikta ar citiem līdzekļiem. Lai vēl vairāk sarežģītu problēmu, ieradumi šo formu lietojumā strauji mainās.

Vienīgā ieteicamā metode ir — likt lietā intuīciju un atrast optimālo līdzsvaru starp uzrunas formu lietošanu jūsu valodā un sarunas nianšu saglabāšanu. Zviedru valodā, piemēram, ir trīs uzrunas formas, kas ļauj niansēt formālu un neformālu sarunu. Parasti sarunvalodā divas no šīm formām netiek lietotas un, tāpat kā angļu valodā, lieto tikai vienu formu. Taču ir gadījumi, kad atšķirības uzrunas formā ir jāņem vērā, piemēram, kad mīlētāji sāk lietot *jūs* vietā *tu* vai ilustrējot faktu, ka Napoleons uzrunāja savu mīļoto Žozefīni ar *jūs* pat gultā.

Angļu valodā *sir*, *madame* u.tml. norāda uz formālu uzrunu, franču *tu* vairāk saistās ar personas vārda, nevis uzvārda lietojumu. Frāzi «*Si on se tutoyait?*» angļiski var tulkot kā «*Let's drop the mister and miss, shall we?*» («Beigsim lietot kungs un kundze, labi?"). Dažreiz vienīgā izeja ir pārtulkot pašu ideju, nevis vārdus: «*Je n'aime pas qu'on me tutoie*» tulkot kā «*You're being too familiar*» («Tu kļūsti pārlietu familiārs.») Līdzīgi paņēmieni pastāv visās valodās; galvenais ir apzināties problēmu.

Rupji vārdi

Lamuvārdi un neķītrības bieži rada problēmas, kaut arī daudzu valstu televīzijas kompānijās tas ir cenzūras objekts. Taču pat tad, ja šādas problēmas nav, fakts pats par sevi paliek: tādiem izteicieniem rakstītā formā

ir lielāks efekts nekā runātā, īpaši, ja tos tulko burtiski.¹

Acīmredzot angļu *motherfucker* nevajadzētu tulkot tā burtiskajā nozīmē. Amerikāņu valodas ietekmē izteiksme mūsu dienās ir kļuvusi tik «atšķaidīta», ka tāds teiciens vairs neliekas šokejošs pat universitātes profesora mutē. Vienīgais veids, kā tikt galā ar tādiem izteicieniem, ir atrast jūsu valodā esošos idiomātiskos ekvivalentus. Dažreiz sastopami tulkojumi, kur garas izrunātu rupju vārdu virknes vietā lietots viens vai divi vārdi, piemēram, «Ak Kungs...», jo citādi burtiskais tulkojums būtu vienkārši smieklīgs vai pārlieku neķītrs.

Neķītrību pārpilnība, protams, jāsamazina, taču subtitrētāja uzdevums nav cenzēt tekstu (ja vien to speciāli nepieprasa kompānija, kā uzdevumā subtitrētājs strādā). Ja režisors ir izvēlējis tādu izteiksmes veidu, subtitrētājam nevajadzētu to mainīt.

9. DAŽĀDU MEDIJU ATŠĶIRĪBAS

Iepriekšējās nodaļās formulētā metode ir ideāls, kam iespējams vismaz tuvoties, lietojot esošo tehniku, pieaicinot labi apmācītus un apmaksātus subtitrētājus. Taču saprotams, ka subtitrēšana dažreiz ir dažādu — gan ekonomisku, gan tehnisku ierobežojumu objekts. Dažus no tiem es aprakstīšu nākamajā nodaļā.

¹ Vecās vārdnīcās tādi vārdi ir ignorēti, īpaši tas attiecas uz dažām valstīm, lai gan mūsdienās novērojama tendence tos iekļaut. Taču pastāv arī speciālas vārdnīcas, piemēram, C. Kunitzskaya-Peterson, *International Dictionary of Obscenities, A Guide to Dirty Words and Indecent Expressions in Spanish, Italian, French, German, Russian, Scythian Books, USA*, 1981, kā arī saraksts, publicēts ikgadējā amerikāņu folkloras izdevumā *Maledicta*, kas pirmo reizi parādījās 70. gadu vidū un ar nenogurstošu entuziasmu pievēršas šim jautājumam.

Kinofilmu subtitrēšana

Ja neskaita dažus retus izņēmumus, visa filmas doma ir ietverta subtitros.

Antonēns Arto, Gliemežnica un mācītājs

Vislielākā pretruna starp ideālo un reālo filmu subtitru veidošanas paņēmieni mūsu dienās rodas pārsvarā filmu izplatītājkompaniju darba metožu dēļ.

Filmu tulkotājiem bieži ir tā priekšrocība, ka viņu rīcībā nodoti lieliski scenāriji, vismaz tām filmām, kas nāk no lielajām filmu kompānijām. Šo scenāriju teksti ir droši, un reizēm tiem ir pat pielikumi — nelielas vārdnīcas ar grūtākajiem vārdiem; kompānijas zina, ka filmas tiks dublētas vai subtitrētas vairākās valodās un tām atmaksājas papildus ieguldītās pūles. (Situācija nav tik iepriecinoša attiecībā uz mazu valstu filmām vai filmām, kas pieder pie klasikas. Tās laika gaitā ir gājušas caur daudzu izplatītājkompaniju rokām un kādreiz eksistējušais scenārijs pa ceļam ir pazudis.)

Parasti ekonomisku apsvērumu dēļ filmu izplatītāji izmanto tradicionālo metodi: speciālists veido teksta iedalījuma lapu, t.i., sadala tekstu atbilstoši kadru sākumam un beigām; tad tiek nolīgts tulkotājs (parasti slikti apmaksāts), kurš pēc šās lapas tulko tekstu tā, lai katra subtitra garums atbilstu norādēm. Beigās kāds tehniskais darbinieks ievieto subtitrus filmas kopijā.

Bieži vien subtitrētājam nav videokasetes, ar ko strādāt. Viens iemesls, ko min, skaidrojot izplatītāju negribīgo attieksmi pret kasešu izsniegšanu, ir risks, ka no šās kasetes tiks izveidotas pirātkopijas. Šīs bailes liekas mazliet pārspīlētas, īpaši, ja kompānijai ir daudz maz pastāvīgi subtitrētāju kadri, kā arī ir iespējams rast tehnisku risinājumu — piemēram, attēlu lentē īpaši iezīmējot. Turklāt kino kā oriģinālu radoša medija nozīmīgums var krietni mazināties, ja maksas televīzija realizēs savas iespējas kļūt par vadošo mediju filmu pirmizrāžu ziņā.

Ja tulkotājs pats neievieto subtitrus, bet strādā ar montāžas lapām, kas sniedz precīzas norādes par katra subtitra ilgumu, vai arī ar kodētu disketi, viņa darba rezultāts ir atkarīgs no kadru iezīmēšanas kvalitātes montāžas lapās vai disketē. Kā jau minēju iepriekš, kadru hronometrāža bieži seko mehāniskiem noteikumiem, kas neņem vērā valodas precizitāti vai dramaturģiskos efektus. Sliktākajā gadījumā subtitrētājam iedod vienīgi subtitru sarakstu pilna dialogu teksta vietā — reizēm pat tādu, kas jau ir tulkots no kādas citas valodas. (Piemēru montāžas lapai skat. 3. pielikumā.)

Lai nu kā, subtitrētājam vajadzētu pieprasīt iespēju noskatīties filmu, pirms viņš sāk tulkošanas darbu. Savādi, taču ir kompānijas, īpaši daudz tādu ir videoindustrijā, kuras tik maz rūpējas par kvalitāti, ka uzskata to par nevajadzīgu greznību. Mūsdienās gandrīz vienmēr ir pieejams filmas videoieraksts, un ja subtitrētājam neļauj to ņemt uz mājām, viņam jāpieprasa iespēja noskatīties filmu kompānijas telpās, lai varētu izdarīt piezīmes, kas nepieciešamas darbam.

Ja kadru hronometrāža ir veikta saskaņā ar iepriekš kritizēto vienrindas metodi, subtitrētājs tomēr var (ar pietiekami modernas tehnikas palīdzību) izveidot vienu divrindu subtitru no diviem «vienrindniekiem», apvienojot subtitrus tādā veidā, lai saglabātos pirmā subtitra sākuma laiks un otrā beigas. Tas ir vienkāršs paņēmieni, kā atvieglot subtitru lasīšanu. Ja subtitrēšanas iekārtā ir laika kodētājs, tad, kur tas nepieciešams, var pielāgot subtitru garumu, mainot laika kodu.

Par laimi, filmu laboratorijas arvien biežāk lieto laika kodēšanu, kas tās padara neatkarīgākas no tradicionālās subtitru ievietošanas atbilstoši filmas metrāžai un kadriem.

Video subtitrēšana

Video meliora proboque,
Deteriora sequor.

Ovidijs, *Metamorfozes*, VII, 20¹

Video subtitrēšana īpaši neatšķiras no televīzijas programmu subtitrēšanas, kuras principi aprakstīti 7. un 8. nodaļā. Vienīgā reālā atšķirība ir tā, ka, ņemot vērā parasto videofilmu auditoriju, var pieļaut lielāku ātrumu.

Viens trūkums ir tāds, ka kaut kādu iemeslu dēļ videofilmu kompānijām ir lielākas grūtības sagādāt filmas scenāriju. Toties subtitrētājs parasti ir apgādāts ar videokaseti.

Bieži vien video subtitrēšana nozīmē kinofilmu subtitru pielāgošanu lēnākam lasīšanas ātrumam. Diezgan daudzos gadījumos tas notiek, no diviem «vienrindniekiem» izveidojot «divrindnieku», kas automātiski paildina subtitra lasīšanai atvēlēto laiku. Ja ar to nepietiek, teksts jākoncentrē.

Reizēm subtitrētāju lūdz izgatavot vienlaicīgi vienu versiju kinoteātriem un otru — video. Parasti tas tiek darīts pēc iepriekš aprakstītās metodes, tādējādi divreiz veicot grūto teksta koncentrēšanas jeb saīsināšanas uzdevumu. Varētu pamatotī vaicāt, vai nav iespējams sasniegt labāku rezultātu, atvieglojot adaptācijas darbu un ietaupot laiku, ja vispirms izgatavotu kopīgu TV un video versiju un tad to pielāgotu kino vajadzībām, dažus subtitrus pagarinot un dažus sadalot vairākos īsākos subtitros. Ja televīzijas versijai tiek pieprasīta radikāla teksta koncentrēšana, būtu patiešām labi to darīt tieši tādā secībā, vienlaikus uzlabojot šās versijas kvalitāti. Tad būtu samērā vienkārši ievietot «izmesto» tekstu, un parasti pat nebūtu vajadzīgs pārskatīt laika iedalījumu.

¹Tiem, kuriem grūti noticēt, ka Ovidijs būtu rakstījis par video, piedāvāju tulkojumu: «Es meklēju labāko, bet dabūju sliktāko.» (Autora piez.)

Ja videokompānija lieto teleteksta burtu ģeneratorus, tas rada zināmus ierobežojumus, salīdzinot ar kino un televīzijā lietoto subtitrēšanas tehniku. Šie ierobežojumi varētu būt: mazāks burtu skaits vienā rindā (28 — 38), nav iespējams lietot kursīvu un speciālus burtus, īpaši ar uzsvara zīmēm, kā arī pasvītrot vārdus.

Subtitrēšana televīzijai

Visatšķirīgākā iezīme ir tā, ka salīdzinājumā ar citiem medijiem televīzija bieži strādā daudz ierobežotākā laika grafikā. Tas samazina iespēju veidot detalizētu subtitrēšanas plānu, jo gluži vienkārši materiāls nav iepriekš pieejams. Lielākā daļa subtitrēšanas darba, ko veic sabiedriskās televīzijas kompānijas, saistās ar ziņu un aktuālo notikumu programmām, kuru materiāls bieži vien pienāk pēdējā minūtē, ziņu gadījumos — burtiski dažas minūtes pirms raidīšanas.

Tādēļ ziņu programmām nekad nav scenārija un reizēm nav arī videolentes. Subtitrētāja rīcībā ir tikai audio-kasete. Ekstremālos gadījumos subtitrētājam jāsāk strādāt, pirms materiāls ir pienācīgi izredīgēts. Bieži no materiāla kaut kas tiek izgriezts vai otrādi — tas tiek papildināts, vai arī epizodes tiek mainītas bez subtitrētāja ziņas, un viņš konstatē izmaiņas tikai raidīšanas laikā. Ļoti reti iznāk laiks kodēšanai, kas nozīmē, ka subtitri jāievieto «ar roku» tieši attēlā raidīšanas laikā.

Dažādu ziņu sižetu kārtība arī bieži tiek mainīta, reizēm pat pārraides laikā. Tādēļ ir ārkārtīgi svarīgi, lai subtitrēšanas iekārtas un subtitrētāja darba paņēmieni atvieglotu pareizā subtitru komplekta atrašanu katram ziņu sižetam.

Vairumā televīzijas kompāniju ar visiem sižetiem, kas jātulko ziņu raidījumam, strādā tikai viens, lielākais, divi subtitrētāji, neatkarīgi no valodu daudzuma, no kurām var rasties vajadzība tulkot. Tas nozīmē, ka jābūt lielam un regulāri papildinātam sarakstam ar plaša diapazona speciālistiem, kuri operatīvi var sniegt konsultācijas nepieciešamajā valodā un specialitātē par

attiecīgo objektu vai arī mutiski pārtulkot tekstu (parasti ļoti īsu). Speciālistam parasti tas jādara telefoniski. Gadījumos, kad jāstrādā ar retāk lietotu valodu, tulkotājs var pieprasīt iepriekšēju brīdināšanu. Mazās valstīs nav viegls darbs dažu minūšu vai pat stundu laikā atrast kādu, kas runā, piemēram, volofu vai monu valodā. Turklāt, lai gan arī pastāv speciālistu saraksts, tas nenozīmē, ka viņi visu laiku sēž pie telefona aparāta un gaida piezvanām kādu no televīzijas kompānijas, lai sniegtu konsultāciju.

Protams, tāda veida darbam nepieciešama ilga subtitrēšanas pieredze, jo subtitri jāveido ātri, tai pašā laikā ievērojot normālas subtitrēšanas noteikumus, arī subtitru iedalījumu un parādīšanās laiku uz ekrāna. Vajadzīgi arī ārkārtīgi labi nervi. Ļoti svarīga ir atjautība un gatavība riskēt: jums jāpaļaujas uz savu nojautu un jāriskē, citādi subtitri ekrānā neparādīsies laikā. Tas jāņem vērā un jāsaprot, ka laika trūkuma un visu minēto problēmu dēļ rezultāts vienmēr nebūs nevainojams.

Bieži vien notiek tā, ka ziņu subtitrētājs pēkšņi — raidīšanas laikā — atklāj, ka ir pieļāvis kādu mazu (vai pat lielu) kļūdu. Tad viņš steigā nospiež attiecīgo pogu, «vainīgais» subtitrs nozūd, un nākamais parādās krietni par agru. Tā rīkojoties, viņš tikai atņem lielai auditorijas daļai būtisku informāciju. Ātrie lasītāji, kuri parasti ir vislielākie kritizētāji, jau ir atklājuši kļūdu un subtitra nozušana vienīgi aizkaitinās viņus vēl vairāk.

Dažreiz gara programma jāpārtulko nekavējoties; par katru programmas daļu tad atbild atsevišķs subtitrētājs. Tas nozīmē, ka subtitrēšanas sistēmai jāspēj apvienot šīs daļas kopā ļoti īsā laika sprīdī un jālieto vienkārši un droši paņēmieni. Subtitrētājam, stundām ilgi saspriņgti strādājot, iespēja kļūdīties ir ļoti liela.

Tulkojumi no mazpazīstamām valodām

Ir kāds specifisks uzdevums, ar kuru reti jānodarbojas kinofilmu vai video tulkotājiem, toties televīzijas darbiniekiem itin bieži. Tā ir tulkošana no tādām

valodām (kādu ir simtiem vai pat tūkstošiem), kas parastajai subtitrētāju «armijai» nav zināmas.¹ Parasti problēmas rada dokumentālās filmas vai aktuālo notikumu programmas, bet reizi pa reizei arī citas programmas vai filmas, kurās var būt teksti tādās valodās kā volofu, evondo, kikuju u.tml.

Dažreiz tādas programmas parādās kopā ar tulkojumu kādā no pasaules lielākajām valodām, parasti angļu valodā. Taču pēc savas pieredzes mēs zinām, ka uz šādiem tulkojumiem nevar droši paļauties, īpaši tas attiecas uz intervijām. Parasti intervētājs un intervējama sarunājas ar vietējā tulka palīdzību, kura kvalifikācija un profesionālisms ir tālu no vēlamā, turklāt šīs intervijas parasti ir krietni vien saīsinātas. Papildu grūtības var radīt politiskie faktori (piemēram, daudzās valstīs tulku uzvedībā vērojama tendence justies kā valdības pārstāvjiem) un reizēm pat režisora attieksme. Tā kā televīzijas auditorijā vienmēr būs atrodamī daži (reizēm daudzi) attiecīgās tēmas speciālisti — diplomāti un opozīcijas politiķi vienmēr īpaši interesējas par tāda veida programmām —, tad objektivitātes trūkums subtitros vienmēr izraisīs nopietnu kritiku.

Labākā metode šādos gadījumos, protams, ir pasūtīt pilnu tulkojumu kompetentam tulkotājam, un ļoti veicies ir tad, ja tulkojumā ir ziņas par cilvēku, kurš runā, par skaņu efektiem, izgriezumiem utt., kas var krietni palīdzēt subtitrētājam. Šo tulkojumu pēc tam rediģē un sadala subtitros, pievieno laika kodu un, ja titri jāievada raidīšanas laikā, atsevišķi vārdi vai skaņas tiek atzīmēti, lai palīdzētu ievadīšanas procesā.² Rezultāts jāpārbauda kopā ar tulkotāju.

¹ Zviedrijas televīzijas lielajā tulkošanas daļā ir apmēram 90 darbinieku, kuri kopuma pārvalda kādas 23 Eiropas valodas, kā arī tjurku, ķīniešu, japāņu, arābu un urdu valodu. Pat viņiem bieži nākas meklēt palīdzību no malas.

² Tomēr jāatzīmē, ka problēmas rada signālvārdi, jo jūs nepārvaldāt valodu, no kuras tulkots. Iespējams, ka jūs zaudēsiet secību garu runu vai ātru vārdu apmaiņu laikā. Šai gadījumā varētu palīdzēt papildu noskatīšanās, ieslēdzot hronometru programmas vai fragmenta sākumā un atzīmējot manuskriptā svarīgu kadru maiņu laiku. Raidīšanas laikā jūs ieslēdzat hronometru tieši tajā pašā vietā, un laika atzīmes palīdzēs ievietot subtitrus.

Šī metode, protams, jālieto arī kinofilmu subtitrēšanā, ja filma ir tulkota labi zināmā valodā no mazpazīstamas svešvalodas.

10. SUBTITRI CILVĒKIEM AR DZIRDES TRAUCĒJUMIEM

Pateicos, ka esat manī klausījusies ar tik labvēlīgu skatienu.

Nezināms Francijas parlamenta loceklis

Televīzijas programmu subtitrēšana cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem ir veselas grāmatas, nevis vienas nodaļas temats. Šis īpašais subtitrēšanas veids ir labi zināms daudzās valstīs, pat tādās kā Padomju Savienība, kur subtitrēšana nav izplatīta. Organizācijas, kuras pārstāv cilvēkus ar dzirdes traucējumiem, pieprasa šo subtitrēšanas veidu, un tas strauji izplatās.

Subtitrēšanu var iedalīt divās kategorijās, atkarībā no tā, kam subtitri domāti: auditorijai kopumā (parastie subtitri) vai tikai tiem, kas izvēlēsies šo iespēju ar teleteksta palīdzību. Moderno uztvērēju teleteksta sistēma ir aprīkota ar dekoderu un burtu ģeneratoru, kas producē pārraidītajā attēlā apslēptos subtitrus un ievieto tos attēlā uz ekrāna.

Dažās valstīs parastie subtitri, kas domāti cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem, bija teleteksta priekšteči, un tos joprojām lieto paralēli teletekstam, īpaši ziņu raidījumos un populāru programmu atkārtojumos pat tajās valstīs, kur lieto teleteksta sistēmu. Teleteksta uztveršana ir saistīta ar papildu izdevumiem, jo ar nepieciešamo iekārtu apgādāta televizora cena ir 10—15 procentus augstāka nekā parasta aparāta cena. Tā rezultātā relatīvi liela auditorijas daļa, ieskaitot tos, kam šī sistēma ir ļoti nepieciešama, nav vēl iegādājusies attiecīgu televizoru, kas ļauj izmantot teletekstu.

Teleteksta subtitri

Slēptie subtitri galvenokārt tiek sagatavoti ar tādām pašām metodēm kā parastie. Parastie subtitri ar burtu ģenerators palīdzību tiek ievietoti televizora attēlā, bet teleteksta sistēmu lieto slēptajiem subtitriem.¹ Tas ļauj skatītājam izvēlēties, vai skatīties subtitrus vai ne. Subtitru teksti var būt vairākās rindās, taču parasti lieto tikai divas vai, lielākais, trīs rindas. Cita iespēja ir izmantot krāsainus subtitrus (vai nu krāsainu tekstu uz melna fona vai baltu tekstu uz krāsaina fona). Iemesli krāsainu subtitru lietošanai ir paskaidroti tālāk.

Būtisks trūkums, kas piemīt teleteksta subtitriem, ir to sliktā salasāmība (kā tas jau minēts iepriekš). Gan burtu skaidrība, gan krāsu asums krāsainos subtitros ir daudz sliktāks nekā parastajos. Dažās sistēmās tas tiek kompensēts ar iespēju palielināt tekstu, pat divas reizes. (Faktiski dažās valstīs subtitriem vienmēr lieto dubulta lieluma burtus.) Cits trūkums ir tas, ka zīmju skaits vienā rindā ir ierobežots, atkarībā no sistēmas tas var būt 28—37 zīmes. Sistēma pamatojas uz vienkāršu burtu ģeneratoru, teksta burti ir vienāda platumā, līdzīgi ar rakstāmmašīnu rakstītiem burtiem, bet ir relatīvi maz diakritisko zīmju un speciālo burtu.

Īpašas prasības

Cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem un nedzirdīgajiem ir īpašas prasības attiecībā uz subtitriem.

¹ Sistēma darbojas šādi: digitāli kodēta informācija, burti vai attēla elementi tiek pārraidīti dažās brīvās rindās ārpus ekrānā redzamā attēla. Ja sekundē tiek parādīti 25 kadri, tad šim mērķim ir izmantojamas vismaz 50 rindas sekundē (katra satur 360 vienību). Caur uztvērējā esošo dekoderu šī informācija tiek nodota burtu ģeneratoram, ļaujot aizstāt attēlu ar tekstu vai arī pievienot to attēlam. Lietojot tālvadības pultī, skatītājs var izvēlēties lappusi (ar 24 x 40 zīmēm), kas satur ziņas, laika prognozi, televīzijas programmu, sporta un cita veida informāciju utt. Tādā veidā ir pieejamas aptuveni 800 lappuses. Specifisku programmu subtitri ir izvietoti vienā no tādām lappusēm. Pastāv dažādas sistēmas, piemēram, *Oracle*, *Ceefax*, *Antiope*.

- 1) Bez teksta tulkojuma ir vajadzīga arī papildu informācija, kura cilvēkiem ar normālu dzirdi tiek dota ar citām skaņām, ne tikai runu. Kādēļ jaunā sieviete uz ekrāna ir šausmu pārņemta? Tie, kuri dzird slepkavas soļus uz kāpnēm, protams, zina atbildi, bet tiem, kuri tos nedzird, šī informācija jāpaziņo papildus. Norāde iekavās «Soļi uz kāpnēm» jāpievieno virs subtitriem atsevišķā rindiņā, ja iespējams, citā krāsā. Pat cilvēki ar nelieliem dzirdes traucējumiem būs pateicīgi par šo informāciju, kas apliecinās, ka viņi sadzirdējuši pareizi.
- 2) Viņiem jāzina, kurš ko saka. Ja jūs nedzirdat personāža balsi, ir ļoti grūti saprast, kurš teksts pieder attiecīgajam runātājam, īpaši ja attēlā redzami vairāki cilvēki vienlaikus un kamera nav vērsta uz runātāju, kā tas bieži vien ir. (Par to var viegli pārliecināties, nogriežot skaņas līmeni līdz nullei, kad jūs skatāties programmu ar subtitriem. Rezultāts būs tāds, kādu to redz un dzird nedzirdīgie cilvēki.) Viens veids, kā atrisināt šo problēmu, ir piešķirt atsevišķu krāsu katra personāža teiktajam, un informāciju par to publicēt televīzijas programmā vai ievietot teleteksta informācijas lappusēs. Krāsu lietošanu vajadzētu ierobežot līdz divu vai trīs galveno personāžu runas apzīmēšanai: uzmanīgi jāizvēlas krāsas, kas neietekmē salasāmību. Var iekrāsot arī subtitrus, kas pārstāv diktora teksta runātāju, kā arī dziedātāja balsi.
- 3) Iepriekšējās nodaļās skartā tēma par skatītāju lielo dažādību attiecībā uz viņu lasīšanas ātrumu un valodas prasmi vēl lielākā mērā attiecas uz subtitrēšanu nedzirdīgajiem. Šos subtitrus faktiski lasa dažādas skatītāju kategorijas. Ideāls risinājums būtu apgādāt programmas ar iespēju no vairākiem subtitru komplektiem izvēlēties to, kurš vislabāk atbilst katra skatītāja lasīšanas spējām.

Auditorija ar dzirdes traucējumiem

Kopš dzimšanas kurli cilvēki veido proporcionāli nelielu, taču nozīmīgu iedzīvotāju daļu (apmēram vienu tūkstošdaļu). Pat ja viņi ir iemācījušies lasīt, rakstīt un perfekti nolasīt lūpu kustības, viņu spēja saprast rakstītu vai runātu dzimto valodu bieži vien ir samērā ierobežota. Jebkurā gadījumā viņu īstā dzimtā valoda ir zīmju valoda; tā valoda, ko lieto sabiedrība, kurā viņi dzīvo, ir viņu otrā valoda. Šai grupai ir svarīgi pārdomāt vārdu krājumu un subtitros lietot vienkāršotu sintaksi, kā arī saglabāt nelielu subtitru ātrumu. To visu nav viegli izpildīt pat Zviedrijā, kur šīs grupas vajadzībām tiek veltīta liela uzmanība. Šiem cilvēkiem subtitri ir vienīgā iespēja baudīt televīzijas programmas. Ja ir pieejams vajadzīgais finansējums, šim skatītāju kontingentam vajadzētu veidot speciālas versijas programmām svešvalodās. Uzmanīga rediģēšana un rindiņu saskaņošana ar runātajām frāzēm ir vēl viens svarīgs pasākums, kad runa ir par tādu subtitru izveidošanu, kas būtu saprotami minētajai skatītāju grupai.

Daudz vairāk cilvēku cieš no dzīves gaitā iegūta dzirdes zuduma vai nopietniem dzirdes traucējumiem. Šās grupas cilvēkiem ir tikai viena dzimtā valoda, un viņiem ir daudz vieglāk lasīt subtitrus normālā ātrumā un saprast sarežģītāku sintaksi un vārdu krājumu, nekā tas ir kopš dzimšanas nedzirdīgajiem. Taču arī viņiem trūkst akustiskā atbalsta, kas ir cilvēkiem ar normālu dzirdi, un tas nozīmē, ka subtitru izlasīšanai nepieciešams ilgāks laiks un papildu uzmanība. Tādēļ arī šai grupai ir savas specifiskas prasības attiecībā uz subtitriem.

Trešo un pārsteidzoši lielo grupu veido skatītāji, kuriem subtitri nav nepieciešami, taču kuri tik un tā tos skatās — tikai tādēļ, ka tie redzami ekrānā un ir grūti nelasīt kaut ko, kas ir acu priekšā. Dažiem šās kategorijas indivīdiem subtitri šķiet Dieva sūtīti, piemēram, imigrantiem vai skolas vecuma bērniem, kuri tikai iegūst, savienojot runāto un rakstīto informāciju. Daži atkal var nesaprast, ko cilvēki saka filmā vai televīzijas izrādē, īpaši, ja persona runā dialektā. Subtitriem ir

arī tā priekšrocība, ka skatītājs var samazināt skaļumu, lai netraucētu guļošus bērnus, kā arī subtitri padara daudz vieglāk saprotamu programmu, kas jāskatās trokšņainā telpā.

Diemžēl pastāv interešu konflikts starp trešo grupu un divām iepriekšējām, jo cilvēkiem ar normālu dzirdi subtitru pārspilētā vienkāršība un lēnums var likties kaitinošs. Teleteksta subtitru gadījumā nekas nekavē tādus skatītājus tos izslēgt, taču parastajiem subtitriem tāda problēma paliek, lai gan to nevajadzētu pārspilēt: galu galā svarīgākais ir sniegt informāciju tiem, kam tā visvairāk nepieciešama.

Sinhronā subtitrēšana

Pirksts kustas, raksta, uzrakstijis pazūd,
Ne prāts tavs, ij ne dievbijība tava
Nepielūgs to rindas pārrakstīt;
Un as'ras lietās ij ne vārdu neaizskalos.

E.Ficdžeralds, Omāra Haijāma rubajata

Organizācijas, kas pārstāv cilvēkus ar dzirdes traucējumiem, visbiežāk pieprasa, lai subtitrētas un/vai zīmju valodā pārveidotas tiktu ziņu programmas un tiešie izklaidējošie raidījumi. Acīmredzamu iemeslu dēļ šī prasība ir visgrūtāk izpildāma (tas ir arī visdārgāk), daļēji tādēļ, ka parasti materiāls tiek pabeigts tikai īsi pirms pārraides un ziņu raidījuma vai diskusijas vadītājs nevar tikt saistīts ar noteiktu scenāriju.

Daudzās valstīs ziņu raidījumi, vismaz daudzi no tiem, ir apgādāti ar parastajiem vai teleteksta subtitriem. Ziņas, ko lasīs diktors, tiek rediģētas un iesniegtas subtitrētājam, kurš raksta subtitrus parastajā veidā un ieliek vajadzīgajās vietās raidīšanas laikā. Komentāru teksts tiek apstrādāts tieši tādā pašā veidā. Tas bieži vien izdodas ļoti labi.

Taču tik un tā parādās problēmas. Dažas no tām, protams, ir tādas pašas, ar kādām sastopas ziņu raidījumu tulki. Ziņas tiek piegādātas pašā pēdējā brīdī,

un ir maz laika jebkādai subtitrēšanai. Raidīšanas laikā var tikt mainīta sižetu kārtība, un, pat ja tas notiek pirms raidījuma, subtitrētājam par to nepaziņo. Tādēļ viņš palaiž garām vienu vai divus subtitrus, kamēr sameklē īsto sižetu. Turklāt ziņu vadītājs bieži mēdz improvizēt, kas var samulsināt subtitrētāju, un tāda improvizācija, protams, netiks subtitrēta.

Dažos gadījumos iesaka veikt ziņu raidījumu sinhronu subtitrēšanu vai pat sinhronu tulkošanu, tāpat kā sinhroni tulko no kādas svešvalodas lekciju vai debašu laikā. Nākotnē tas noteikti būs iespējams: jau tagad var pārtulkot runātu vārdu rakstītā tekstā nedzirdīgo vajadzībām.¹ Taču viena vai divas problēmas ir jāatrisina. Pirmām kārtām jāatrisina jautājums, kā rakstīt subtitrus vajadzīgajā ātrumā, un, otrkārt, kā atrast subtitrētājus ar nepieciešamo kvalifikāciju.

Subtitru ātruma palielināšana

Rakstīt subtitrus tādā pašā ātrumā, kā normāli runā, lietojot standarta QWERTY tastatūru, ir praktiski neiespējami. Pat ar augsti attīstītu saīsinājumu programmu, kas palielina rakstīšanas ātrumu par 20—40 procentiem, tādu tempu var sasniegt tikai izņēmuma gadījumos. (*Recap*, *Supertext* un *Hi-Link* ir piemēri tādām programmām.)

Situācijas risinājumam var lietot speciālu «akordu tastatūru», līdzīgu stenografēšanas mašīnai, kas ļauj rakstītājam nospiegt divus vai vairākus taustiņus vienlaicīgi, t.i., atsevišķu burtu vietā rakstīt zilbes un pat veselus vārdus. Lietojot «inteliģentās» jeb speciāli noteiktai valodai radītas programmas, kas labo iespējamās kļūdas, piemēram, izlabo «dipslejs» uz «displejs», kļūdu skaits parasti nav liels. Irniecīga, bet pilnībā pieņemama atkāpe no laika, ko izraisa rakstītāja novēlotā reakcija. Šis «atkāpes» rādītājs pieredzējušiem rakstītā-

¹ Piemēram, *Palantype* sistēma ļauj pārveidot īsus stenogrāfijas simbolus normāli rakstītā tekstā, lai gan ar apmēram 5 sekunžu ilgu aizkavēšanos un diezgan daudzām kļūdām.

jiem (kas īpaši speciālizējušies) parasti ir 2—3 sekundes. Pastāv vairākas programmas un tastatūras, kas darbojas pēc minētajiem principiem, piemēram, *Velotype*, *Stenotype*, *Digitext*. (Skat. attēlu 126. lpp.)

Viena problēma, ko rada uz fonētiku vai zīlēm balstītas sistēmas, ir svešu vārdu un nosaukumu pareizrakstība, kas īpaši bieži sastopami ziņu raidījumos. Šie vārdi ir pretrunā ar programmu pareizrakstības noteikumiem, ja vien nav iespējams «izslēgt» šos noteikumus, lietojot funkciju taustiņus. Dažās programmās rakstītājs pats var iekļaut cilvēku vārdus un organizāciju nosaukumus, kas visbiežāk sastopami ziņu raidījumos, tādējādi uzdodot programmai pareizi rakstīt tādus vārdus kā, piemēram, «Sevardnadze» vai «Mīnā' al—Ahmadī».

Vēl labāk, ja ir iespējams kombinēt akordu tastatūru ar programmu, kas paredz parasto subtitru uzrakstīšanu un uzkrāšanu pirms to parādīšanas. Tas dod iespēju sarindot jau sagatavotos subtitrus un tad nepieciešamības gadījumā ievietot arī sinhronos subtitrus, kad ziņu vadītājs runā bez iepriekš uzrakstīta teksta vai improvizē.

Sinhronai subtitrēšanai nepieciešamās iemaņas

Sinhronā subtitrēšana nepārprotami izvirza ārkārtīgi augstas prasības subtitrētājam, daudzējādā ziņā līdzīgas tām, kādām jāatbilst sinhronajam tulkam, izņemot svešvalodu zināšanas. Nepietiek tikai ar spēju rakstīt tādā pašā ātrumā, kādā tiek lasīta informācija, t.i., vismaz 150 vārdu vai 800—900 piesitienu minūtē. Tādu ātrumu sasnieguši tikai nedaudzi cilvēki, un ar precīzu vārdu uzrakstīšanu vien parasti nepietiek: jāņem vērā starpība starp runāto un rakstīto valodu, jo pēdējā ir mazliet formālāka un koncentrētāka.

Kā jau tika minēts iepriekš, lai subtitri būtu tiešām noderīgi kopš dzimšanas nedzirdīgiem cilvēkiem, papildus jāņem vērā viņu bieži vien traucētā valodas attīstība. Vismaz šai skatītāju kategorijai subtitrus nevajadzētu veidot, ar stenogrāfisku precizitāti reproducējot runātos vārdus, bet gan adaptēti atspoguļojot būtiskāko.

Subtitrētājam, gluži kā konferences tulkam vispirms jāsaprot, ko tad īsti runātājs gatavojas pateikt, tādēļ ir jāgaida, līdz runātājs teikumā ir ticis krietni tālu. Tādēļ subtitri nebūs gluži sinhroni, bet atpaliks par pāris sekundēm, tieši tāpat, kā tas notiek, sinhroni tulkojot konferencē. Tas izvirza lielas prasības subtitrētāja analītiskajām spējām un atmiņai, ne tik daudz koncentrējoties uz vārdiem, cik uz to nozīmi.

Viņam arī kaut kas jāzina par programmā apspriežamo tematu, kas nozīmē, ka būtu jāredz vismaz kaut kādi teleksi vai citi teksti, kuri attiecas uz programmu, cik nu savlaicīgi pirms pārraides tas ir iespējams. Tie patiešām ir maldi, taču pārlieku daudzi domā, ka ir iespējams veikt sinhronu rakstīta teksta tulkošanu (ja nu vienīgi tas ir ļoti vienkāršs) bez iepriekšējas sagatavošanās.¹

Ja subtitrētājam pietiek laika un ir atbilstoša sinhronās subtitrēšanas sistēma, kas viņam ļauj viegli apvienot jau subtitrētus sižetus ar pašreiz subtitrējamiem, var iegūt apmierinošu rezultātu. Šāda ziņu raidījumu subtitrēšanas metode tiek lietota daudzās valstīs jau gadiem ilgi, un ir gūta vērā ņemama pieredze, lai gan vēl aizvien nav atrasta perfekta sistēma.

Apmācība

Iepriekš aprakstītā metode nav no lētajām. Nepieciešams vismaz gadu trenēties, lai apgūtu darbu ar akordtastatūru, un cilvēkiem ar nepieciešamajām zināšanām, īpaši ar labu valodas izjūtu, jāpiedāvā viņu kvalifikācijai atbilstošs atalgojums. Iedomā, ka šim darbam varētu apmācīt tikko kā no skolas sola nākušus jauniešus, ir tukša fantāzija. Visdrīzāk veiksies tādiem cilvēkiem, kuri ir strādājuši par sinhronajiem tulkiem, žurnālistiem vai subtitrētājiem, un tādiem, kuri ir apmācīti lietot jauno tastatūru. Uzskats, ka iemaņas darbā ar stan-

¹ Starptautisko konferenču tulki pieprasa saņemt uzrakstītas runas vismaz 24 stundas iepriekš. Pretējā gadījumā viņi var izslēgt savus mikrofonus!

arta tastatūru ir šķērslis akordmetodes apguvē, ir pilnīgi aplams: māka spēlēt klarneti diezin vai apgrūtinās trompetes spēles apguvi. Labu pirkstu kustīgumu un citus tehniskus momentus ir diezgan viegli apgūt, ja vien jau ir kādas pamatzināšanas. Parasti standarta tastatūras lietošana nerada nekādas grūtības tiem, kas labi raksta ar stenografēšanas mašīnu.

Sinhronā tulkošana un subtitrēšana

Reizēm tiek izvirzīta doma, ka sinhronās subtitrēšanas speciālistam būtu iespējams iemācīt arī sinhrono tulkošanu. Teorētiski tas ir iespējams, tāpat kā ir iespējams iemācīt sinhrono mutvārdu tulku veikt sinhronu rakstisku tulkojumu mutiskā vietā. Galvenā problēma ir tā, ka varētu būt nepieciešama ļoti ilga un dārga apmācību programma. Tāpat būtu grūti atrast cilvēkus, kuri gribētu riskēt ar savu karjeru, jo netiek dotas nekādas garantijas. Turklāt — iespējams, tas ir svarīgākais faktors — rezultātā tik un tā radīsies «mutisks tulkojums», kaut gan rakstiskā veidā, kurš neizturēs salīdzinājumu ar rūpīgi sagatavotu importētas programmas vai pat ziņu telegrammas tulkojumu.

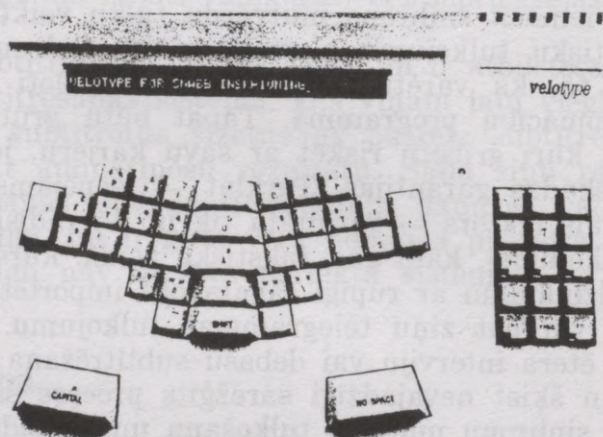
Tiešā ētera interviju vai debašu subtitrēšana citā valodā man šķiet nevajadzīgi sarežģīts process salīdzinājumā ar sinhronu mutisku tulkošanu un aizkadra balsi, kas parasti dod pietiekami labu rezultātu.

«Ātrie komentāri»

Pastāv speciāls subtitrēšanas variants, kurš labāka vārda trūkuma dēļ varētu tikt nosaukts par «saīsināto subtitrēšanu» vai «ātro komentāru». Tāda paņēmiena nolūks ir nevis sniegt pilnu tulkojumu tam, kas ticis pateikts, bet tikai piedāvāt nelielu kopsavilkumu. (Te, protams, nepastāv noteikta robežlīnija starp tāda veida subtitrēšanu un to, kas domāta kopš dzimšanas nedzirdīgiem cilvēkiem.)

Saīsināšanas pakāpes ir dažādas. Augstākā pakāpe ir — lietot subtitrus kā palīgu vienīgi dažiem balsta vārdiem svešvalodu apguves programmās. Cits saīsināto subtitru lietojums ir sporta programmās, kur tiek piedāvāts saīsināts komentārs, pārsvarā cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem, kā arī saraksts ar spēles vai sacīkšu rezultātiem, kuru, protams, labprāt lasa arī tie skatītāji, kuriem nav nekādu dzirdes problēmu.

Saīsinātā subtitrēšana vienmēr tiek veikta ar teleteksta paņēmieni, un te var lietot standarta tastatūru, jo šajā gadījumā netiek prasīts tāds ātrums un absolūts sinhronums, kā tas ir attiecībā uz ziņu programmām, kur subtitrēšana notiek raidīšanas laikā. Dažus materiālus, protams, var sagatavot jau iepriekš.

«Akordu tastatūra» izskatās pavisam citādi nekā parastā. (Skat. 122. lpp.)

11. SUBTITRĒŠANA VAIRĀKIEM MEDIJIEM

Arvien pieaug tendence vispirms rādīt filmas vai programmas vienā medijā un pēc tam citos. Sākumā filmas vispirms tika rādītas kinoteātros, pēc tam televīzijā. 70. gados parādījās videofilmas un kļuva par vidusposmu starp

kinoteātriem un televīziju. Šai ķēdītei tagad pievienojušās satelītu, kabeļu un maksas televīzija, kuru vieta parasti ir starp videonomu un sabiedrisko televīziju.

Šie nesēni pievienotie ķēdes posmi tomēr neprasa nekādas subtitrēšanas modifikācijas, līdz ar to no šā viedokļa var tikt iedalīti tajā pašā kategorijā kā video un televīzija, lai gan skatītāji, kuri neinteresējas par tādām tehniskiem jautājumiem, kā filmas nonāk uz ekrāna, uzskata šo posmu par televīziju. Maksas televīzija (*pay-per-view* — PPV, angļu val.) ir īpašs gadījums, jo tā atrodas starp kino un video, taču joprojām tiek uzskatīta par televīziju.

Kā jau minēju iepriekš, runājot par subtitrēšanas vēsturi, senāk neviens neuzdeva jautājumu: «Vai kino subtitrus var lietot arī televīzijas vajadzībām?» Tas likās pašsaprotami, un vienus un tos pašus subtitrus rādīja ar tādu pašu ātrumu gan kino, gan televizoru ekrānos. Dažās valstīs to dara vēl joprojām. Tomēr, kā jau norādīts iepriekš (skat. 37.—41. lpp.), tas nav apmierinošs risinājums. TV uztvērēja sliktākā izšķirtspēja un citi faktori, piemēram, atšķirības starp televīzijas un kinoteātru auditoriju, rada nepieciešamību palēnināt subtitrus, rādot tos video un, protams, televīzijā.

Ar laiku daudzās valstīs par ierastu lietu kļuva jaunu versiju sagatavošana demonstrēšanai video un televīzijā. Parasti tas saistījās tikai ar subtitru saīsināšanu, dažreiz hronometrāžas modifikāciju un subtitru iedalījumu. Dažas kompānijas sagatavoja pilnīgi jaunas versijas, kas pilnībā atbilda gadu gaitā izveidotajiem standartiem attiecībā uz mediju atšķirībām.

Pēdējo gadu laikā strauji pieaugošās konkurences spiediena rezultātā gan filmu, gan video un televīzijas kompānijas, gan to darba racionalizācijas speciālisti sāk izrādīt pieaugošu interesi par subtitrēšanas izmaksām. Dažas kompānijas apsprieda iespējamus veidus un līdzekļus, kā samazināt šos izdevumus, un citas jau ir izteikušas konkrētus priekšlikumus. Kopš iespējams samērā precīzi ieplānot, kura filma varētu parādīties video versijā un, iespējams, tiks arī demonstrēta televīzijā, kādēļ gan neradīt subtitrus, ko var pielāgot vairāk nekā viena medija vajadzībām?

Tā kā kino subtitri ir pārāk ātri televīzijai, liekas loģiski sākt no otra gala un sagatavoto televīzijas versiju izmantot arī kinoteātru vajadzībām. Tieši tā pāris reižu mēģināja darīt, un galvenais slēdziens bija viens: kinoteātru pastāvīgajiem apmeklētājiem šādi subtitri šķiet pārlietu lēni, t.i., ekrānā tie redzami pārāk ilgi. Problēma ir mazāk sāpīga attiecībā uz videofilmām. Bieži vien atrastais risinājums ir tāds, ka subtitrētājs veido filmai divas versijas, vienu — kinoteātriem un otru — video, turklāt pēdējo versiju vairākās valstīs lieto arī televīzijas vajadzībām. Procedūra parasti ir tāda pati kā iepriekš aprakstītā, kas nozīmē, ka pirmo izgatavo kino versiju un tad to pielāgo demonstrēšanai video. Kā jau tika minēts iepriekš (113. lpp.), labāk tomēr būtu šo procedūru apgriezt otrādi.

Multilingvālā subtitrēšana

...vecais Bībeles mīts iegūst jaunu jēgu, valodu sajaukums vairs nav sodība, sižets sasniedz baudu valodu kopdzīvē, *tās strādā plecu pie pleca*: baudāms teksts ir laimīgā Bābele.

Rolāns Bartess, Teksta bauda

Tādās divvalodu valstīs kā Somija un Beļģija filmu subtitrēšana vienlaicīgi divās valodās jau ir kļuvusi par standartpraksi daudzu gadu garumā. Dažās valstīs subtitrēšana notiek pat trīs valodās. Šādos gadījumos uzraksti aizņem divas, trīs vai četras rindas — vienu vai dažreiz divas rindas katrai valodai, un subtitru nomaiņai, protams, jābūt vienlaicīgai. Tehnika ir ārkārtīgi primitīva un rada problēmas, saistītas ar dažādu titru garumu pat vienkāršākajās frāzēs, kas izriet no valodas īpatnībām. Salīdziniet, piemēram, franču *Qu'est-ce que c'est que ces manières!* ar vācu *Benimm dich!* (Abi nozīmē pamudinājumu uzvesties pieklājīgi — tulk. piez.) Tomēr četru rindu subtitri nosedz nomācoši lielu ekrāna daļu. Nav tik vienkārši pat ar šodienas tehniku atrast risinājumu šīm problēmām, kad jāsubtitrē kinofilmas.

Televīzija piedāvā daudz lielākas iespējas atrast praktisku risinājumu, tajā pašā laikā šīs problēmas šajā medijā ir vēl akūtākas. Programmas, ko raida caur satelītu, vienlaicīgi tiek raidītas uz vairākām valstīm, un acīmredzamu iemeslu dēļ ir vēlams tās subtitrēt attiecīgo valstu valodās, citādi popularitātes reitings krītas, un līdz ar to ienākumi no reklāmām. Pat vienas valsts ietvaros, īpaši tas attiecas uz atsevišķu sabiedrisko televīzijas kompāniju raidījumiem, būtu ļoti vēlams subtitrēt programmas vairākās valodās gan nacionālajām minoritātēm, gan imigrantu grupām, vai pat dažādām skatītāju kategorijām ar dzirdes traucējumiem. Skatītājam jādod iespēja izvēlēties viņam piemērotāko versiju.

Viena metode iesaka lietot vienu un to pašu laika kodu dažādām versijām un ievietot tās katru savā teleteksta lappusē. Tādējādi skatītājam tiek piedāvāta izvēles iespēja, ja vien viņa televizors ir apgādāts ar teleteksta uztveršanai nepieciešamo aprīkojumu. (Tādu tehniku var izmantot arī kabeļu tīklā vai apakšstacijā, kur izvēlas valodu un, izmantojot burtu ģeneratoru, kas dod labākas kvalitātes burtus nekā uztvērējos ievietotie, pārraida subtitrus caur kādu no tīkla kanāliem. Šo tehniku Eiropas tirgū izmanto *Filmnet* kanāls.) Priekšrocība ir tā, ka uzrakstus raida centralizēti, izmantojot vienu datoru. Skatītāji, kuri kaut kādu iemeslu dēļ vēlas skatīties subtitrus citā valodā, var izvēlēties attiecīgo teleteksta lappusi, un izvēlētie subtitri aizstās tos, ko raida kabeļu tīkls.

Iepriekšēja laika iedalīšana

Filmu vai televīzijas programmu subtitrēšana vairākās valodās vēl nenozīmē, ka šīs versijas jārada vienlaicīgi. Jau kopš trīsdesmitajiem gadiem filmas subtitrē ar nolūku izplatīt tās vairākās valstīs, un lielās kompānijas drīz vien atklāja, kā panākt ekonomiju. Tika attīstīta sistēma, pēc kuras jaunā formā noteica subtitriem atvēlēto laiku atkarībā no metražas un tā, kad katram

subtitram jāparādās un jānozūd. Tiek izstrādāts scenārijs, kurā atzīmēti visi dati (vairumā gadījumu vienlaikus arī saīsināts variants — montāžas lapa). Šos scenārijus dod subtitrētājiem, kuru uzdevums ir izveidot subtitrus viņu dzimtajā valodā noteiktajā garumā, bieži vien pat neredzot filmu. Vēlāk šie titri tiek ielikti vietā, ko, iespējams, dara tehniskais darbinieks filmas saņēmējvalsts filmu laboratorijā vai arī centrālajā laboratorijā (parasti Parīzē, ja runa ir par Rietumeiropu).

Tādā veidā izgatavotu subtitru kvalitāte ne vienmēr atbilst vēlamajai. Lai gan teksta svarīgāko vietu izvēlē, īpaši mazpieredzējušiem subtitrētājiem, palīdz rūpīgi izstrādātas montāžas lapas, kā arī vērtīgu informāciju teksta neskaidrāko vietu, slenga un dialekta izteicienu saprašanai sniedz pievienotie vārdu saraksti (vārdnīcas), sistēma darbojas kā spaidu kreklis, un rezultātā uz ekrāna rodas ātri aizzibošas pārmērīgi garu subtitru sērijas. Fakts, ka sagatavotos subtitrus ievieto nevis tulkotājs, bet tehniskais darbinieks, tikai palielina subtitru neatbilstību attēlam.

Ja montāžas lapas ir sagatavotas augstā līmenī (ie-teicams, lai tās gatavotu pieredzējis subtitrētājs ar labu laika iedalīšanas izjūtu) un subtitrētājs nepieciešamības gadījumā drīkst no tām arī «atkāpties», ar šo metodi tomēr iespējams krietni ietaupīt laiku. Modernās subtitrēšanas sistēmas ar laika kodu ļauj mainīt subtitru iedalījumu laikā. Tās arī dod iespēju montāžas lapu vietā lietot jau gatavotu subtitru disketi, kurā saglabāti laika kodi un atstātas brīvas vietas tekstam. Disketi var izmantot kā palīgu tulkošanai citās valodās.

Daudzas kompānijas jau lieto šo metodi, kas samazina izmaksas par subtitru ievietošanu filmas versijās citās valodās.

Jo vairāk tulkojuma valodas struktūra atšķiras no oriģinālvalodas struktūras, jo mazāk derīga ir tāda veida iepriekšējā laika iedalīšana. Daudzu Eiropas valodu struktūra tomēr ir samērā līdzīga, un līdz ar to lielas grūtības nerodas. Reizēm ļoti atšķiras atsevišķu izteicienu garums dažādās valodās, taču ir arī daudz līdzības starp izteicienu veidiem, īpaši tuvu radniecīgās valodās, tādās kā romāņu, slāvu vai skandināvu valodas.

Fakts ir arī tas, ka parasti filmā vai programmā runātais teksts nerada šaubas par titru ieteicamo novietojumu (lai gan to garumu ne vienmēr ir viegli noteikt). Pēc manas pieredzes, salīdzinot viena (labu) subtitrētāja versiju ar cita paveikto, deviņos no desmit gadījumiem subtitru iedalījums būs vienāds, kaut gan daļēji to varētu izskaidrot tādejādi, ka vienā kompānijā subtitrētāji strādā, balstoties uz vienādām pamatnormām. Izolētas frāzes, izsauksšanās, sasveicināšanās, runājošās personas pārtraukšana un, protams, īsi jautājumi un atbildes ir viegla lieta. Problēmas rodas, kad runa ir par neskaidra teksta būtiskākā satura atlasī, piemēram, ko subtitrēt, kad vienlaicīgi runā vairāki cilvēki.

Nav šaubu par to, ka iepriekšējas laika iedalīšanas lietderīgums ir atkarīgs tikai no tās kvalitātes un atbilstības vispārpieņemtajām normām. Nekvalitatīvs darbs, t.i., neloģisks, neritmisks vai paviršs iedalījums nevienam nepalīdzēs, un ir tikai subtitrētāja laika izniekošana.

Taču, ja darbs paveikts saskaņā ar principiem, pēc kādiem vadītos pats subtitrētājs, tad tas ir pavisam kas cits. Tas būs vairāk vai mazāk atbilstošs viņa paša hronometrāžai un noderēs par pamatu tulkojumam.

Kāpēc iepriekšējā laika iedalīšana nav populāra

Ir vairāki iemesli, kādēļ iepriekšējā laika iedalīšana nav populāra, īpaši televīzijas tulkoātāju vidū, un lielākoties tie ir meklējami vēsturē, filmu subtitrēšanas tradīcijās.

- 1) Netiek ņemts vērā tas, ka dažiem subtitriem tulkojumā nepieciešams vairāk vietas, nekā tas paredzēts oriģinālā teksta titros. Bieži vien tie ir angļu valodā, tādēļ atšķirības var būt ļoti ievērojamas.
- 2) Montāžas lapas dažkārt ir nevajadzīgi sīkumainas attiecībā uz kadru maiņām un subtitru sinhronizāciju ar dialogu — mantojums no filmu subtitrēšanas tradīcijām.
- 3) Nav iespējams grozīt iepriekš noteikto subtitru no maiņas brīdi tās tehnikas dēļ, ko lieto subtitru iespiešanai filmas kopijā.

Taču uz laika kodēšanu balstītā mūsdienu tehnika lielā mērā mazinājusi šo faktoru nozīmīgumu.

Attiecībā uz pirmo punktu jāatzīmē, ka starp dažām Eiropas valodām pastāv daudz lielākas atšķirības nekā starp citām, un iepriekšējās laika iedalīšanas izdevīgums jāizvērtē katrā konkrētajā gadījumā. Esmu pārliecināts, ka metode ir iespējama, veicot tulkojumus starp lielāko daļu slāvu un romāņu valodām, kā arī skandināvu un dažām citām ģermāņu valodām.

Trešais punkts vairs nav aktuāls. Ar lielāko daļu no mūsu dienās piedāvātajām laika kodēšanas sistēmām (nākotnē tādas droši vien būs gandrīz visas) ir samērā vienkārši mainīt subtitru parādīšanās un nozūšanas vietu. To var sasniegt vai nu ierakstot nepieciešamajā vietā jaunu kodu, vai pārdalot laika ziņā visu fragmentu.

Otrā punkta ievērošana lielā mērā ir atkarīga no pašu filmu kompāniju un subtitrētāju lēmuma. Ja iespējams vienoties par to, cik lielā mērā subtitriem jāsakān ar kadru maiņu, par laiku, cik ilgi pilnu divu rindu subtitram jāpaliek uz ekrāna (protams, ja ir vienošanās par divu rindu subtitriem), par laiku, kas atvēlēts vienvārdīgam titram, u.tml., tad varētu vienoties arī par iepriekš kodētas disketes lietošanu. Šajā gadījumā ir svarīgi, lai dažādas tehniskās sistēmas būtu savienojamas un varētu lasīt citas sistēmas disketi. (Starptautisko subtitrēšanas diskešu formāta standartu Tech 3264—E piedāvāja EBU, un to jau ir pieņēmušas vairākas subtitrēšanas sistēmas.)

12. SUBTITRI «ĀRPUS EKRĀNA»

Subtitriem ne vienmēr jābūt iespiestiem filmas lentē, ierakstītiem videokasetē vai pārraidītiem televīzijā. Kā jau tika aprakstīts nodaļā par subtitrēšanas vēsturi, pats pirmais subtitrēšanas patents tika pieteikts subtitru slaidu projicēšanai filmas demonstrēšanas laikā, un līdzīgas metodes joprojām lieto, lai apmierinātu specifiskas prasības.

Subtitrēšana skatuvei

Mans viedoklis ir tāds, ka opera vienmēr jādzied un jāklausās oriģinālvalodā. [...] Tā kā būtu par daudz cerēts, ka auditorija pietiekami labi zinās valodu, lai saprastu tekstu, virs skatuves jānovieto gaismas ekrāns, līdzīgs gaismas reklāmu un jaunāko ziņu elektriskajiem ekrāniem, un tas rādīs tulkojumu zviedru valodā.

Ebe Linde, Västöstligt — mest om teater, 1967

Šis citāts ir vissenākais, kādu vien es varēju atrast, kurā izteikta ideja «subtitrēt» teātra vai operas izrādi, kas notiek svešvalodā, lai gan es apšaubu, ka tas ir visvecākais, jo ir daudz piemēru titru demonstrēšanai teātros jau divdesmitajos gados (piemēram, Piskātora darbi vai Bertolta Brehta izrādes). Divas ieteiktās metodes ir līdzīgas tai, ko lieto elektriskajos reklāmas ekrānos uz ēku sienām, kuros burti vai teksts «skrien» no labās uz kreiso pusi vai mainās ik pēc dažām sekundēm, kā arī optiskajai filmu subtitrēšanas metodei, kur tulkojumu rāda ar projektoru virs skatuves (vai, kā tas ir operas gadījumā, kad rāda tekstu auditorijas dzimtajā valodā, jo operu ir grūti saprast jebkurā valodā).

Taču plašāku pielietojumu subtitrēšana skatuvei ieguva tikai tad, kad parādījās datorizēta subtitrēšana, un mūsu dienās eksistē dažādas sistēmas. Vairums no tām pamatojas uz lielformāta LED displeja (*light-emitting — diode* — optisko jeb gaismas diožu ekrāns — red. piez.) izmantošanu, kurš ir novietots virs avanscēnas un kuru vada subtitrēšanas dators. Pastāv arī sistēmas, kas lieto burtu ģeneratorus un videoprojektorus ar ekrānu. Izrāžu subtitrēšanai mēģināja lietot arī «kustīgos» jeb skrejošos subtitrus, taču tiem piemīt tas pats trūkums, kas kustīgajiem televīzijas subtitriem: tie pievērs sev pārlietu lielu uzmanību. Nekustīgie subtitri ļauj lielāku uzmanību veltīt tam, kas notiek uz skatuves.

Šajā gadījumā, protams, nevar būt runa par automātiskām sistēmām; subtitru «ievietošanu» parasti veic suf-

lieris. Operā ir ļoti svarīgi, lai uzraksti būtu labi pielāgoti dziedājumam. Iedalīt subtitrus laikā ir vienkārši, jo mūzika rada dabisku teksta rindu sadali.

Lugu izrāžu subtitriem jāatbilst tiem pašiem principiem, kas attiecas uz subtitrēšanu televīzijā, vienīgi subtitriem vajadzētu būt nedaudz lēnākiem, jo lielākajai auditorijas daļai skatiens jāvirza no aktieriem tālu līdz ekrānam, kas izvietots virs skatuves. (Ja subtitru ekrāns novietots pie rampas, daudzi parterā sēdošie cilvēki tos neredzēs. Turklāt teksta salasāmību traucēs prožektoru spožā gaisma.)

Subtitrēšana filmu festivālos

Bieži vien filmu izplatītāji, rādot filmas festivālos vai skatēs, nav droši par iespējamām kases ieņēmumiem un līdz ar to nav ieinteresēti maksāt augstu cenu par subtitrēšanu un varbūt vēltīgi iztērēt filmas kopiju. Tradicionālais risinājums tādos gadījumos ir sinhronā tulkošana, lai gan tā absolūti neapmierinās auditoriju.

Nesen radīta tehnika, kas ir līdzīga tai, kādu lieto teātra izrāžu subtitrēšanai. Zem ekrāna tiek novietots LED displejs, vai arī uz ekrāna, zem attēla titrus ar burtu ģeneratoru rāda videoprojektors. Tā kā videoprojektors rāda blāvāku attēlu nekā filmu projektors, filmas attēlā projicētajiem titriem ir tendence «izgaist», ja fons ir pārāk gaišs. Abās metodēs lieto personālo datoru ar tajā instalētu subtitrēšanas sistēmu un laika kodētāju vai kadru skaitītāju, lai titri atrastos istajās vietās. Lietojot modernos projektorus, problēmas nerodas, jo tiem ir pietiekami liels filmas rullis, tāpēc nav nepieciešami pārtraukumi vai projektora nomaiņa, tādēļ titri un attēls jāsaskaņo vienīgi filmas sākumā. Viena no tādām sistēmām izmanto mazus svītru kodus uz filmas lentes, lai norādītu runātā teksta sākumu un beigas, cita tajā pašā nolūkā lieto «balss atpazīšanas» programmu datorā.

Subtitrētāja uzdevums visos gadījumos ir tāds pats kā parasti strādājot ar kinofilmām.

Subtitrēšana konferencēs

Ir mēģināts aizstāt starptautisko konferenču runu sinhrono mutvārdu tulkošanu ar subtitriem. Uzraksti ir vai nu rādīti uz ekrāna kopā ar runātāja attēlu, vai bez tā.

Tādas metodes galvenā priekšrocība ir tulkotāja atbrīvošana no nepateicīgā uzdevuma mēģināt mutiski atveidot rakstītu tekstu. Tā piedāvā pilnīgi profesionālu un precīzu tulkojumu (konferences apstākļos teksta īsināšana diez vai ir nepieciešama vai vēlama). Ir pat iespējams demonstrēt vairākus paralēlus tulkojumus dažādās valodās, kurus rāda, saskaņojot ar viena cilvēka runu, jo nav nepieciešams turēties pie divu rindiņu limita un dažādu valodu struktūru ietekme uz rindu garumu nav noteicošā. Uzrakstus dažādās valodās var izvietot uz atsevišķiem monitoriem, kuri var atrasties dažādās telpās.

Nepieciešamo iekārtu izmaksas ir diezgan zemas, salīdzinot ar tām, kas nepieciešamas sinhronā mutvārdu tulkojuma nodrošinājumam. Protams, tulkošanas izmaksas būs samērā lielas, taču daudzos gadījumos tik un tā ir nepieciešams tulkot citiem nolūkiem, piemēram, publicējot konferences materiālus kādā krājumā. Vienīgās papildu izmaksas ir tās, kas saistītas ar teksta ievadīšanu subtitrēšanas sistēmā, turklāt daudzās iekārtās to pilnībā paveic programmatūra (*software*).

Viens acīmredzams trūkums šai metodei ir tas, ka runātājs nekādā gadījumā nedrīkst atkāpties no manuskripta, un tas ir ierobežojums, kuru daži runātāji nevar vai negrib pieņemt.

13. SKATS NĀKOTNĒ

Nākotne nav tagadnes uzlabošana. Tas ir kaut kas cits.

Elza Triole, Sarkanais zirgs

Pareģošana labākajā gadījumā ir visnotaļ riskanta nodarbe; mums visiem piemīt tendence skatīt nākotni

šodienas gaismā, un tikai pēc notikuma mēs spējam saprast, ka ir notikušas revolucionāras pārmaiņas. To sakot, es domāju, ka pastāv vairāki pareģojumi, īpaši attiecībā uz tehniskiem uzlabojumiem subtitrēšanas jomā, kurus var izteikt bez sevišķi liela riska.

Būtībā esmu jau vienu izteicis nodaļā par subtitrēšanas priekšrocībām, salīdzinot ar dublēšanu. Šķiet, visi speciālisti piekrīt, ka subtitrēšanai ir arvien nozīmīgāka loma tā dēvēto ekrāna mediju jomā, un drīz vien tas radīs prasību pēc arvien augstākiem standartiem, vismaz tas varētu attiekties uz sabiedriskās televīzijas kompānijām.

Uzlabota teleteksta tehnika

Diezgan droši var paredzēt, ka daudzi jauni attīstības virzieni televīzijā izmantos teleteksta tehnikas iespējas. Šī tehnika ļauj raidīt programmas subtitrēto versiju vairākās valodās vienlaicīgi, kas ir būtiski satelīttelevīzijas kompānijām ar to daudznacionālo un daudzvalodu auditoriju. Jau tagad tiek lietota uzlabota tehnika — *Level 2* un *Level 3 Teletext* ar labākas kvalitātes burtu plašāku izvēli un biežāk lietojamām diakritiskajām zīmēm. Konkurence starp televīzijas iekārtu ražotājiem ar laiku radīs vēl daudz labākus un lētākus burtu ģeneratorus.

«Subtitrēšana» neredzīgajiem

Šķiet absurdi runāt par subtitrēšanu akliem cilvēkiem, taču fakts ir tāds, ka viņi bieži sēž un kopā ar redzīgajiem «skatās» televīzijas pārraides. Viņi var sekot programmām, kas ir viņu dzimtajā vai arī viņiem saprotamā valodā, bet, ja ir jālasa subtitri, tad, protams, ja nepalīdz citi cilvēki, kas tos skaļi nolasa, viņi nespēj neko saprast. Nedrīkst arī aizmirst, ka pastāv dažādi redzes traucējumu līmeņi: «migla acu priekšā» var aizkavēt saskatīt subtitrus, taču ļauj saredzēt attēlu.

Dažas invalīdu organizācijas (īpaši Skandināvijā) ak-

tīvi cīnījās, līdz tika atrasts risinājums, kas apmierināja nedzirdīgos cilvēkus; atrisinājums jārod arī neredzīgo cilvēku problēmām.

Sistēma, kurā teleteksta informāciju auditorijai nodod televīzijas aparātā esošs runas sintezators nevis burtu ģenerators (vai abi kopā), ļauj aklam cilvēkam uztvert tulkojumu vienlaicīgi ar oriģinālo skaņu austiņās, iespējams, savienotās ar dzirdes aparātu. (Jau tagad akli cilvēki reizēm lieto runas sintezatorus kopā ar datoriem.)

Zviedrijā tāda tehnika jau ir veiksmīgi izmēģināta un drīz tiks ieviesta lietošanā.

Subtitri ārpus ekrāna

Cits jaunievedums teleteksta lietošanā varētu būt subtitru izvietošana ārpus ekrāna, piemēram, uz LED displeja zem tā. Tas atbrīvotu kinoteātru ekrānus no subtitriem un televīzijas attēlu no melnā teksta fona, kas daļai cilvēku tik ļoti nepatīk. Turklāt tas neietekmēs teksta salasāmību, tieši otrādi, tā tiks uzlabota. Jau izdarīti eksperimenti ar minētajiem displejiem, lietojot tādu pašu tehnoloģiju, kāda iepriekš aprakstīta, runājot par filmu festivālu vajadzībām.

HDTV

Viens no iespējamajiem risinājumiem būtu pieskaņot LED displeju ieviešanu ar augstas izšķirtspējas televīzijas (*High Definition Television* — HDTV) parādīšanos. Ar lielāka formāta ekrānu — 9:16, kas tiek izmantots šajā tehnoloģijā, ir samērā vienkārši zem ekrāna novietot LED displeju, un pircēji, kuri ir gatavi maksāt augsto cenu par HDTV televizoriem, tikpat labi varētu pieņemt arī papildu izmaksas par šo uzlabojumu.

Pat ja subtitri paliks uz ekrāna arī nākotnē, HDTV pilnīgi noteikti palīdzēs ievērojami uzlabot teleteksta burtu kvalitāti. Digitālās raidīšanas tehnoloģija un lielākā izšķirtspēja arī uzlabo burtu kvalitāti. Piemēram,

ši tehnoloģija atvieglo proporcionālo burtu atstarpju lietošanu pat teletekstā. Labākas kvalitātes burtu ģeneratoriem nav jābūt daudz dārgākiem, un tas ļaus satelītkanālu skatītājiem pašiem izvēlēties subtitru valodu, lietojot TV aparātos ievietoto pārslēdzēju.

Balss atpazīšana

Cita joma, kurā meklējumi ir pabeigti tikai eksperimentālā stadijā, ir datorizētas programmas balss atpazīšanai, ko subtitru izkārtošanā var izmantot laika kodētāja vietā. «Tehnoloģija skaņu atpazīšanai reālajā laikā» mazina sinhronizācijas problēmas. Skaņu celiņā ierakstītā informācija par to, kur jāsākas vai jābeidzas subtitram, tiek ievadīta datorā, un tas pārraides laikā atpazīst šo sistēmu. Pat tad, ja ir cits ātrums (piemēram, filmas projicēšanas ātrums kinoteātrī vai televīzijā), bojāta lente vai lentes pārtraukuma dēļ, mainot projektoru vai izvērses iekārtu, ir slikta sinhronizācija. Šī sistēma ļauj iztikt bez kodētāja lietošanas vai citām sinhronizācijas nodrošināšanas formām.

Datorprogrammas

Vairumā valstu subtitrēšanu izmanto tikai filmu vai televīzijas programmu tulkošanai, taču strauji attīstās arī subtitrēšana cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem. Tulkotāji, kas redz daudzās mono—, bi— un multilingvālās vārdnīcu programmu kompaktdisku reklāmas, kā arī terminoloģijas datu bāzes u.tml., ir ļoti apbēdināti, kad konstatē, ka tās ir sarežģīti lietot kopā ar vārdu apstrādes programmām. Tādām programmām jābūt tikpat vienkāršām lietošanā kā augsta līmeņa vārdu apstrādes programmās pieejamām vārdnīcām. Taču te jāiziet no vienas programmas un jāatver otra, kas ir diezgan complicēta un laikietilpīga procedūra. Dažreiz var lietot speciālas pārslēdzējprogrammas, lai ātri mainītu tulkojumu un vārdnīcas programmu, bet labākais risinājums būtu lietot divus datorus.

Taču subtitrētāji, kuri ir izmēģinājuši tādu kombināciju, nav apmierināti. Bieži vien metode nemaz nedarbojas, jo subtitrēšanas programma aizņem visu datora RAM jeb operatīvo atmiņu un/vai nestrādā speciālās makrodefinīciju programmas, ar kurām var pārslēgt uzdevumus, jo programmētājs savā tālredzīgajā laipnībā ir bloķējis visas visvairāk lietoto taustiņu kombinācijas, kas nav vajadzīgas pašai programmai. Tādējādi lietotāja kļūdas neatslēgs jeb «neuzkārs» datoru, taču uzdevumu pārslēgšanas programmām taustiņu kombinācijas parasti ir absolūti nepieciešamas!

Ikviens subtitrēšanas programmu programmētājs, kurš var izveidot interfeisu (ierīce vai programma, kas nodrošina divu programmu vai iekārtu mijiedarbību — tulk. piez.), kas ļauj lietot sistēmas ietvaros ārējas vārdnīcas vai komunikācijas programmas, uzreiz minēs ļoti pārliecinošu argumentu no pārdošanas aspekta. Lielākajai daļai tulkotāju, pat nesākot domāt par kaut ko «mašīntulkošanai» līdzīgu, šķitīs pievilcīga iespēja tiklīdz, kad nepieciešama vārdnīcas palīdzība, nospieš dažus taustiņus, lai ielūkotos skaidrojošajā vai divvalodu vārdnīcā, un atrast nepieciešamo vārdu vai frāzi. Iespējams, ar dažu taustiņu nospiešanu nepieciešamais vārds vai frāze automātiski tiks ierakstīts jūsu tekstā.

Varbūt mums tomēr jāpagaida, līdz šādas programmas būs attīstītas tālāk, lai izmantotu tās vienkāršās datoru vārdu apstrādes programmās — mūsu dienās tāda veida darbs tiek veikts vairākās vietās, iespējams, mums nemaz nav ilgi jāgaida.

14. NEPIECIEŠAMĀIS APRĪKOJUMS

Darba vieta

Protams, nav iespējams dot detalizētus noteikumus par subtitrētāja darba vietas iekārtošanu, tomēr pastāv daži nosacījumi, kuri vienmēr būtu jāpatur prātā.

Mūsu dienās gandrīz visi subtitrētāji strādā ar datoru

un videomonitoru. Pat ja jūs pilnībā neticat satraucošajiem ziņojumiem par elektromagnētiskā starojuma kaitīgo ietekmi, jūs rīkosieties prātīgi, ņemot vērā dažus vienkāršus ieteikumus, kā pasargāt sevi no iespējamās negatīvās ietekmes. Zema starojuma datoru ekrāni ir ieteicamāki par standarttipa, taču videomonitoru vai TV ekrānu starojums ir daudz spēcīgāks. Visa veida starojums samazinās proporcionāli attālumam kvadrātā; citiem vārdiem sakot, ja jūs dubultoņat attālumu starp sevi un starojuma avotu, starojums samazināsies četras reizes. Tādēļ vēlams videomonitoru novietot tālāk nekā datoru. Videomonitora lielumam jābūt minimālam, jo lielāka virsma dod spēcīgāku starojumu.

Daudz nopietnāka problēma ir statiskā elektrība, īpaši tas attiecas uz videoekrāniem, kuri pievelk putekļu daļiņas, kas var izraisīt ādas kairinājumu. Tāpēc ir svarīgi turēt ekrānu tīru no putekļiem, ieteicams to bieži slaucīt ar speciālā antistatiskā šķidrumā samitrinātu lupatiņu.

Jāpievērš uzmanība redzei. Brillu nēsātājiem ieteicams griezties pie speciālista optiķa un pasūtīt brilles īpaši darbam ar datoru. (Optiķis var pieprasīt sīkākas ziņas par skata leņķi un attālumu līdz tastatūrai, kā arī ekrānam un tekstam uz papīra.)

Pats par sevi saprotams, ka ekrāna un gaismas avotu izvietojumam jābūt tādā, lai līdz minimumam samazinātu visu lampu vai logu atspīdumus ekrānā (taču tas nav izdarāms tik viegli kā izklausās). Pastāv daudz grāmatu un brošūru datoru lietotājiem par darba vietas ergonomiju, un tās ir vērts izstudēt, īpaši par to, kas attiecas uz gaismas atspīdumiem un sēdvietas iekārtojumu.

Vēl viens svarīgs padoms ir — nestrādāt ilgi bez pārtraukuma. Nekad saspringti nestrādāņiet ilgāk par 45 minūtēm, neļaujot acīm atpūsties. Tāpat būtu labi nenovietot visas vārdnīcas un nepieciešamos materiālus, kā arī telefonu viegli sasniedzamā vietā. Tad jūs būsiet spiests pārtraukt darbu un laiku pa laikam atvirzīties no datora, tādēļādi šīs minipauzes būs ļoti svētīgas jūsu kakla, muguras un plecu muskulatūrai.

Pilnīgi skaidrs, ka tastatūrai jāatrodas piemērotā aug-

stumā un jums jāsež ērtā krēslā, taču neizdariet kļūdu, domājot, ka monitoram jābūt uzliktam uz datora (procesora). Tāds izvietojums gandrīz vai vienmēr ir par augstu un drīz vien izraisīs kakla vai muguras sāpes. Procesoru var novietot blakus monitoram, zem galda vai jebkurā vietā, kur tas netraucē. (Ja slēdzis procesora ieslēgšanai atrodas tā aizmugurē, var lietot sadalītāju ar pievienotu slēdzi, lai tādējādi varētu vienlaicīgi ieslēgt gan datoru, gan ekrānu, gan printeri.)

Videomagnetofons

Jums, protams, jālieto augstas kvalitātes videomagnetofons (mūsdienās vairums kompāniju strādā ar VHS standartu). Biežā lentes tišana uz priekšu un atpakaļ, ko dara subtitrētājs, rada drīzu iekārtas nolietošanos un izvirza augstas prasības tās izturīgumam. Videomagnetofonam jābūt viegli vadāmam un ar skaidri saredzamiem, lieliem un viegli pieejamiem vadības taustiņiem, vēlams ar tālvadības pulti. Vispraktiskākā ir sistēma paātrinātai demonstrēšanai abos virzienos un dažādos ātrumos, jo subtitrētājs vairākas reizes tīs lenti uz priekšu un atpakaļ, lai atrastu kāda dubla pirmo un pēdējo kadru vai runātā teksta fragmenta sākumu vai beigas. Skaitītāji, kas uzrāda minūtes un sekundes, ir ieteicamāki par tiem, kas uzrāda tikai metrāžu.

Stereoskaņas izmantošana strauji pieaug, un, ja jūsu aparatūrā ir LTC laika kods, jālieto magnetofons ar diviem audiokanāliem, jo skaņa ir vienā kanālā, bet laika kods citā.

Videomonitors

Videoekrānam nav jābūt speciālam monitoram: moderno televizoru attēlu kvalitāte ir pietiekami laba, un tie ir daudz lētāki. Taču tam ir jābūt ar video ieeju (parasti *Scart* vai *Peritel*), lai videosignāls tiktu raidīts tieši uz ekrānu bez liekas aplinkus transformācijas: videosignāls => HF modulators => antenas vads => HF

detektors => videosignāls, kas rezultātā samazina attēla asumu.

Ja jūsu lietotie video un datora monitori nolikti viens otram blakus, videomonitoram nevajadzētu būt pārlietu lielam, atkarībā no jūsu izvēles 25—35 cm pa diagonāli, citādi attēls būs svītrains un starojuma līmenis augsts.

Skana

Skaņai, ko dod TV uztvērēja vai videomonitora nelielais skaļrunis, ir diezgan zema kvalitāte. Labas austiņas, visbiežāk tieši pievienotas videomagnetofonam, ir daudz derīgākas. Liela priekšrocība ir iespēja novērst dažādus traucējošos trokšņus ar ekvalaizeru, kas līdzīgs tiem, ko lieto augstas tehnikas televizoros: pagrozot pāris regulatoru, var «noņemt» garāmripojoša vilciena klaņņus, ūdenskrituma šalkoņus vai circeņa sirsināšanu un piepeši skaidri sadzirdēt cilvēka runāto.

Dažreiz skaņu ieraksts ir pieejams atsevišķā audiokasetē. Ņemot vērā moderno VHS magnetofonu augsto skaņas kvalitāti, parasti audiokasete nav vajadzīga, taču ja jūsu VHS lietots gadiem ilgi, tad kasete var izrādīties noderīga.

Dators

Ja lieto komplekso subtitrēšanas sistēmu, tad datora izvēli nosaka vai vismaz ietekmē šīs sistēmas prasības. Kopumā runājot, vislabāk ir izvēlēties visātrāko datoru, kādu vien var dabūt; tam jābūt ļoti klusam, ieteicams ar termostatiski kontrolētu ventilatoru, lai samazinātu trokšņa līmeni; tam, protams, jābūt cietajam diskam, lai gan tā kapacitātei nav jābūt ļoti lielai; jābūt papildu spraugām, lai ievietotu sistēmai vajadzīgās plates. Visas sistēmas, kuras man nācies redzēt, lieto DOS operētājsistēmu, t.i., tās ir predzētas IBM personālajiem datoriem un nevar tikt lietotas *Macintosh* datoros.

Datora ekrāns var būt gan krāsains, gan melnbalts. Subtitrēšanas sistēmas, protams, ir vārdu apstrādes programmas, un vislabākā krāsu kombinācija šim nolūkam ir vispārpieņemta — melns teksts uz balta fona

(augstā videofrekvencē, 70 Hz, tiek nodrošināts noturīgs attēls). Taču labas kvalitātes, ieteicams VGA, krāsu monitors, iespējams būs lētāks un parasti ir pietiekami labs. Lētos melnbaltos ekrānus labāk neizmantot — praktiski neviens tos ilgi nelieto.

Hronometrs

Tagad, kad arvien lielāks subtitrētāju skaits savā darbā lieto uz laika kodēšanu pamatotas sistēmas, kurās laiku rāda nepārtraukti uz datora displeja vai videomonitora, liekas anahronisms runāt par hronometriem. Taču tie joprojām var būt noderīgi kā palīgs hronometrāžas tehnikas apgūvē, un vislabākie ir vecie, nemoderne mehānismi ar trijām spiežamajām pogām. Vienai pogai (pat pulkstenī ar divām pogām) «jāaizsūta» bulciņa atpakaļ uz nulles pozīciju, neapturot hronometru. Modernajos elektroniskajos hronometros parasti šīs funkcijas nav, un jums jāspiež starta poga, atpakaļgaitas un tad atkal starta poga, kas prasa laiku un, nemitīgi spiežot, var uzberzt tūlzu uz pirksta. Vieglāk ir nolasīt 30 nekā 60 sekunžu skalas rādījumus.

Hronometri ir arī noderīgi, gatavojot programmas nepazīstamās valodās (skat. piezīmi 116. lpp.).

Specifiskais subtitrēšanas aprīkojums

Subtitrēšanas kompānijas kā arī individuālie subtitrētāji vēlētos uzzināt kaut ko vairāk par subtitrēšanas iekārtu dažādajiem veidiem. Tādēļ es sniegšu īsu Eiropas tirgū dominējošo sistēmu raksturojumu, kā arī minēšu tās, kuras šķiet interesantas no tehniskā viedokļa. (Kompāniju saraksts nav pilnīgs — šajā jomā kompānijas bieži parādās un nozūd īsā laika sprīdī.) Ieinteresētām personām, protams, jāmeklē pilna dokumentācija, kas pieejama minētajās kompānijās, tādēļ esmu minējis arī to adreses.

Visās sistēmās ir elementārās funkcijas, ko mūsu dienās var atrast ikvienā pasaules vārdu apstrādes programmā, (*Erase/Delete, Insert/Overwrite, Move/Copy,*

GoTo utt.), kā arī dažas specializētas funkcijas (laika kodēšana, subtitru sadalīšana un apvienošana, teleteksta krāsu kodēšana u.tml.). Esmu šeit minējis tikai galvenās atšķirības.

Teleteksta sistēmās ir vairāk ierobežojumu nekā parasto subtitru sistēmās — tajās nav tādu funkciju kā kursīvs, vārdu pasvītīšana, uzsvara zīmes (izņemot vizizplatītākās) un var strādāt tikai ar parastiem latīņu burtiem.

Scantitling

Cavena Image Products
Box 47, Reprovägen 12
S—183 21 TÄBY, Sweden

Tel. 46—8 756 73 55
Fax 46—8 756 24 30

ScanTitling ST—890 ir jauna un ļoti vispusīga subtitrēšanas sistēma, balstīta uz pieredzi, kas saistīta ar vecāko *Computext* sistēmu. Tā lieto IBM personālos datorus un videomagnetofonu ar monitoru. Konstruēta kā moduļu sērija, sistēma var tikt attīstīta no vienkāršas tulkošanas sistēmas (vienīgi programmatūra) līdz subtitru sagatavošanas sistēmai (ar laika kodēšanu) līdz pat pilnai raidīšanas sistēmai, pievienojot plates laika kodēšanai u.c.

Sistēma ļauj rakstīt arī visas iespējamās burtu formas un diakritiskās zīmes, kas pastāv Eiropas valodās (kā arī rakstīt kirilicā, grieķu valodā un arābu alfabētā). Vienā programmā var lietot dažādus alfabētus. Sistēma arī pieļauj teleteksta subtitrēšanu ar krāsu kodēšanu. Tekstu datora ekrānā var noformēt vairākos stilos.

Sistēma ir labi piemērota ziņu un tiešā ētera programmu subtitrēšanai.

Tā pielāgota *WordPerfect* programmai, kas ļauj importēt WP failus. Arī ST failu var nosūtīt ASCII formā uz jebkuru vārdu apstrādes programmu, lai pārbaudītu

pareizrakstību. Sistēma atbilst EBU formātam. Pastāv arī printēšanas fails un vienība konvertēšanai citās sistēmās. Pastāv arī vienkāršota pilna apjoma programmas plate portatīvajiem datoriem.

Screen electronics LTD

The Old Rectory
Church Lane, Claydon
IPSWICH, 1P6 0EQ (Suffolk), England

Tel. 44—473 83 17 00

Fax 44—473 83 00 78

Screen Electronics PU—2000 ir viena no vecākajām un visplašāk izplatītajām subtitrēšanas sistēmām Eiropā. Tās pamatā ir IBM dators, kas ir apgādāts ar laika koda lasītāju un videokartēm. Tā izmanto tastatūru, kura mazliet sarežģī PU—2000 un vārdu apstrādes programmas paralēlu lietošanu. Pēc izvēles var pievienot printeri, modemu un pārveidošanas programmu (uz/ no citas sistēmas un EBU formātu), kā arī pareizrakstības pārbaudes funkcijas.

Sistēma ļauj izmantot lielāko Eiropas valodu alfabētus, kā arī kirilicu, grieķu un dažu neeiropiešu valodu burtus. Var izvēlēties teleteksta burtus un pamatfona krāsu.

Disketē var ierakstīt tikai vienu dokumentu, neatkarīgi no tā lieluma. Pastāv speciāls CD/WORM arhīvs.

Eksistē arī lētāka versija — PU—1000, kas domāta teksta sagatavošanai (neietilpst video un laika kodēšanas funkcijas).

Raidīšanai var lietot veco sistēmu CGM—200S (lieto 8" disketes).

PU—2020 piedāvā dažas jaunas funkcijas: vienu monitoru ar attēlu attēlā, parādot subtitru kopā ar VCR videoattēlu lodziņā, kas veido apmēram divas trešdaļas no ekrāna; automātiskā VCR kontrole: pēc laika kodēšanas VCR automātiski seko subtitriem, kurus darba

gaitā «tin» uz priekšu un atpakaļ. Vienlaicīgi var atvērt vairākus failus un izgriezt un kopēt tekstu starp tiem atšķirīgās valodās un fontos, kas ir noderīgi multilingvālai subtitrēšanai. Pilnībā atbilst EBU formātam.

Iespējams izmantot burtu ģeneratoru iekšējai pārraidei (*Insight Broadcast Character Generator*).

Tā kā PU sistēmas nav piemērotas subtitrēšanai tiešajā ēterā, *Screen Electronics* piedāvā speciāli izveidotu sistēmu ziņu un tiešā ētera programmu subtitrēšanai — ENCAPS.

Softel Systems

Softel Ltd.

Horseshoe Park, Pangbourne

READING, RG8 7JW (Berks.), England

Tel. 44—734 84 21 51

Fax 44—734 84 39 39

Softel sistēma ir specializējusies teleteksta aprikošanā, lietojot parastos datorus, kā arī tīkla sistēmas. Tā radās subtitrēšanas sistēma *Softel PC-Swift*.

Sistēma darbojas parastā datorā, tai ir laika kods un digitālas kadru uzkrāšanas plates, standarta tastatūra un jau ieinstalēta programmatūra (*software*). Tā lieto vienu, diezgan lielu monitoru, kurā programmas attēls aizņem ekrāna $\frac{1}{4}$ daļu. Sistēmā ir arī automātiskā VCR tastatūras kontrole, tā atbilst citiem diskietiem un EBU formātam, kā arī dažādiem printeriem (ieskaitot krāsu printerus, kas noder teleteksta subtitriem).

Swift sistēma raksta tikai latīņu un kirilicas burtus, bet ir iespējams paralēli sagatavot subtitrus četrās valodās. *Swift* sistēmu nav viegli izmantot ziņu un tiešā ētera programmu subtitrēšanai.

Swift sistēmā sagatavotos subtitrus var pārraidīt kā parastos subtitrus ar *Aston* burtu ģeneratoru vai kā teletekstu ar *Logica* vai *Softel* sistēmām.

Softel sistēmai ir izstrādāta vienkāršota versija — *Elite*, kas lietojama parastajos datoros, un papildaprī-

kojums ar papildu aparatūru, kas ļauj sagatavot un ievietot subtitrus. Tai ir viens ekrāns kā *Swift* sistēmā, taču īpašās tastatūras vietā lieto programmatūras izvēles (*software menu*) sistēmu.

Vector International

Vector International n.v.
Research Park
B—3001 LEUVEN, Belgium

Tel. 32—16 20 24 96

Fax 32—16 23 79 98

BRT *Subtitling system* ir speciāli piemērota ziņu subtitrēšanai. Tā lieto MMD16 mikrodatoru ar lietotāja karti, datu ievadišanu un sinhronizācijas tastatūru. Raidīšanas laikā var strādāt pat ar 6 disketēm. Pēc vēlēšanās var pievienot izdruku programmu. Pieejamas tikai vārdu apstrādes programmas pamatfunkcijas, kuršivs, pasvītrojums, pamatfona iekrāsošana, ēnojums. «Ieteicamais ilgums», kas atbilst teksta garumam arī ir pieejams.

LVT (Laser Vidéo Titres)

CMC—LVT
11, rue Benjamin—Raspail
F—92240 MALAKOFF, France

Tel. 33—1—46 56 92 91

Fax 33—1—40 92 80 94

Inventārs un uz lāzera metodi pamatotas filmu subtitrēšanas iekārtas, aprakstītas 2. nodaļā.

Cine-Text

Technical Research and Development Division
National Film Board of Canada
125 Houde Street, T-3
ST-LAURENT, Quebec, H4N 2J3, Canada

Tel. 1-514-283 91 43

Fax 1-514-283 75 64

Cine-Text izvietoj filmu subtitrus virs vai zem ekrāna, lietojot vai nu LED ekrānu vai portatīvo videoprojektoru.

Subtitri tiek sagatavoti ar personālo datoru 286. Synchronizācija balstās vai nu uz filmu projektorā kodēšanas iekārtu, kas, apgādāta ar laika koda ģeneratoru, dod atgriezenisko signālu, vai nu uz filmu skaņu celiņa laika digitālo analīzi (kā aprakstīts 138. lpp.) Tādējādi subtitri nav iespiesti filmā, un, lietojot vienu filmas kopiju, var izgatavot versijas vairākās valodās.

Var lietot jebkuru standarta videoprojektoru ar personālā datora interfeisu, vēlams ar pastiprinātu palīg-ekrānu zem galvenā ekrāna.

Dune

91, rue Paul-Vaillant-Couturier
F-92240 MALAKOFF, France

Tel. 33-1-42 53 68 38

Fax 33-1-42 53 57 29

Dune pārstāv *Cine-text* Eiropā.

Softitler

Digitaly
Via Sant'Agostino 5
FIRENZE, Italy

Tel. 39-55-28 11 54

Fax 39-55-239 82 49

Softitler ir *Cine—text* līdzīga sistēma, bet sinhronizācijai tiek lietotas nelielas atzīmes ar svītru kodu, ko piestiprina filmas malā subtitru sākumā un beigās.

Focon

Damvang, P.B. 269
DK—6400—SONDERBORG, Denmark
Tel. 45—74 42 98 99
Fax 45—74 42 96 97

Focon ražo iekārtas izrāžu subtitrēšanai. Subtitri tiek sagatavoti ar datoru, ar roku ievietoti (parasti to dara suflieris) un parādīti uz LED ekrāna virs avanscēnas.

Velotype

C/o Nico Berkelmans
Stichting B 4
Zilverschoonstraat 20
2555 NJ DEN HAAG, Netherlands
Tel. 31—70 368 38 40
Fax 31—70 323 61 32

Lietojot speciālu tastatūru, kurā visbiežāk izmantojamie burti novietoti zem spēcīgākajiem pirkstiem, un speciālu datorprogrammu, pielāgotu valodai, *Velotype* sistēma ļauj rakstītājam, piespiežot vairākus taustiņus vienlaicīgi, uzrakstīt īsu vārdu vai zilbi, tādējādi palielinot rakstīšanas ātrumu.

Skandināvijā *Velotype* pārstāv

VELOTYPE AB
Box 222 20
S—104 22 STOCKHOLM, Sweden
Tel. 46—8 650 18 35
Fax 46—8 650 18 37

«Voice Subtitling» project

o6 Anders Ahl
SVT TV T—UTV GA M 5
S—105 10 STOCKHOLM, Sweden
Tel. 46—8 784 65 00
Fax 46—8 662 65 46

Sistēma lieto personālo datoru 386, *Telesoft* teleteksta dekoderu, *Minivoxbox* runas sintezatoru un speciālu programmatūru. Tā ne tikai lasa subtitrus, bet arī parastu teletekstu. Kad sistēma tiks ieviesta tirdzniecībā, dators tiks aizstāts ar specifiskāku tehniku.

PIELIKUMI

1. Pielikums — diktora teksts

Diezgan bieži subtitrētāju (galvenokārt to, kas strādā televīzijā) uzdevums ir ne tikai subtitrēšana, bet arī diktora teksta tulkošana, īpaši tas attiecas uz dokumentālajām programmām. Ja abus šos uzdevumus var veikt viens un tas pats tulkotājs, tā ir acīmredzama priekšrocība, citādi pastāv risks, ka subtitros un diktora tekstā lietotajā terminoloģijā būs pretrunas, sevišķi, ja abi teksti pirms to iekļaušanas programmā nav salīdzināti.

Diktora teksta tulkošana prasa no tulkotāja speciālas iemaņas, īpaši tādas kā spēja rakstīt dabiskā mutvārdu runas stilā, un ne visi tulkotāji ir apveltīti ar tādām spējām. Ja nepieciešami divi tulkotāji darbam pie vienas dokumentālas programmas, ir svarīga cieša abu sadarbība.

Vēlams, lai tulkotājam, kas strādā ar tādu scenāriju, būtu iepriekšēja darba pieredze, saistīta ar diktora teksta lasīšanas situāciju ieraksta laikā. Tulkotājam jāsaprot, cik svarīgas ir tādas it kā sīkas detaļas kā scenārija lappušu maiņa teikuma vidū vai pat vārda vidū, vai teksta nolasīšana dabiskā manierē, kad jāizlasa tik tikko salasāmi labojumi cita cilvēka ar roku rakstītajā tekstā. Ja tulkotājam nepiemīt atbilstoša «diktora balss», lai viņš varētu pats pamēģināt ierunāt šādu tekstu, viņam vismaz jāļauj sēdēt blakus autora teksta lasītājam ierakstu studijā, lai iegūtu skaidrāku priekšstatu par situāciju un varbūt pat izdarīt «viltus» ierakstu.

Nākošajā lappusē ir dots piemērs diktora tekstam un galvenie noteikumi, kas jāievēro tulkotājam. Jāatstāj pietiekami daudz vietas runātāja paša izdarītajām izmaiņām. Ir svarīgi, lai teksts būtu piemērots cilvēkam, kas to lasīs, tādēļ arī viņam pieder galavārds šajā jautājumā.

Diktora teksta paraugs

Diktora teksts
Lappušu skaits: 1

Tulkotājs: ...

Sāciet rakstīt tekstu tādā pašā attālumā no augšas kā šajā paraugā, vēlams, lai tas nebūtu mazāks (iemesls paskaidrots tālāk). Tas attiecas uz visām lappusēm. Vienmēr lietojiet dubulto atstarpi starp rindiņām. Vienmēr atcerieties, ka visvairāk diktori necieš vārdu pārņemšanu jaunā rindā, tāpēc nekad to nedariet.

Attālumam no lappuses kreisās malas jābūt vismaz 5 cm un no labās malas – vismaz 2 cm, un jāatstāj pietiekami daudz vietas starp rindkopām, iespējams vēl vairāk nekā šajā paraugā.

Kad jūs rakstāt tulkojumu, atcerieties, ka drīz vien kāds to lasīs mikrofonā, tādēļ mēģiniet izteikties dabiski. Rezultātam jāskan tā, lai pārliecinātu, ka cilvēks runā, nevis lasa, visiem saprotamā sarunvalodā (bet labā valodā). Tāpēc lietojiet vārdus, kurus jūs lietu dabiskā sarunā ar citiem cilvēkiem. Svarīgākais – lai būtu saprotami.

Kad esat pabeidzis, izlasiet uzrakstīto balsī. Pajautājiet sev: vai to sapratīs? Norādiet grūtāko vārdu izrunu uz lappuses malām. Ierobežojiet svešvārdu un pārgudru vārdu lietošanu. Nekad neizdariet nāves grēku, pārnesot teikumu uz nākamo lappusi. Jebkuru runātāju tas izsitīs no līdzsvara. Tas pats attiecas uz vārdu kārtības maiņu un citiem labojumiem un papildinājumiem tekstā. Tāda veida manuskriptam kā šis jābūt galīgajam variantam. Pēdējais, bet ne mazsvarīgākais, – pabeidziet lappusi apmēram šeit, rindkopas beigās.

Mala norāda runātāja redzes lauku, ko viņš var aptvert, nepagriežot vai nenodurot galvu. Jebkura galvas kustība ietekmē skaņas ierakstu.

2. Pielikums — EBU programmas standarts subtitrēšanai

1987. gadā Stokholmā notikusī konference par dublēšanas un subtitrēšanas jautājumiem deva speciālistiem iespēju izstrādāt priekšlikumus, kāda veida materiāliem jābūt pieejamiem subtitrējot. Šos ieteikumus apstiprināja EBU Televīzijas programmu komiteja kā juridiski ne-saistošu pamatu programmu apmaiņai, iepirkšanai un pārdošanai.

Priekšlikums EBU programmas standartam TV programmu materiāliem, kurus paredzēts subtitrēt:

1. Jāiesniedz jau pilnībā gatavas produkcijas scenārijs.
2. Visiem vārdiem jābūt pārbaudītiem un pareizi uzrakstītiem.
3. Jānorāda latīniskie nosaukumi visiem augu un dzīvnieku nosaukumiem, kas parādās filmā.
4. Jāpaskaidro jauni žargona izteicieni vai lokālie joki.
5. Uzrakstiem (vārdi, u.tml.) nevajadzētu atrasties subtitrējamās filmas attēla apakšā.
6. Laika kodam jābūt ierakstītam attiecīgajā TV ierakstu lentes celiņā.
7. Pakāpeniski pieaugošie laika kodi jāieraksta bez pārtraukumiem visas programmas garumā. Kļūdas subtitrēšanas sistēmās ar laika kodu nav pieļaujamas.
8. Laika kodam vajadzētu sākties ar 00:02:00:00. Nepieņemama ir pāreja no 23:59:59:24 uz 00:00:00:00.
9. Šis EBU programmu standarts jāpiemēro kopā ar EBU tehniskajām rekomendācijām R 25 un R 33 un citiem EBU tehniskajiem standartiem un rekomendācijām, kā arī CCIR rekomendācijām vai IEC publikācijām.

(Lieki teikt, ka šīs rekomendācijas ne vienmēr tiek pildītas.)

3. Pielikums — lappuse no montāžas lapas

Fragments no diezgan tipiskas montāžas lapas

CONTINUITY AND DIALOGUE		UNDER THE VOLCANO			#/ 2AB	#/ 9
	NO.	MASTER TITLE	PAGE	START	FINISH	
YVONNE TO FIRMIN	240	I'm here, aren't I? <i>أنا هنا، أليس كذلك؟</i>	2.0	881.0	883.0	
FIRMIN AS IF TO HUGH (shouting)	241	Hugh, come here! You'll never guess who's just popped in! (popped in : i.e., 'stopped by unexpectedly')	7.0	890.8	897.8 (over scene end)	
(YVONNE LOOKS SURPRISED)						
YVONNE TO FIRMIN	242	Is Hugh here?	1.12	898.0	899.12 899.13	
FIRMIN TO YVONNE	243	Oh, didn't I tell you?	3.4	900.4	903.8	
FIRMIN TO YVONNE	244	He's been back some time. Straight from the Spanish Civil War. (Spanish Civil War : a civil war in Spain - 1936-39)	5.12	904.0	909.12	
FIRMIN TO YVONNE	245	He's been playing Florence Nightingale (Florence Nightingale : an English nurse and reformer of hospital conditions, 1820-1910) (i.e., 'He's been taking care of me as a nurse would..')	3.0	910.4	913.4	
FIRMIN AS IF TO HUGH	246	Hugh, where are you?!	2.10	913.12	916.6	
FIRMIN TO YVONNE	247	He was quite disappointed when he discovered you'd flown the coop. (flown the coop : slang for, 'left suddenly and secretly')	6.6	916.12	923.2	
FIRMIN TO YVONNE	248	I do believe he's missed you as much as I.	4.0	923.8	927.8	
FIRMIN AS IF TO HUGH, THEN TO YVONNE	249	Hugh! Where are you? Where can the young pup be? (young pup : colloquial for, 'young man')	7.0	928.0	935.0	

2AB - (26)

- Ivonna Firminam Esmu šeit, vai ne?
- Firmins it kā Hjūsam Hjūs, nāc šurp! Tu nevari
(k dziedot) iedomāties, kurš tikko pie
 mums iegāzās! (iegāzties:
 negaidīti ierasties)
- (Ivonna izskatās pārsteigta)
- Ivonna Firminam Vai Hjūss ir šeit?
- Firmins Ivonnai Vai tad es tev neteicu?
- Firmins Ivonnai Jau laiciņš pagājis, kopš viņš
 ir atpakaļ. Tieši no Spānijas
 pilsoņkara.
(Spānijas pilsoņu karš: pilsoņu
 karš Spānijā — 1936—39)
- Firmins Ivonnai Viņš tēloja Florensu Naitingeilu.
 (Florensa Naitingeila: angļu
 slimnieku kopēja un hospitāļu
 reformatore, 1820—1910) (t.i.:
 Viņš rūpējās par mani, kā to
 darītu slimnieku kopēja.)
- Firmins it kā Hjūsam Hjūs, kur tu esi?!
- Firmins Ivonnai Viņš bija sarūgtināts, kad
 uzzināja, ka tu esi izčibējusi.
 (izčibēt: žargons, nozīmē:
 pēkšņi un slepus pazust)
- Firmins Ivonnai Es domāju, ka viņš pēc tevis
 ilgojās tikpat ļoti kā es.
- Firmins it kā Hjūsam, Hjūs! Kur tu esi? Kur
tad Ivonnai tas čalītis ir palicis?
 (čalītis: žargonā apzīmējums
 jaunam vīrietim)

4. Pielikums — Filmu un izrāžu sinhronā tulkošana

Šķiet absurdi grāmatā par subtitrēšanu runāt par filmu un izrāžu sinhrono mutvārdu tulkošanu, taču ir nopietns iemesls to darīt: es saucu subtitrēšanu par «rakstisku sinhrono mutvārdu tulkošanu» un, vadoties pēc tādas pašas loģikas, filmu mutvārdu tulkošanu varētu nosaukt par «mutisko subtitrēšanu».

Ir diezgan populāri rādīt filmas ar sinhrono tulkojumu filmu festivālos, eksperimentālās skatēs, kultūras centros u.tml. Lielākoties lieto jau esošo vai irētu mutiskās tulkošanas vai dzirdes palīgierīču instalāciju ar individuālām austiņām katram skatītājam.

Labai filmu tulkošanai jāatbilst tiem pašiem principiem kā subtitrēšanai: uzmanīgi saīsināts teksts un sinhronizācija. Saīsināšana ir neizbēgama, jo ir maldīgi uzskatīt, ka var mutiski pārtulkot visu, kas pateikts — pat vislabākie konferenču tulki to nevar paveikt bez rakstīta teksta palīdzības, un dialogs parasti ir uzrakstīts. Vienlīdz nozīmīga ir sinhronizācija, jo, ja mutvārdu tulks atpalek tulkojumā vairāk nekā par vienu vai divām sekundēm, kad jauns runātājs jau ir sācis savu sakāmo, tad skatītājs uzreiz zaudē domas pavedienu; konferencēs cilvēki ļoti reti pārtrauc cits citu, bet tas itin bieži notiek filmās.

Tas nozīmē, ka tulkojumam jābūt ļoti labi sagatavotam. Nav nepieciešams uzrakstīt visu, taču labam mutvārdu tulkam jāpieprasa teksts, kurā viņš var izsvītrot mazāk svarīgus vārdus, atzīmēt grūtāko vārdu un galveno frāžu tulkojumu utt. Pilnīgi nepieciešams ir vismaz vienreiz noklausīties tekstu — dialogi mūsdienu filmās ir grūti sadzirdami, un ir svarīgi atzīmēt vietas ar pietiekami garām pauzēm, lai atpūtinātu smadzenes un balss saites. Turklāt var gadīties tā, ka tulks, kurš iepriekš nav redzējis filmu, sāk tik aizrautīgi sekot uz ekrāna notiekošajam, ka aizmirst darīt savu darbu.

Ja ir laiks noskatīties filmu tikai vienreiz, būtu vēlams paņemt līdzī kasešu magnetofonu, lai vēlāk varētu vēlreiz noklausīties filmas nesaprotamākos un grūtākos dialogus.

Īpaša problēma rodas, ja vienā dienā paredzēti vai-

rāki filmas seansi. Tulkot 90 minūšu garu filmu bez pārtraukuma ir ļoti nogurdinoši, un bieži vien jau pirms filmas beigām tulks ir zaudējis balsi. Tikai nedaudzi filmu festivālu organizētāji spēj apmaksāt divu mutvārdu tulku darbu. (Bieži vien viņi nemaksā pat vienam, bet iemanās iztikt ar diletanta pakalpojumiem, tādējādi zaudētājos atstājot auditoriju).

Situācijai ir rodams risinājums. Lietojot divceliņu lenšu magnetofonu, tulks var ierakstīt savu tulkojumu uz viena no tiem pirms filmas izrādes visiem filmas ruļļiem (15—20 minūšu ilgas «porcijas») vai ar pārtraukumiem atbilstošās vietās, kamēr oriģinālskaņa ierakstīta citā celiņā. Tulkam jādzird sava balss tikai austiņās, lai neradītu atbalss efektu. Oriģinālo tekstu otrajā kanālā var ierakstīt projektoru telpā — tā skaņas kvalitāte nav svarīga — vai tieši no skaņu sistēmas.

Filmās izrādes laikā ierakstītais tulkojums tiek atskaņots caur austiņu aprīkojumu auditorijā, kamēr otrs kanāls tiek atskaņots projektoru telpā. Pietiekami izveicīgs kinomehāniķis var sasniegt labu sinhronizāciju ar filmas skaņu: viņš vienkārši «padzen uz priekšu» vai aiztur lenti, operējot ar lentes rulli vai bremzējot to ar pirkstiem, lai sasniegtu pilnīgāku sinhronizāciju (ieteicams to darīt teksta paužu laikā). Dažu minūšu ilga vingrinājuma pietiek, lai apgūtu šo tehniku.

Teātra izrāde var tikt «mutiski subtitrēta» tieši tādā pašā veidā kā filma (lai gan nevar izmantot lentes ieraksta metodi). Ja tā ir klasikas izrāde, turklāt vēl izrāde dzejā, tulkam vajadzētu sagatavot labu rakstisku tulkojumu, bet tādus gadījumos krietni var palīdzēt jau pastāvošais klasiskais tulkojums (bet ņemiet vērā autoritātesību problēmas; nesekojiet tulkojumam vārds vārdā). Arī šeit ir nepieciešami īsinājumi, un sinhronizācijai ir lielāka nozīme nekā filmu subtitrēšanā: aktieru balsu relatīvais skaņas līmenis attiecībā pret vairākiem simtiem mazu mehānisko austiņu nav labvēlīgs ne teātra, ne kinoteātru auditorijai.

Ja grib iegūt labu rezultātu, obligāts ir ieraksts magnetofonā izrādes laikā vai mēģinājumā, un, protams, tulkotājam būtu jāpiedalās mēģinājumā kopā ar aktieriem.

Auditorijas ieguvums no tulkota dialoga ir daudz lielāks, ja dzirdamas divas balsis, ieteicams, sievietes un vīrieša.

BIBLIOGRÄFIJA

Baker, Robert; Lambourne Andrew; and Rowston, Guy, *Handbook for Television Subtitlers* (for the hearing impaired), Independent Broadcasting Authority, Crawley Court, Winchester, Hampsh., 1984, 61 p.

Brant, Rosemary, *The History and Practice of French Subtitling* (Thesis), Univ. of Texas, Austin, 1984, 143 p.

«Stockholm 87, EBU Dubbing and Subtitling Conference.» In *EBU Review*, vol. XXXVIII nr 6, November 1987, pp. 8—31.

d'Ydewalle, Géry and van Rensbergen, Johan, *Developmental Studies of Text-Picture Interactions in the Perception of Animated Cartoons with Text*, Dept. of Psychology, Univ. of Louvain/Leuven, Belgium, 1987, 28 p. (stencil)

d'Ydewalle, Géry; van Rensbergen, Johan; and Pollet, Joris, «Reading a Message when the Same Message Is Available Auditorily in Another Language: The Case of Subtitling.» In *Eye Movements: From Physiology to Cognition*, eds. J.K.O Regan and A.Lévy-Schoen, Amsterdam, 1987, pp. 313-321.

Ericsson, Marie-Louise and Malmberg, Agneta, *Översättning för TV och video — en handledning* (Translation for TV and Video — A Manual), Svensk Text, Stockholm, 1990, 34 p.

Findahl, Olle, *Språk I satellitåldern*, SR/PUB 87/9, Sveriges Radio, Stockholm, 1987, 88 p. (English version: «Language in the Age of Satellite Television», in *European Journal of Communication*, IV/1, March 1989, pp. 133-159)

Gill, Eric, *An Essay on Typography*, Sheed & Ward, London, 1931.

Gottlieb, Henrik, *Tekstning — Synkron Billedmedieöversættelse* (Subtitling — Synchronous Image Media Translation), Prize Essay, English Institute, Center for Translation Studies and Lexicography, Univ. of Copenhagen, 1991, 182 p. (With a very comprehensive bibliography.)

Gregory, R.L., *Eye and Brain: The Psychology of Seeing*, Weidenfeld & Nicholson, London, 1966.

Hansson, Göte, *Läsning av text i tv* (Reading Text on Television), SR/PUB 102/72, Sveriges Radio, Stockholm, 1974, 38 p.

Harrison, Mary, *Film Translation — Subtitles* (Dissertation), Polytechnics of Central London, 1984, 79 p.

Ingvar, David H. and Hallberg, Åke, *Hjärnan bokstaven ordet* (Brain Letter Word), Spektra, Halmstad, 1989, 180 p.

Ivarsson, Jan and Kumlien, Louise, *Handledning för tv-översättare* (Manual for TV Translators), Sveriges Radio, SVT, Stockholm, 1982, 75 p.

Ivarsson, Jan and Waldin, Jüri, *ÖVERSORG—Utredning om översättaravdelningens organisation* (Report on the organization of SVT's Subtitling Department), Sveriges Radio, SVT, Stockholm, 1986, 38 p.

Koskinen, Patricia S. & Wilson, Robert M., *Have You Read Any Good TV Lately? A Guide for Using Captioned Television in the Teaching of Reading*, National Captioning Institute, Falls Church, VA, U.S.A.

Kulpok, Alexander, *Videotext-Untertitel bei Fernsehsendungen. Ein Leitfaden für den Praktiker*, Zentralstelle Fortbildung Programm ARD/ZDF (ZFP) Frankfurt/Main, 1984, 47 p.

Laks, Simon, *Le sous-titrage des films. Sa technique-son esthétique*, Paris, 1957, 63 p.

Lomheim, Sylfest, *Omsetjingsteori. Ei elementær innføring.* (Translation Theory. An Elementary Introduction), Universitetsforlaget, Oslo, 1989, 180 p. (pp. 139-146 on subtitling)

Luyken, Georg-Michael, «Dubbing and Subtitling: A Growth Area... in the European Audiovisual Media.» *In Conference at 11th Int. Conf. of IDATE, Montpellier, 1989*, (stencil, Europ.Inst.Media, Manchester Univ.), 12 p.

Minchinton, John, «Fitting Titles: The Subtitler's Art and the Threat of Euro Titles.» *In Sight and Sound*, LVI/4, 1987, pp. 279-282.

Montén, Riccard, *Hörselhandikapp och tv samt text-tv i Sverige 1984* (Hearing impairment, tv and teletext in Sweden 1984), Sveriges Radio, PUB 84/6, Stockholm, 1984, 66 p.

Montén, Riccard, *Normalhörandes, hörselskadades och dövas krav på exponeringstid av tv-text* (Hearing, Hearing Deficient and Deaf: Their Demands on Exposure Time of TV Text), SR/PUB 11/75, Sveriges Radio, Stockholm, 1975, 48 p.

Nordisk tv-teksting, *Rapport fra en konferanse... 25-27 november 1988*, Nordisk Språksekretariats rapporter 12, Oslo, 1989, 141 p.

Reid, Helen, «Subtitling, the Intelligent Solution» *In Translating, a Profession*, Proceedings of the VIII World Congress, International Federation of Translators, ed. P.Horguelin, Montréal, 1977, pp. 420-28.

Reid, Helen, *The Relationship of Subtitling to Programme Genres and Audience Categories*, European Institute for the Media, Manchester, 1986, 29 p.

Schyller, Ingela, *Radio och tv i synskadades liv* (Radio and TV in the Life of Vision Impaired People), SR/PUB 22/91, Sveriges Radio, Stockholm, 23 p.

Shaw, Alison, *Print for Partial Sight, A report to the Library Association Subcommittee on Books for Readers with Defective Sight*, The Library Association, London, 1969, 92 p.

Spencer, Herbert, *The Visible Word. Problems of Legibility*, Lund Humphries, London, 1969, 107 p.

Thomson, Blair, (ed.), *Guide to Teletext in Europe, A Guide to Teletext, Subtitling and Data Broadcasting, and the service operators in Europe who are members or affiliates of the EBU Teletext / Data Services Group*, European Broadcasting Union, Genève, 1991, 150 p.

Tinker, Miles A., *Legibility of Print*, Iowa State University Press, Ames, Iowa, 1963, 329 p.

Zachrisson, Bror, *Studies in the Legibility of Printed Text*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm studies in Educational Psychology 11, Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1965, 225 p.

Daudzi subtitrētāji tāpat kā citi tulkotāji domā, ka no grāmatām par tulkošanas teoriju viņi neko nevar mācīties. Parasti šis uzskats ir maldīgs, un viņu darba kvalitāte bieži vien uzlabotos, ja viņi izlasītu tādas grāmatas kā

Ingo, Rune, *Från källspråk till målspråk. Introduktion i översättningsvetenskap*. Studentlitteratur, Lund 1991.

Koller, Werner, *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, Heidelberg 1983.

Newmark, Peter, *A Textbook of Translation*, Prentice Hall, 1988.

Nida, Eugene A. and Taber, C.R., *The Theory and Practice of Translation*, Leiden, 1974.

Te minētas tikai dažas no daudzām. Ļoti noderīga ir arī

Picken, Catriona (ed.), *The Translator's Handbook*, 2nd edition, Aslib, London, 1989.

Beigu titri

Šo grāmatu es pabeigšu tieši tāpat kā filmu vai televīzijas programmu — ar to cilvēku vārdu sarakstu, bez kuru palīdzības es to nekad nebūtu pabeidzis.

Vispirms gribu pateikties EBU BABEL programmai (*Broadcasting Across the Barriers of European Language* — «Raidīšana pāri Eiropas valodu robežām»), Zviedrijas televīzijas pētījumu un attīstības programmai, *Cavena Image Products* un *Subtitling International Svensk Text AB* par lielo ieguldījumu grāmatas tulkošanā un publicēšanā.

Palieku parādā daudziem subtitrētājiem, tulkotājiem, tehniskajiem darbiniekiem, māksliniekiem, psihologiem un citiem cilvēkiem visā Eiropā par vērtīgo informāciju, sniegtajiem padomiem un kritiku. Es nevaru nosaukt viņus visus, bet no tiem, kuru laiku un idejas esmu izmantojis gan ar, gan bez viņu atļaujas, īpaši gribētu pateikties:

Anders Ahl, (*Swedish Television, Technical Development*), *Sten Ahlberg* (*Swedish Television, Technical Unit*), *Laurie Atkin* (*Screen Subtitling Systems, Ipswich*), *Denis Auboyer* (*Cinéma Magnétique Communication-Laser Vidéo Titres, Paris*), *George Berry* (*Softel Systems, Reading*), *Tyra Cleve and Annica Forss* (*Swedish Television, Text-TV*), *Fredrik Ericsson* (*Cavena Image Products, Stockholm*), *Oscar I. Ertnaes and Eva Ertnaes Ghaffarpour* (*Stockholm*), *Henrik Gottlieb* (*Danmarks Radio, Copenhagen*), *Åke Holm* (*ScanTitling, Stockholm*), *Claire Jatosti* (*La Sept, Paris*), *Nina Kagansky* (*Titra-Film, Paris*), *Gunnar Lemhagen* (*Institute for Interpretation and Translation Studies, Stockholm University*), *George Luyken* (*European Institute for the Media, Manchester University*), *Bengt Modin* (*Bengt Modin AB, Stockholm*), *Gunilla and Åke Mohlin*, *Stockholm*, *Riccard Montén* (*Montema Research AB, Stockholm*), *Helen Reid* (*Nederlandse Omroep Stichting, Utrecht*),

Nils-Olof Westberg (*Subtitling International Sweden Svensk Text AB, Stockholm*). Pateicos arī ārstata subtitrētājiem Louise Kumlien, Agneta Malmborg, Jan Nyvelius, Inger Sjöstrand un Jūri Waldin Stokholmā, kā arī Lillemor Bark un Monica Vessberg, kas reiz ievadīja mani subtitrēšanas mākslā.

Visbeidzot īpaši pateicos manam pacietīgajam un rūpīgajam tulkotājam angļu valodā Robertam F. Kroftsam (*Robert F. Crofts*).

Pēdējā piezīme par citātiem:

Varētu pārnest, ka esmu pārāk daudz citējis pārlietu izmeklētus autorus, lai gan es varēju citēt Žanu Žaku Leserklu (*Jean Jacques Lecercle*) vai Čārlzu G. Līlendu (*Charles G. Leland*), lai vēl pasliktinātu situāciju; varētu pārnest, ka esmu atļāvies tos par daudz interpretēt, lai pielāgotu savām iegribām. Aizstāvoties es varu vienīgi citēt B. Darvina (*Darwin*) ievadvārdus Oksfordas «Citātu vārdnīcai»: «Attiecībā uz citātiem [...] mēs visi esam nelōģiski un nesaprātīgi, tādēļ ka atļaujamies dūsmoties uz tiem, kuri citē citātus, kādu nav mūsu mazās pieredzes krājumos. Savā sirdī mēs viņus nosodām, tāpat kā nosodām citu bērņus par «izrādīšanos» viesību laikā [...]. Citu cilvēku citāti ir ne tikai garlaicīgi, bet arī aizskar mūs vājākajās vietās.»

Beigu beigās jāatzīmē, ka vismaz daži subtitrētāji lasa ne tikai seriālu «Dalasa» vai «Alfs» scenārijus.

BABEL

Broadcasting Across the Barriers of European Language
Fonds Européen pour le Multilinguisme Audiovisuel
European Fund for Multilingual Audiovisual Production

BABEL — Broadcasting Across the Barriers of European Language — fonds «Raidīšana pāri Eiropas valodu robežām», Eiropas fonds audiovizuālu programmu veidošanai dažādās valodās.

Fonda darbība:

- palīdzība televīzijas programmu raidīšanā un atbalsts audiovizuālu darbu apmaiņā pāri robežām;
- palīdzība multilingvālo audiovizuālo darbu subtitrēšanā, dublēšanā un veidošanā;
- profesionāla apmācība multilingvālās televīzijas jomā;
- jaunu multilingvālu tehnisko iekārtu attīstības sekmēšana.

Darbības lauks visa Eiropa

Dibinātāji un finansētāji:

MEDIA 92

EBU (European Broadcasting Union — Eiropas Raidorganizāciju apvienība)

EATC (European Alliance for Television and Culture — Eiropas Televīzijas un kultūras alianse)

Informācija:

BABEL/EBU Case Postale 67, CH—1218 Grand—Saconnex, GENEVE.

Tel. 41—22 717 21 11 Fax 41—22 798 58 97

2. —

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304055294

ORLIC

EXEMPLĀRS

99-4
L 28

Šajā LAT2 mācību metodikas izdevumu sērijā
iznākuši šādi darbi:

- A – Projekta darbs skolā (1998. IX)
- B – Darbības vārdu tabulas (1998. IX)
- C – Darbs ar video Palīgā I (1998. XII)
- D – Subtitrēšanas māksla (1998. XII)

ISBN 9984-9344-0-3

